

Wat werkt bij de preventie van seksueel grensoverschrijdend gedrag en lhbtq+ geweld

Achtergrondossier over feiten, cijfers en werkzame
aanpak

Auteurs: Javier Koole, Jolien Geerlings, Djoeka Ardon, Clous Holleman, Celina Sanchez Ramirez & Willy van Berlo

September 2025

Datum

September 2025

Auteurs

Javier Koole, Jolien Geerlings, Djoeka Ardon, Clous Holleman, Celina Sanchez Ramirez & Willy van Berlo

Eindredactie

Esther den Breejen

Redactie

Hanneke Mateman, Esther den Breejen, Willy van Berlo

Vormgeving

Suggestie & Illusie

Bestellen www.movisie.nl, www.rutgers.nl

Citatie

Koole, J., Geerlings, J., Ardon, D., Holleman, C., Sanchez Ramirez, C., & Van Berlo, W. (2025). Wat werkt bij de preventie van seksueel grensoverschrijdend gedrag en lhbtq+ geweld. Achtergrondossier over feiten, cijfers en werkzame aanpak. Utrecht: Rutgers/Movisie.

Overname van informatie uit deze publicatie is toegestaan onder voorwaarde van bronvermelding:

© Movisie, kennis en aanpak van sociale vraagstukken

© Rutgers, expertisecentrum seksualiteit

De inhoud van deze publicatie is met grote zorg samengesteld. Desondanks zijn Rutgers en Movisie niet aansprakelijk voor de eventuele schade die ontstaat door het gebruik van deze informatie.

kennis en aanpak van
sociale vraagstukken

Inhoud

Samenvatting	4
1 Inleiding	6
2 Feiten en cijfers	8
2.1 Definities en begrippen	8
2.2 Wat staat er in wet- en regelgeving?	12
2.3 De cijfers	14
2.4 Gevolgen	18
3 Risicofactoren en oorzaken	22
3.1 Individueel niveau	23
3.2 Interpersoonlijk niveau	26
3.3 Cultureel niveau	28
3.4 Beschermende factoren	30
3.5 Piramide van geweld	32
4 Wat werkt in de preventie: inhoud	34
4.1 Preventieprogramma's	34
4.2 Elementen van interventies	35
5 Wat werkt in de preventie: methoden	56
5.1 Planmatige aanpak	56
5.2 Methodologische basisprincipes voor preventie geweld	57
5.3 Deelnemersgroepen	60
6 Conclusie	66
7 Aanbevelingen	69
7.1 Overheid	69
7.2 Gemeenten	70
7.3 Onderwijs	71
7.4 Onderzoek	72
8 Bronnenlijst	75
Bijlage 1: Verantwoording van het onderzoek	92
Bijlage 2: Overzicht effectieve interventies	94

Samenvatting

Seksueel grensoverschrijdend gedrag, seksueel geweld en geweld tegen lhbtq+-personen zijn vormen van gendergerelateerd grensoverschrijdend gedrag. Dit houdt in dat mensen slachtoffer worden vanwege hun gender, genderidentiteit, seksuele oriëntatie of genderexpressie. Seksueel grensoverschrijdend gedrag overkomt vooral jonge vrouwen, biseksuele vrouwen, homoseksuele mannen en non-binaire personen; dit gedrag varieert van seksueel getinte opmerkingen tot fysiek seksueel geweld zoals verkrachting en aanranding. Mensen uit de lhbtq+-gemeenschap kunnen te maken krijgen met allerlei vormen van fysiek en psychisch geweld. Grensoverschrijdend gedrag komt vaak voor en veroorzaakt bij slachtoffers vaak psychische, relationele en seksuele problemen. Bij lhbtq+-jongeren kunnen pesten en discriminatie schoolprestaties beïnvloeden en het risico op vroegtijdige schooluitval vergroten. Ook zijn de sociale en economische kosten aanzienlijk. In dit dossier gaan we in op achtergronden en kenmerken van seksueel grensoverschrijdend gedrag en geweld tegen lhbtq+-personen, en wat werkt in preventie voor jongeren tussen 10 en 25 jaar. Daarvoor is een uitgebreid literatuuronderzoek gedaan.

Oorzaken en risicofactoren

Er zijn verschillende oorzaken en risicofactoren voor seksuele grensoverschrijding en geweld tegen lhbtq+-personen. Schadelijke genderstereotiepe opvattingen over mannelijkheid en vrouwelijkheid liggen hier vaak aan ten grondslag. Risicofactoren voor plegers van seksueel grensoverschrijdend gedrag zijn daarnaast onder andere gebrekkige communicatieve vaardigheden, gebrek aan empathie, negatieve jeugd- en gezinservaringen en middelengebruik, waaronder alcohol. Een ongunstige gezinssituatie en het gebruik van alcohol zijn ook risicofactoren om slachtoffer te worden van seksueel grensoverschrijdend gedrag. Eerdere negatieve ervaringen met seksueel grensoverschrijdend gedrag of mishandeling verhogen de kans op herhaald slachtofferschap aanzienlijk. Ook ongelijke machtsverhoudingen, zoals tussen partners of binnen hiërarchische relaties, spelen een belangrijke rol. Risicofactoren voor slachtofferschap zijn overigens niet de oorzaak van grensoverschrijdend gedrag; de verantwoordelijkheid ligt altijd bij de pleger. Op maatschappelijk en cultureel niveau zijn genderongelijkheid, schadelijke stereotiepe opvattingen en een cultuur waarin dergelijke normen en houdingen geaccepteerd of zelfs gestimuleerd worden fundamentele oorzaken van grensoverschrijdend gedrag.

Preventieve interventies

Op basis van de literatuur maken we in dit dossier een onderscheid tussen kansrijke elementen voor preventie en effectieve interventies of aanpakken. Kansrijk houdt in dat de elementen gebaseerd zijn op risicofactoren en invloed hebben op determinanten van gedrag, zoals attitudes en vaardigheden. Effectief betekent dat onderzoek heeft aangetoond dat grensoverschrijding daadwerkelijk is afgenomen door de aanpak of interventie. Hard bewijs voor gedragsverandering is vaak beperkt. Maar een effectieve aanpak kan worden bereikt door kansrijke elementen op het niveau van het individu, sociale

interacties en cultuur te combineren, en dit te doen met de inzet van passende methoden.

Versterken van individuen begint met het veranderen van attitudes bij jongeren. Het doorbreken van schadelijke genderstereotypen kan het beste door het gebruik van counterstereotypen (beelden en verhalen die haaks staan op bestaande stereotypen) en een gendertransformatieve aanpak. Aandacht voor de machtsverhoudingen van gender is daar ook belangrijk bij. Weerbaarheidstrainingen kunnen helpen, maar pakken de oorzaak van gendergerelateerd geweld niet aan en hebben een reëel risico dat ze *victim blaming* in de hand werken.

Interventies die sociale interacties versterken zijn vooral kansrijk wanneer ze *peer-groups* aanspreken. Belangrijk is het bevorderen van warme sociale relaties tussen jongeren en volwassenen (docenten, professionals) en tussen jongeren onderling. Daardoor zijn leerlingen aardiger voor elkaar (prosociaal gedrag) en verbeteren de sociale normen binnen vriendengroepen. Communicatieve vaardigheden zijn belangrijk voor gezonde relaties. Door jongeren te leren om actief in te grijpen wanneer zij grensoverschrijdend gedrag zien, kan het klimaat op scholen, sportclubs en in andere sociale omgevingen worden verbeterd.

Cultuur veranderen betekent het aanpakken van schadelijke normen en stereotypen over mannelijkheid en vrouwelijkheid, seksuele oriëntatie en genderexpressie. Duurzame cultuurverandering vereist brede en langdurige inspanningen op scholen, in media en via maatschappelijke campagnes. Het helpt om ook in beleid normen en werkwijzen op te nemen die stereotypen doorbreken en gendergelijkheid bevorderen.

Methodische principes

Naast kansrijke inhoudelijke elementen zijn ook bepaalde methodische principes belangrijk voor succesvolle preventie. Een integrale aanpak op meerdere niveaus (individueel, groep en cultuur of beleid) is cruciaal. Van belang is een gestructureerde, planmatige aanpak met duidelijke doelen, het gebruik van *evidence-based* programma's en een goede training van professionals die de interventies uitvoeren. Interventies moeten aansluiten bij de leeftijd, leefwereld, ervaringen en behoeften van jongeren, zodat zij zich aangesproken voelen en actief deelnemen. Ook op tijd beginnen met interventies en voldoende omvang is belangrijk. Interventies die inzetten op plegers, met een focus op jongens, zijn effectiever dan interventies voor het verminderen van slachtofferschap. Het betrekken van ouders lijkt kansrijk, maar de manier waarop dat het beste kan gebeuren is nog niet duidelijk.

Beleid

De rol van overheid, gemeenten, scholen en jongerenorganisaties is cruciaal in het voorkomen van seksueel grensoverschrijdend gedrag. Zij kunnen bijdragen door een combinatie van preventieve interventies en actief beleid, gericht op veiligheid, respect en seksuele gezondheid. Scholen hebben een wettelijke verplichting om actief veiligheidsbeleid te voeren en specifieke aanspreekpunten voor grensoverschrijdend gedrag aan te wijzen. Ook monitoring van sociale veiligheid op scholen is wettelijk verplicht.

1 Inleiding

Seksueel geweld en, in bredere zin, seksuele grensoverschrijding zijn wereldwijde problemen en een ernstige schending van de mensenrechten. Ze hebben grote gevolgen voor de geestelijke, lichamelijke, seksuele en reproductieve gezondheid van slachtoffers, en veroorzaken daarnaast ook economische schade aan de maatschappij. Hoewel seksueel geweld van alle tijden is, werd er lang niet over gesproken. Vanaf de jaren 70 van de vorige eeuw bracht de vrouwenbeweging het probleem onder de aandacht, waardoor er steeds meer bekend werd over de omvang en aard ervan. Inmiddels is duidelijk dat vrouwen en meiden het vaakst slachtoffer worden, maar ook specifieke andere groepen lopen risico. Sinds de #MeToo-beweging in 2017 spreken slachtoffers zich steeds meer uit. Geweld tegen lhbtq+-personen is lange tijd verborgen gebleven, maar komt steeds meer aan het licht. Dit is belangrijk omdat schaamte, schuldgevoelens en taboes vaak een grote rol spelen bij deze vormen van geweld.

Seksuele grensoverschrijding en geweld tegen lhbtq+-personen zijn vormen van gendergerelateerd grensoverschrijdend gedrag. Gedrag is grensoverschrijdend als het door de persoon die het ondergaat als gedwongen en/of ongewenst wordt ervaren, vooral wanneer er sprake is van een bedreigende, vijandige, beledigende, onveilige of kwetsende situatie. Dit gedrag kan verschillende vormen aannemen, zoals intimidatie, pesten, discriminatie, dwangmatige controle en fysiek, verbaal of seksueel geweld. Het gaat hierbij steeds om ongepast gedrag dat de waardigheid of integriteit van een persoon schaadt. Grensoverschrijdend gedrag is gendergerelateerd als het gericht is tegen iemand vanwege diens geslacht, genderidentiteit, seksuele oriëntatie of genderexpressie. De oorzaak ligt in genderongelijkheid en schadelijke stereotypen over mannelijkheid, vrouwelijkheid en seksualiteit. Veel vormen van grensoverschrijdend gedrag ten opzichte van vrouwen, meiden en lhbtq+-personen komen voort uit dezelfde beperkende gendernormen in de maatschappij, en hebben daardoor vergelijkbare oorzaken. Meestal zijn mannen de plegers van dit gedrag.

Seksueel grensoverschrijdend gedrag en geweld tegen lhbtq+-personen hebben vaak dezelfde oorzaken en worden met vergelijkbare interventies aangepakt. In dit dossier behandelen we dan ook beide vormen van grensoverschrijdend gedrag. We gaan in op de achtergronden, hoe vaak het voorkomt en kansrijke aanpakken voor effectiviteit. De focus ligt op jongeren van 10 tot 25 jaar, omdat preventieprogramma's zich meestal op deze doelgroep richten.

Seksueel grensoverschrijdend gedrag is niet altijd gendergerelateerd. Het zijn vaak meiden en vrouwen die hier het slachtoffer van zijn, maar ook jongens en mannen kunnen slachtoffer worden. Er kan een machtspositie aan ten grondslag liggen die niet per se met gender te maken heeft, of een stoornis. Seksueel misbruik van kinderen is hiervan een voorbeeld. In dit dossier gaan we niet in op de preventie van dit type geweld. Dat vraagt om een gespecialiseerde aanpak en deskundigheid, zoals opvoedondersteuning en therapeutische behandeling

Gendergerelateerd geweld is vaak seksueel van aard, maar niet altijd. In dit dossier ligt de focus op seksueel grensoverschrijdend gedrag en op geweld in brede zin tegen lhbtq+-personen. We gaan niet in op huiselijk geweld, (ex-) partnergeweld of femicide, waarbij de relationele context een belangrijke rol speelt. Voor deze vormen is een andere aanpak nodig. Daarom komt deze vorm van grensoverschrijdend gedrag weinig voor in de literatuur over preventie bij jongeren. Een uitzondering daarop is datinggeweld, dat in sommige studies naar programma's voor jongeren ter preventie van seksueel grensoverschrijdend gedrag wel wordt meegenomen. Daarom komt datinggeweld in dit dossier deels aan bod.

Voor meer informatie en praktische handvatten over (ex-)partnergeweld zie bijvoorbeeld: [de Kenniskaart \(ex\)partnergeweld](#).

Er is nog weinig bekend over de effectiviteit van programma's die zich richten op de preventie van online grensoverschrijdend gedrag. Daarom gaat dit dossier voornamelijk over offline grensoverschrijdend gedrag.

Leeswijzer

Het dossier is opgedeeld in twee delen. Deel 1 beschrijft de achtergronden van seksueel grensoverschrijdend gedrag en lhbtq+ geweld (hoofdstuk 2 en 3). In hoofdstuk 2 leggen we uit wat we onder seksueel grensoverschrijdend gedrag en andere begrippen rondom dit thema verstaan, en laten we zien hoe vaak het voorkomt. In hoofdstuk 3 bespreken we wat de oorzaken zijn en de gevolgen van dit gedrag. Deel 2 gaat in op wat werkt en wat kansrijk is in preventie (hoofdstuk 4 en 5). Om te achterhalen wat goed werkt bij preventie deden we een literatuurstudie. Als verzamelnaam voor de lespakketten, trainingen, campagnes enzovoort gebruiken we de term interventies. Wat is er bedacht en ontwikkeld, wat weten we over de effectiviteit daarvan en wat zijn kansrijke elementen? Ook geven we aan wat vermoedelijk niet werkt en waar nog kennis ontbreekt. In hoofdstuk 5 staat beschreven welke methoden werkzaam zijn in preventie. In hoofdstuk 6 formuleren we conclusies over welke elementen het meest kansrijk zijn voor preventie. In hoofdstuk 7 staan aanbevelingen voor overheid, gemeentes, scholen, en jongerenorganisaties over wat te doen om seksueel grensoverschrijdend gedrag en geweld te helpen voorkomen, en hoe daarbij verschillende interventies te combineren.

Voor meer informatie en een overzicht van effectieve interventies: www.loketgezondleven.nl en www.seksindepraktijk.nl.

2 Feiten en cijfers

Wat is grensoverschrijdend gedrag en hoe vaak komt dit voor in Nederland? In de volgende paragrafen worden de belangrijkste begrippen en definities besproken en zetten we de cijfers over de omvang van grensoverschrijdend gedrag op een rij.

2.1 Definities en begrippen

Seksueel grensoverschrijdend gedrag

Er is sprake van seksueel grensoverschrijdend gedrag als een of meer voorwaarden voor een positieve en gewenste seksuele interactie ontbreken. Bij gewenst seksueel gedrag is sprake van wederzijdse instemming, vrijwilligheid en gelijkwaardigheid. De betrokkenen maken duidelijk kenbaar dat zij het willen. Hierbij vindt geen enkele druk of manipulatie plaats - lichamelijk, psychisch of anderszins. Ook is er geen sprake van machts- of leeftijdsverschillen waarbij iemand afhankelijk is van de ander. Voor kinderen en jongeren geldt aanvullend dat het seksuele gedrag moet aansluiten bij hun leeftijd en ontwikkelingsfase. Daarnaast mag het leeftijdsverschil niet te groot zijn, meestal geldt maximaal vijf jaar als richtlijn. Ook is belangrijk dat seksueel gedrag geen negatieve gevolgen heeft, zoals verdriet, en dat anderen er geen last van ondervinden (Frans & Franck, 2023).

Seksueel geweld

Seksueel geweld omvat penetratie (verkrachting) of andere seksuele handelingen (aanranding) zonder instemming, vrijwilligheid en gelijkwaardigheid. Dit kan gepaard gaan met geweld of dreiging met geweld, maar meestal niet. Soms maakt de pleger gebruik van een situatie waarin het slachtoffer niet kan weigeren, bijvoorbeeld door middelengebruik.

Gendergerelateerd geweld of grensoverschrijdend gedrag

Gendergerelateerd geweld is geweld tegen iemand op grond van geslacht, genderidentiteit, seksuele oriëntatie of genderexpressie. Dit omvat zowel seksueel geweld als andere vormen van - lichamelijk of psychisch - geweld.

Seksueel misbruik

Bij seksueel misbruik gaat het om elke seksuele handeling tussen een volwassene en een kind, en andere situaties waarin sprake is van een ongelijkwaardige relatie. Voorbeelden hiervan zijn seksuele relaties tussen een leerkracht en leerling of tussen een hulpverlener en cliënt. Seksueel misbruik van kinderen wordt ook seksuele kindermishandeling genoemd.

Incest

Incest verwijst naar seks tussen familieleden. Incest hoeft niet per definitie ongewenst of grensoverschrijdend te zijn, bijvoorbeeld wanneer een neef en een nicht een seksuele relatie hebben waar beiden mee instemmen. Daarom is incest niet geschikt als term voor het aanduiden van kindermisbruik. Seksueel contact met kinderen is echter altijd grensoverschrijdend en wordt beschouwd als seksueel misbruik.

Wel of niet gepast gedrag?

Als twee kinderen van 6 jaar doktertje spelen, waar ze allebei plezier aan beleven, is dat gepast gedrag. Het hoort bij hun seksuele ontwikkeling om nieuwsgierig te zijn naar hoe het lichaam van iemand anders er uitziet. Bij twee spelende kinderen van 13 en 6 jaar kun je daar vraagtekens bij zetten. Het leeftijdsverschil is dan te groot, waardoor er sprake is van ongelijkwaardigheid. Seks tussen jongeren van 15 jaar die er allebei plezier aan beleven past bij hun seksuele ontwikkeling en is prima. Als een leraar seks heeft met een leerling van 15 is dat grensoverschrijdend gedrag, ook al willen beiden het. Er is sprake van een groot machtsverschil.

Seksuele intimidatie

Seksuele intimidatie gaat over opmerkingen, gebaren en handelingen van seksuele aard die bedoeld zijn om een ander doelbewust te intimideren, beledigen, vernederen of kwetsen. Dit gedrag kan verbaal, non-verbaal of fysiek zijn. Hoewel de term vaak in werksituaties wordt gebruikt, kan seksuele intimidatie overal plaatsvinden waar mensen met elkaar in contact komen, ook online, bijvoorbeeld via sociale media.

Straatintimidatie

Straatintimidatie is een vorm van grensoverschrijdend gedrag in de openbare ruimte. Het betreft een ongewenste verbale, non-verbale of fysieke benadering van een persoon, meestal door iemand die het slachtoffer niet kent (Claessens & van Zelst, 2023). Aanleiding voor straatintimidatie is vaak iemands (vermeende) sekse, seksuele oriëntatie, of religie.

Datinggeweld en (ex)partnergeweld

Partnergeweld is een overkoepelende term die zowel datinggeweld als huiselijk geweld omvat. Datinggeweld verwijst naar elke vorm van verbaal, emotioneel, fysiek of seksueel grensoverschrijdend gedrag tussen personen die een (beginnende) romantische relatie hebben. Partnergeweld betreft alle vormen van geweld binnen een (huidige of vroegere) intieme relatie.

Sekse, gender en transgender

De meeste mensen worden geboren met duidelijke geslachtskenmerken. Bij de geboorte zie je meteen of de baby biologisch gezien een jongetje (met een penis) of een meisje (met een vulva) is. Deze lichamelijke kenmerken zijn de sekse van iemand.

Gender heeft te maken met in hoeverre iemand zich man of vrouw voelt (genderidentiteit) en hoe iemand zich uit (genderexpressie). Gender gaat ook over hoe mensen naar iemand kijken, en welke verwachtingen zij hebben over hoe een man of een vrouw hoort te zijn en zich hoort te gedragen (gendernormen). Bij de meeste mensen valt hun sekse samen met hun gender. Ze hebben bijvoorbeeld het lichaam van een vrouw, voelen zich een vrouw en uiten zich ook zo. Hetzelfde geldt voor de meeste mannen.

Gender is niet hetzelfde als transgender. Iedereen heeft een sekse en een gender. Gender is niet bedacht, maar heeft altijd bestaan.

Wat is transgender? Bij de meeste mensen vallen sekse en gender samen. Dit geldt niet voor trans mensen. Bij ongeveer 3 op de 1000 mensen valt hun sekse niet samen met hun genderidentiteit (De Graaf et al., 2024a). Iemand met een mannenlichaam voelt zich een meisje of vrouw (trans vrouw), en iemand met een vrouwenlichaam voelt zich een jongen of man (trans man). Het gevoel dat je genderidentiteit niet overeenkomt met hoe je er lichamelijk uitziet, kan al op jonge leeftijd voorkomen. Het kan zo sterk zijn dat trans personen hun lichaam willen aanpassen. Dit kan door hormonen of een operatie. Trans zijn is geen keuze en kan niet worden aangeleerd, bijvoorbeeld via seksuele voorlichting, zoals soms wordt gedacht. Het gaat om een diepgeworteld gevoel van identiteit, dat niet vanzelf verdwijnt.

Geweld tegen lhbtq+-personen

Lhbtq+-jongeren worden geconfronteerd met diverse vormen van geweld en uitsluiting op basis van hun seksuele oriëntatie, genderidentiteit of genderexpressie. Het gaat bijvoorbeeld om:

- **Pestgedrag.** Op school krijgen lhbtq+-jongeren regelmatig te maken met verbaal, fysiek of digitaal pestgedrag. Dit gedrag kan worden omschreven als opzettelijke of door het slachtoffer als zodanig ervaren handelingen die gericht zijn op het vernederen, intimideren of vijandig benaderen van iemand vanwege diens seksuele of genderidentiteit (Meyer, 2008). Pesten is vaak herhaald gedrag en vindt doorgaans plaats binnen een groepscontext die wordt gekenmerkt door een onveilige en negatieve sfeer (School en Veiligheid, n.d.).
- **Discriminatie.** Discriminatie van lhbtq+-personen houdt in dat zij ongelijk of onrechtvaardig worden behandeld vanwege hun seksuele oriëntatie, genderidentiteit of genderexpressie. Vaak is pestgedrag ook discriminerend van aard, maar discriminatie komt ook los voor. Lhbtq+-personen worden dan buitengesloten of benadeeld, zonder dat er sprake hoeft te zijn van expliciete vernedering of een negatieve intentie. Een voorbeeld hiervan zijn microagressies: subtiele, vaak onbewuste vormen van uitsluiting of belediging, zoals:
 - micro-aanvallen: gebruik van denigrerende termen.
 - micro-beledigingen: ogenschijnlijk onschuldige opmerkingen als 'jou bedoel ik niet hoor, jij bent anders'.
 - micro-invalidaties: reacties die de ervaring van discriminatie ontkennen, zoals zeggen dat iemand 'overgevoelig' is.

Online seksueel grensoverschrijdend gedrag

Online seksueel grensoverschrijdend gedrag omvat vormen van seksuele grensoverschrijding die plaatsvinden via internet of digitale media, waaronder ongewenste *sexting*. Ongewenste sexting is het maken en/of verspreiden van seksueel getinte beelden of berichten zonder toestemming van de betrokken persoon, vaak met als doel om iemand te pesten of te chanteren. Voorbeelden van ongewenste sexting zijn:

- *Exposen of shaming*: het openbaar maken van intieme beelden of persoonlijke informatie met het doel iemand te vernederen of te pesten. Dit kan ook beelden omvatten die binnen specifieke culturen als ongepast worden beschouwd, bijvoorbeeld een vrouw zonder hoofddoek.

- *Wraakporno*: het uit wraak online verspreiden van seksueel getint materiaal, bijvoorbeeld na een ruzie of het beëindigen van een relatie. Hierbij worden soms ook persoonsgegevens gedeeld.
- *Sextortion*: een vorm van afpersing waarbij wordt gedreigd met het openbaar maken van seksuele beelden om geld, explicieter materiaal of seksuele handelingen af te dwingen.

Andere vormen van online seksueel grensoverschrijdend gedrag zijn:

- *Cybergrooming*: het online benaderen en manipuleren van minderjarigen met als doel hen seksueel uit te buiten of te misbruiken.
- *Sexchatting*: wanneer volwassenen seksueel getinte berichten sturen naar kinderen jonger dan 16 jaar.
- *Cyberstalking*: het digitaal volgen of lastig vallen van iemand, bijvoorbeeld via tracking-apps. Dit kan ook een seksueel intimiderend karakter hebben.

Gewenste en ongewenste sexting.

Het is belangrijk om onderscheid te maken tussen gewenste en ongewenste sexting. Voor jongeren kan het spannend en plezierig zijn om intieme foto's en filmpjes te delen met een ander. Dit kan passen binnen een gezonde seksuele ontwikkeling. Zolang het materiaal privé blijft en met wederzijdse instemming wordt gedeeld is er geen probleem. Het wordt problematisch - en is strafbaar - als het zonder toestemming wordt gemaakt, gedeeld of gebruikt om iemand onder druk te zetten. Om dit te voorkomen waarschuwen volwassenen jongeren soms om helemaal geen naaktbeelden te delen. Die waarschuwing legt de verantwoordelijkheid echter bij het slachtoffer en kan leiden tot victim blaming. De schuld ligt altijd bij degene die het beeldmateriaal zonder toestemming verspreidt.

Preventie online seksueel grensoverschrijdend gedrag

Hoewel online seksueel grensoverschrijdend gedrag toeneemt, is weinig bekend over de effectiviteit van preventieprogramma's (Ozamiz-Etxebarria et al., 2020; Verbeek et al., 2023). In de literatuurverkenning zijn systematische en meta-analyses gevonden die naast offline geweld ook aandacht hebben voor online geweld (Christou et al., 2024; Kovalenko et al., 2022), en preventie gericht op online seksueel grensoverschrijdend gedrag en datinggeweld (Arrojo et al., 2024; Verbeek et al., 2023). Omdat deze studies slechts beperkt ingaan op online seksueel grensoverschrijdend gedrag, is het moeilijk om op basis van daarvan uitspraken te doen over effectiviteit van de betreffende preventieprogramma's. In deze literatuurverkenning is één systematische review gevonden die specifiek kijkt naar preventie van online datinggeweld (Ozamiz-Etxebarria et al., 2020). Deze studie toont aan dat interventies opvattingen en overtuigingen kunnen beïnvloeden die cybergeweld rechtvaardigen. Of ze daadwerkelijk leiden tot minder cybergeweld, is echter nog onduidelijk. Er is dan ook meer onderzoek nodig naar de effectiviteit van preventieprogramma's op dit gebied.

Adviezen preventie ongewenste sexting

Ojeda en Del Rey (2022) komen op basis van een systematisch review van 91 artikelen tot 15 adviezen voor interventieontwikkeling in de preventie van sexting-misbruik: (1) ontwikkelen van specifieke programma's voor sexting-misbruik, (2) bevorderen van veilig en gezond gebruik van ICT, internet en sociale media, (3) bewustwording creëren over de risico's en gevolgen van

sexting, (4) sexting opnemen in seksuele voorlichtingsprogramma's, (5) professionals trainen, (6) seksuele ethiek promoten, (7) bewustwording over genderrollen en stereotypen vergroten, (8) gedragsregels ontwikkelen en protocollen implementeren, (9) samenwerking tussen betrokken partijen stimuleren, (10) risicofactoren binnen de peer group aanpakken, (11) ideeën en ervaringen van adolescenten meenemen, (12) schoolomgeving verbeteren, (13) maatregelen ontwikkelen voor kwetsbare groepen, (14) indien nodig disciplinaire of juridische stappen nemen en (15) sexting integreren in preventieve programma's voor andere, gerelateerde risico's.

Er zijn trainingen beschikbaar voor professionals die jongeren willen ondersteunen bij vragen of problemen rond online seksueel gedrag. Een voorbeeld is de e-learning [Seks Online](#) van Rutgers.

2.2 Wat staat er in wet- en regelgeving?

De wet 'Seksuele misdrijven' werd in juli 2024 in Nederland ingevoerd. Volgens de nieuwe wet is een persoon strafbaar wegens seksueel geweld wanneer hij of zij wist, of redelijkerwijs had kunnen vermoeden, dat de ander geen instemming gaf voor seks, maar desondanks is doorgegaan. In tegenstelling tot de eerdere zedenwet is het toepassen van dwang geen vereiste meer voor een veroordeling, maar geldt het als een strafverzwarende omstandigheid. Hiermee maakt de wet duidelijk dat elke vorm van onvrijwillige seks ontoelaatbaar is. Instemming, oftewel consent, staat centraal bij de beoordeling van seksueel geweld. Nederland volgt hiermee internationale verdragen, waaronder het Verdrag van Istanbul, dat gaat over het voorkomen en bestrijden van geweld tegen vrouwen. De wet geeft politie en openbaar ministerie meer mogelijkheden om op te treden. Doordat dwang geen vereiste meer is voor strafbaarheid, is seks ook strafbaar wanneer iemand 'nee' heeft gezegd of geen toestemming kon geven. Dit biedt betere bescherming aan slachtoffers die tijdens seksueel geweld verstijven of 'bevrozen' van angst en zich daardoor niet kunnen verzetten.¹ Dit zogenaamde bevrozen, ook wel *tonic immobility* genoemd, is een natuurlijke lichamelijke reactie waarbij iemand verlamd raakt door angst. Daarnaast stelt de nieuwe wet online seksuele grensoverschrijding gelijk aan offline seksuele grensoverschrijding: beide zijn even strafbaar.

Aanranding en verkrachting

De wet maakt een onderscheid tussen aanranding en verkrachting. Aanranding omvat alle seksuele handelingen tegen iemands wil, zonder sprake van seksueel binnendringen. Verkrachting betreft seksueel binnendringen tegen de wil van de ander. Er zijn drie varianten:

1. Schuld. De pleger heeft ernstige reden om te vermoeden dat de wil bij de ander ontbreekt, maar gaat toch door. Er is sprake van ernstige onachtzaamheid.

¹ Cijfers over verstijven of 'bevrozen' lopen uiteen. Uit onderzoek van Möller en collega's (2017) blijkt dat 70% van de vrouwen die zich melden bij een spoedkliniek voor verkrachte vrouwen, tonische immobiliteit ervaren tijdens seksueel geweld. Dit werd gemeten met de Tonic Immobility Scale. Uit de laatste cijfers van de Monitor Seksuele Gezondheid blijkt dat 16% van de vrouwen, naar eigen zeggen, verstijfde bij de eerste ervaring met seksueel geweld, 14% durfde niet te reageren (De Graaf et al., 2024). Een mogelijke verklaring voor dit verschil is dat de vrouwen in de studie van Möller zich meldden bij een crisiscentrum terwijl de respondenten in de Monitor een representatieve steekproef zijn uit de totale populatie. Het zou kunnen dat de vrouwen die zich meldden bij een crisiscentrum vaker te maken hebben gehad met een onbekende dader of met geweld, wat het gevoel van bedreiging kan hebben verhoogd.

2. Opzet. De pleger weet dat de ander niet wil, maar gaat toch door. Ook situaties waarin sprake is van bevestiging vallen hieronder.
3. Opzet met strafverzwaring. Er is sprake van dwang, geweld of bedreiging.

Schuld en opzet kan zowel voor verkrachting als aanranding gelden.

Leeftijd

Seksueel contact met een kind onder de 16 jaar is strafbaar. De wet maakt een uitzondering als het gaat om jongeren tussen de 12 en 16 jaar die ongeveer even oud zijn en een gelijkwaardige relatie hebben. Seksueel contact met een kind jonger dan 12 jaar is altijd strafbaar.

Op straat

De nieuwe wet Seksuele misdrijven stelt ook seksuele intimidatie in de openbare ruimte strafbaar. Seksuele intimidatie staat als volgt omschreven: 'Een ander in het openbaar indringend seksueel benaderen door middel van opmerkingen, gebaren, geluiden of aanrakingen op een wijze die vreesaanjagend, vernederend, kwetsend of ontterend is te achten'.

Meer strafbare feiten

- Gelijkwaardige sexting tussen jongeren waarbij het beeldmateriaal uitsluitend bestemd is voor privégebruik, wordt gezien als behorend bij de seksuele ontwikkeling. Het verspreiden van de beelden wordt nog steeds gezien als het verspreiden van kinderporno en is verboden.
- Volwassenen die seksueel getinte berichten sturen naar kinderen onder de 16 jaar (sexchatting) zijn strafbaar.

Voor meer informatie over de nieuwe wet: [Nieuwe Wet seksuele misdrijven | Seksuele misdrijven | Rijksoverheid.nl](#)

2.2.1 Op school

In de wet Veiligheid op school staat dat scholen verplicht zijn beleid te voeren op het aanpakken en voorkomen van pesten. Deze wet is bedoeld om de veiligheid van leerlingen op school te waarborgen. Daarom zijn scholen verplicht om:

1. Een actief veiligheidsbeleid te voeren dat gericht is op het voorkomen en aanpakken van pesten;
2. Minimaal een persoon aan te wijzen die verantwoordelijk is voor: het coördineren van het antipestbeleid en het fungeren als aanspreekpunt voor leerlingen, ouders en collega's bij pestproblemen;
3. De veiligheidsbeleving van leerlingen regelmatig te meten met een instrument dat een actueel en representatief beeld geeft van hoe veilig leerlingen zich voelen.

De Inspectie van het Onderwijs controleert of onderwijsinstellingen maatregelen nemen voor een veilige omgeving voor leerlingen, studenten en onderwijspersoneel. De Inspectie controleert vooral of scholen de sociale veiligheid van hun leerlingen daadwerkelijk monitoren. Scholen zijn vrij in de keuze van het meetinstrument, zolang dit maar voldoet aan de wettelijke eisen en een betrouwbaar beeld geeft. De Inspectie controleert ook of de school een vast aanspreekpunt heeft voor pestproblemen. Leerlingen en ouders die

hiermee te maken hebben, moeten met hun verhaal terecht kunnen bij iemand op school. Het schoolbestuur is verantwoordelijk voor het veiligheidsbeleid. Als de inspectie dit nodig acht, moet de school het beleid aanpassen. (Rijksoverheid, Wet Veiligheid op School).

2.2.2 Aanzetten tot haat

Artikel 137d Wetboek van Strafrecht (Sr) verbiedt het aanzetten tot haat, discriminatie of geweld van mensen vanwege hun ras, godsdienst of levensovertuiging, geslacht, seksuele gerichtheid of handicap. Ook het beledigen van bevolkingsgroepen (groepsbelediging) is strafbaar.

2.3 De cijfers

Hoe vaak (online) seksuele grensoverschrijding en geweld tegen lhbtq+-personen in Nederland voorkomt, is onderzocht in meerdere studies. De onderstaande cijfers geven een actueel beeld. In het onderzoek worden soms verschillende definities en onderzoeksgroepen gebruikt. De cijfers zijn daardoor niet altijd vergelijkbaar.

2.3.1 Seksueel grensoverschrijdend gedrag en seksueel geweld

Onder jongeren en volwassenen in Nederland

Het onderzoek *Seks onder je 25e* van Rutgers wordt uitgevoerd onder duizenden jongeren van 12 tot 25 jaar en vond plaats in 2005, 2012, 2017 en 2024. In de meest recente meting (2024) gaf 54% van de meiden en 22% van de jongens aan dat ze ooit een vorm van fysieke seksuele grensoverschrijding hebben meegemaakt. Dit wil zeggen: zoenen, seksueel betasten, orale, anale of genitale seks of seks met de hand (aftrekken of vingeren) tegen de wil (De Graaf et al., 2024b). Wanneer alleen gekeken wordt naar de vormen die in deze studie worden aangeduid als seksueel geweld - orale, anale of genitale seks of aftrekken/vingeren tegen de wil - dan rapporteerde 22% van de meiden en 5% van de jongens één of meer van deze ervaringen. Dit is een stijging ten opzichte van 2017, toen respectievelijk 15% van de meiden en 3% van de jongens aangaven dat ze seksueel geweld hadden meegemaakt.

Seksuele gezondheid in Nederland is een onderzoek dat Rutgers sinds 2006 elke drie tot vijf jaar uitvoert onder een representatieve groep van de Nederlandse bevolking. De meest recente meting vond plaats in 2023 (De Graaf et al., 2024a) en omvatte ruim 15.000 mannen en vrouwen tussen de 18 en 80 jaar. De vragen over seksuele grensoverschrijding en seksueel geweld zijn dezelfde als in *Seks onder je 25e*. Uit dit onderzoek blijkt dat 53% van de vrouwen en 19% van de mannen ooit fysieke seksuele grensoverschrijding heeft meegemaakt. Daarnaast heeft 24% van de vrouwen en 5% van de mannen ervaringen met seksueel geweld.

Onder jongeren en volwassenen binnen een jaar tijd

Het Centraal Bureau voor de Statistiek voerde in 2020, 2022 en 2024 grootschalig onderzoek uit onder de Nederlandse bevolking van 16 jaar en ouder naar huiselijk geweld en seksueel grensoverschrijdend gedrag. In dit onderzoek wordt seksuele grensoverschrijding onderscheiden in drie vormen:

1. Offline seksuele intimidatie, bijvoorbeeld seksuele opmerkingen, aandringen op seks of het tonen van seksueel beeldmateriaal tegen iemands wil, zonder lichamelijk contact.
2. Online seksuele intimidatie, zoals via sociale media, WhatsApp, (video)chat of e-mail.
3. Fysiek seksueel geweld: zoenen, aanraken, orale, anale en genitale seks en aftrekken of vingeren tegen iemands wil.²

Respondenten werd gevraagd naar ervaringen met deze vormen van seksuele grensoverschrijdende handelingen in het jaar voorafgaand aan het onderzoek. De resultaten laten zien dat vooral jonge vrouwen, bi-plus vrouwen, homoseksuele mannen en non-binaire of queerpersonen relatief vaak met seksuele grensoverschrijding te maken krijgen (zie Tabel 1) (Derksen et al., 2024).

Tabel 1. Cijfers CBS (2024) over 12 maanden, Nederlandse bevolking van 16 jaar en ouder.

	Offline seksuele intimidatie (%)	Online seksuele intimidatie (%)	Fysiek seksueel geweld (%)	Alle vormen van seksueel grensoverschrijdend gedrag (%)
Vrouwen	12,1	6,5	5,4	15,8
Mannen	4,1	3,9	1,7	7,4
Non-binair/ genderqueer	25,0	15,5	6,6	31,3
Vrouwen 16-18	25,4	22,3	14,8	36,3
Mannen 16-18	9,0	7,1	4,0	13,7
Vrouwen 18-24	35,4	20,6	18,5	42,9
Mannen 18-24	8,5	8,2	5,7	16,3
Heteroseksuele vrouwen	10,1	5,9	4,6	13,7
Bi-plus vrouwen	27,9	12,9	12,5	34,0
Lesbische vrouwen	12,3	7,1	3,7	17,3
Heteroseksuele mannen	3,3	3,1	1,2	6,1
Bi-plus mannen	9,7	7,9	4,3	15,3
Homoseksuele mannen	14,9	17,3	7,6	25,7

² In de seksuele gezondheidsonderzoeken van Rutgers wordt dit fysieke seksuele grensoverschrijding genoemd.

Onder specifieke groepen

Transgender en genderdiverse jongeren

Transgender en genderdiverse jongeren worden vaker gedwongen om seksuele dingen te doen die ze niet willen dan cisgender jongeren. Ruim een kwart van deze jongeren geeft aan wel eens seksueel geweld te hebben meegemaakt, tegenover ongeveer een op de acht cisgender jongeren (De Graaf et al., 2024b).

Kinderen onder de 12 jaar

Uit *Seks onder je 25e* blijkt dat 2% van de vrouwen en 1% van de mannen voor hun twaalfde seksueel geweld hebben meegemaakt (orale, anale en genitale seks, aftrekken of vingeren tegen de wil). Uit het CBS-onderzoek komt naar voren dat 5,9% van de ondervraagden voor hun twaalfde jaar een vorm van fysieke seksuele grensoverschrijding heeft meegemaakt, dat wil in dit onderzoek zeggen: zoenen, aanraken, orale, anale en genitale seks of aftrekken/vingeren tegen de wil (De Graaf et al., 2024b).

In het CBS-onderzoek is ook een vergelijking gemaakt tussen oudere en jongere ondervraagden. Daaruit bleek dat de oudere leeftijdsgroepen vaker een vorm van fysieke seksuele grensoverschrijding in de kinderjaren hadden meegemaakt dan de jongere leeftijdsgroepen. Van de mensen ouder dan 65 was dit 5,4% en van de mensen tussen 45 en 65 jaar 7,5%, tegenover 1,5% van de 16-18-jarigen en 3,7% van de 18-24-jarigen (Derksen et al., 2024). Dit lijkt mogelijk te wijzen op een afname van seksueel grensoverschrijdend gedrag tegen kinderen.

Mensen met een beperking

Onder mensen met een lichamelijke, zintuiglijke of verstandelijke beperking is in 2011 onderzoek gedaan naar seksuele grensoverschrijding (Van Berlo et al., 2011). De vragenlijst voor deze groepen was gebaseerd op het onderzoek Seksuele Gezondheid in Nederland 2009. De cijfers konden daardoor worden vergeleken met die van de algemene bevolking. Mensen met een verstandelijke beperking zijn geïnterviewd met een vereenvoudigde vragenlijst. Uit dit onderzoek bleek dat vooral mensen met een verstandelijke beperking veelvuldig een vorm van seksuele grensoverschrijding meemaakten: 72% van de vrouwen en 44% van de mannen, vergeleken met respectievelijk 56% en 21% bij mensen zonder beperking. Deze cijfers moeten voorzichtig worden geïnterpreteerd vanwege de lage respons in dit onderzoek.

Plegers

Meestal zijn daders van seksueel grensoverschrijdend gedrag mannen of jongens. 92% van de volwassen vrouwelijke slachtoffers geeft aan dat de pleger een man of jongen was (De Graaf et al., 2024a), bij slachtoffers onder de 25 jaar is dit 88% (De Graaf et al., 2024b). Bij mannelijke slachtoffers is het aandeel vrouwelijke plegers relatief groter, namelijk 36% (De Graaf et al., 2024a). Vijftien procent van de jongens onder 25 jaar heeft naar eigen zeggen weleens druk uitgeoefend om seks te hebben met iemand, zoals zeuren en aandringen (De Graaf et al., 2024b). Jongens die eerder seksueel grensoverschrijdend gedrag plegen, hebben een verhoogd risico om dit opnieuw te doen (Flood, 2019; Tharp et al., 2013).

Ontwikkelingen rondom seksuele grensoverschrijding

Komt seksuele grensoverschrijding tegenwoordig vaker voor dan vroeger? De cijfers van Seksuele Gezondheid in Nederland 2023 zijn vergeleken met die van

2017, en daarbij zijn geen verschillen gevonden. Dat is ook niet verbazend, omdat de onderzoeksgroepen voor een belangrijk deel dezelfde zijn (nl. een representatief deel van de bevolking tussen 18 en 80 jaar) en deze respondenten rapporteren over hun hele leven. Een beter beeld geven de onderzoeken van het CBS, omdat daarin gerapporteerd wordt over één jaar. De cijfers kunnen vergeleken worden met voorgaande jaren. De cijfers uit 2024 laten een lichte stijging zien in offline seksuele intimidatie vergeleken met 2020, maar die toename is mogelijk te verklaren door verhoogde bewustwording van seksuele grensoverschrijding van de laatste tijd. De cijfers over fysiek seksueel geweld verschillen niet. Het onderzoek van het CBS laat ook zien dat jongere mensen minder vaak seksueel misbruik voor hun twaalfde jaar hebben meegemaakt. De cijfers over seksueel geweld in *Seks onder je 25e* uit 2023 laten wel een stijging zien ten opzichte van 2017.

2.3.2 Straatintimidatie

Twee derde van de jonge vrouwen en een derde van de jonge mannen tussen 12 en 25 jaar ervaart intimidatie in het openbaar (Reep, Akkermans & Kloosterman, 2022). In grote steden zoals Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht ligt dit percentage hoger. 77% van de jonge vrouwen maakt straatintimidatie mee vergeleken met 55% jonge vrouwen in minder stedelijke gebieden. 34% van de jonge vrouwen voelt zich wel eens onveilig of is bang door straatintimidatie, tegenover 6% van de mannen (CBS 2022b). De lhbtq+ monitor vraagt naar het meemaken van 'respectloos gedrag' op straat en in het openbaar vervoer. Onder intersekse personen en non-binaire/gender queer personen ervaart respectievelijk 27% en 36% respectloos gedrag op straat en 16% en 24% ervaart dit in het openbaar vervoer (Brammer et al., 2024).

Gevoelens van veiligheid

De landelijke veiligheidsmonitor toont aan dat vrouwen zich vaker onveilig voelen dan mannen; dit geldt zowel in de eigen buurt (18%, resp. 12%) als in het algemeen (44% en 26%). De jongere leeftijdsgroepen 15- tot 25-jarigen en 25- tot 45-jarigen voelen zich vaker onveilig dan 45- tot 65-jarigen en 65-plussers. Het meest onveilig voelen zich jonge vrouwen van 15 tot 25 jaar. Van hen voelt 25% zich weleens onveilig in de eigen buurt, 61% voelt zich weleens onveilig in het algemeen. Deze percentages zijn ruim twee keer zo hoog als die van de jonge mannen in dezelfde leeftijdsgroep (Akkermans et al., 2022). Lhbtq+ personen voelen zich vaker onveilig tijdens het uitgaan en op straat (Van den Broek et al., 2022; Akkermans et al., 2022).

Ook straatintimidatie speelt een rol. Zes op de tien meiden geven aan dat seksueel ongewenst gedrag ze beperkt in hun bewegingsvrijheid. Zo mijden zij het openbaar vervoer, de sportclub of hobby's. In het uiterste geval missen ze school of werk (Plan International, 2023). Ongeveer de helft van de 12- tot 25-jarige vrouwen probeert door het mijden van (oog)contact te voorkomen dat ze worden lastiggevallen op straat: 54% zegt vaak of regelmatig oogcontact te vermijden en 48% vermijdt vaak of regelmatig bepaalde groepen. Ook 'appen of bellen, of doen alsof je met iemand appt of belt, of met iemand meelopen of fietsen' worden relatief vaak genoemd (ongeveer 40%). Bijna een kwart van de meiden en vrouwen vermijden bepaalde plekken (Akkermans et al., 2022).

2.3.3 Grensoverschrijdend gedrag bij lhbtq+-personen

De lhbtq+ monitor van Panteia, Movisie en Ipsos laat zien dat de lhbtq+ groepen die relatief het meest aangeven ervaring met discriminatie te hebben non-binaire, queer en transgender personen zijn. De ervaren discriminatie ligt hoger bij biseksuele en homoseksuele personen dan bij heteroseksuele personen. Van de homoseksuele vrouwen en mannen voelde ruim 20% zich in het jaar voorafgaand aan het onderzoek gediscrimineerd. Dit gold voor 15% van de bi+ mannen en vrouwen, en voor 10% van de asexuele en heteroseksuele personen. 40% van de non-binaire personen voelde zich gediscrimineerd, tegenover 10% van de cisgender vrouwen en mannen. Ook transgender mannen en vrouwen geven vaker dan cisgender personen aan met discriminatie te maken te krijgen, met respectievelijk 15% en 19% (Akkermans et al. 2024).

Lhbtq+-personen ervaren vaker discriminatie op het werk, in de horeca of op andere openbare plekken zoals winkels of de sportschool dan niet-lhbtq+-personen (Brammer et al., 2024; zie ook Van den Broek et al., 2022). Ook op school maken lhbtq+-personen vaak grensoverschrijdend gedrag mee in de vorm van discriminerende of denigrerende opmerkingen, het neerzetten van een negatief beeld of stigmatisering, ongelijke behandeling of benadeling, naroeppen en negeren of uitsluiting. Vooral bi+, trans, queer, asexuele personen, lhbtq+-personen van kleur en lhbtq+ personen met een beperking maken dit vaker mee op school. 20% van de transgender jongeren is voor hun zestiende (heel) vaak gepest, tegenover 10% van de cisgender jongeren (De Graaf & Wijsen, 2017).

De landelijke veiligheidsmonitor van het ministerie van OCW bevestigt pesterijen op basis van seksuele oriëntatie en genderidentiteit. Deze monitor laat zien dat 10% van de pesterijen onder leerlingen gebeurt op basis van seksuele oriëntatie en 4% vanwege het transgender zijn (Lodewick et al., 2022). Voor de groep lesbische, homoseksuele en biseksuele leerlingen geldt dat zij twee keer zo vaak worden gepest dan heteroseksuele leerlingen; dit gebeurt wekelijks en soms dagelijks (Scholte et al., 2016). Als het pesten eenmaal is begonnen, is de kans om hieruit te ontsnappen voor lhbtq+-jongeren aanzienlijk kleiner dan voor heteroseksuele jongeren. Ze worden niet alleen vaker gepest, maar ook gedurende een langere periode (Kaufman et al., 2020). Eén op de vijf leerlingen die stelselmatig wordt gepest, geeft aan dat dit gebeurt vanwege hun seksuele geaardheid (Van den Broek et al., 2022).

2.4 Gevolgen

2.4.1 Gevolgen van seksueel grensoverschrijdend gedrag

De ervaring van slachtoffers van seksueel grensoverschrijding kan verschillen. Dit hangt onder meer af van de duur en ernst, de leeftijd van het slachtoffer, wie de pleger was, eerdere ervaringen en de reacties van de omgeving. Voor een kind dat langdurig seksueel misbruik meemaakt, is de impact anders dan voor een volwassene met een eenmalige ervaring.

Psychische, lichamelijke, seksuele en sociale problemen

Slachtoffers kunnen uiteenlopende problemen krijgen (Stockman et al., 2023; Littleton et al., 2018). Psychische klachten komen vaak voor na seksueel geweld.

Een veelvoorkomend psychisch gevolg van seksueel geweld is het posttraumatisch stresssyndroom (PTSS): het herbeleven van het trauma, het vermijden van gedachten of activiteiten die herinneringen oproepen aan het trauma en overmatige waakzaamheid of schrikreacties. Ook angstklachten en depressieve klachten komen vaak voor. Andere problemen zijn schaamte- en schuldgevoelens, slaap- en eetstoornissen, middelenmisbruik, een laag zelfbeeld en zelfmoordgedachten. Slachtoffers kunnen ook lichamelijke klachten krijgen, zoals chronische buikpijn en hoofdpijn. Ook komen seksuele problemen vaak voor, zoals seksuele disfuncties, vermijden van seks en risicogedrag (veel wisselende partners, ruilseks). Drie procent van de vrouwen die gedwongen geslachtsgemeenschap hebben, wordt zwanger (De Graaf & Wijsen, 2017). Tenslotte kunnen er relationele en sociale problemen voorkomen, zoals verminderde tevredenheid in relaties, minder vertrouwen in mannen, familieproblemen, en sociale isolatie (Stockman et al., 2023).

Kinderen die langdurig seksueel misbruik ervaren, lopen kans op verstoring van de neurobiologische ontwikkeling (Lo Iacono, Trentini, & Carola, 2021).

Slachtoffers van online seksuele grensoverschrijding kunnen eveneens zeer ingrijpende gevolgen ervaren, zoals angst en boosheid. Zij kunnen de gebeurtenis niet loslaten, ervaren gevoelens van schaamte, schuld en eenzaamheid. Ze slapen slechter, hebben minder vertrouwen in de digitale veiligheid en zijn bang voor herhaling (Cense & Redert, 2022; Van Ouytsel et al., 2019).

In enkele gevallen ervaart een slachtoffer ook positieve gevolgen, bijvoorbeeld spirituele groei, meer empathie jegens anderen, of een verbeterde relatie met bijvoorbeeld de familie (Stockman et al., 2023).

Revictimisatie

Slachtoffers van seksueel geweld lopen een groot risico op herhaald slachtofferschap (revictimisatie), vooral als ze jong waren toen het gebeurde. Ruim een derde van de slachtoffers maakt later nog eens seksueel geweld mee: in 59% van de gevallen ging het om een andere pleger. In totaal maakte ruim een vijfde van de slachtoffers meerdere keren seksueel geweld mee met verschillende plegers: 24% van de vrouwen en 10% van de mannen (De Graaf et al., 2024a).

Psychische gevolgen van het misbruik, zoals depressies, een laag zelfbeeld en PTSS kunnen leiden tot een gevoel van hopeloosheid en onverschilligheid. Het slachtoffer is niet meer in staat tot assertiviteit of het begrijpen van de emotionele betekenis van seksualiteit. Daarnaast kunnen slachtoffers dader worden, hoewel dat voor de meerderheid niet geldt. Dit heeft te maken met een gevoel van controle willen hebben over een situatie waarin de persoon als slachtoffer geen controle had.

Negatieve reacties uit de omgeving

Veel slachtoffers hebben last van schuld- en schaamtegevoelens. Deze gevoelens worden versterkt door negatieve reacties van de omgeving, zoals victim blaming. Hierin wordt het slachtoffer verantwoordelijk gehouden voor wat er is gebeurd, met opmerkingen als 'had je maar niet zo sexy gekleed moeten zijn', 'niet met hem mee moeten gaan', 'niet zoveel moeten drinken'

enzovoort (Mulder, Cense & Van Berlo, 2023). Victim blaming wordt wel second rape genoemd, en is soms net zo schadelijk als het grensoverschrijdende gedrag zelf (zie documentaire [victim blaming - Centrum Seksueel Geweld](#)). Andere reacties zijn ongeloof, of net doen of er niks is gebeurd. Deze negatieve reacties hebben verschillende oorzaken. Eén daarvan is dat mensen vaak denken te weten wat een 'echte' verkrachting is, namelijk het beeld van de onbekende dader in de bosjes of in een steeg die fysiek geweld gebruikt. In werkelijkheid komt dit weinig voor. Een andere opvatting is dat mannen niet verkracht kunnen worden. Deze stereotiepe opvattingen, ook wel verkrachtingsmythes genoemd, hebben tot gevolg dat slachtoffers de schuld krijgen of niet worden geloofd. Met als gevolg dat slachtoffers niet praten over wat er is gebeurd. Mannen praten nog minder vaak over wat er is gebeurd dan vrouwen en krijgen minder vaak hulp. Schaamte speelt ook bij mannen een grote rol.

Lichamelijke reactie

Sommige slachtoffers ervaren tijdens het seksuele geweld een automatische genitale respons, waardoor het lijkt of ze opgewonden raken. Vrouwen worden bijvoorbeeld vochtig, hun clitoris zwelt op of ze krijgen zelfs een orgasme. Mannen kunnen een erectie krijgen en een ejaculatie. Dit kan ook achteraf gebeuren, bijvoorbeeld door herinneringen aan het trauma. De genitale respons komt door angst en prikkeling van de geslachtsdelen, en heeft niets met seksuele opwindning te maken. Deze reacties kunnen bij slachtoffers leiden tot gevoelens van schaamte, verwarring, eenzaamheid, schuld, walging, verdriet en boosheid (Bicanic & Terra, 2023). Het kan voelen alsof hun lichaam hen in de steek liet en zij het seksuele geweld zelf wilden, wat niet het geval was.

Gevolgen voor plegers

Eerder gepleegde grensoverschrijding verhoogt het risico op herhaling (recidive) (Flood, 2019; Tharp et al., 2013). Een veroordeling kan bovendien ernstige gevolgen hebben voor de toekomst. Plegers met een veroordeling komen niet in aanmerking voor een Verklaring Omtrent Gedrag (VOG). Dit geldt ook voor jongens die weleens over de schreef zijn gegaan door gebrekkige communicatievaardigheden, groepsdruk of impulsiviteit. Wanneer iemand geen VOG kan overleggen, heeft dit gevolgen voor werk en maatschappelijke participatie. Het bieden van passende leerstraffen en begeleiding kan herhaling voorkomen (Van den Berg et al., 2015).

2.4.2 Gevolgen van geweld tegen lhbtq+-personen

Psychische problemen

Slachtoffers van homofobe pesterijen ervaren vaker psychische problemen zoals depressie, angst, suicidaliteit en middelenmisbruik (D'Augelli, Pilkington, & Hersherberger, 2002; Espelage, Aragon, Birkett, & Koenig, 2008; Martin-Storey & Crosnoe, 2014; Poteat & Espelage, 2007; Rinehart, Espelage, & Bub, 2017). Jongeren die door leeftijdsgenoten negatief worden bejegend vanwege hun seksuele of genderidentiteit krijgen te maken met een verminderde psychische gezondheid, meer school-gerelateerde problemen en meer drugsgebruik (Van Beusekom et al., 2014; Collier et al., 2013). Daarnaast komt zelfdoding onder lesbische, homoseksuele en biseksuele jongeren 4,5 keer vaker voor dan onder heteroseksuele jongeren (Kuyper, 2016). Negatieve reacties van leeftijdgenoten

op school blijken, meer dan negatieve reacties van gezinsleden of vreemden, de belangrijkste voorspeller (Bergen & Spiegel, 2015).

Gedragsproblemen

Gendergerelateerd grensoverschrijdend gedrag kan leiden tot verschillende typen van externaliserend gedrag, bijvoorbeeld meer alcohol- en middelengebruik, agressief gedrag en risicovol seksueel gedrag (Espelage et al., 2019; Goldstein et al., 2007).

Het feit dat lhbtq+ personen te maken kunnen krijgen met geweld of respectloos gedrag vanwege hun lhbtq+ zijn, kan leiden tot aanpassingsgedrag. Zo geeft 45% van de lhbtq personen met een partner van hetzelfde gender aan zelden of nooit hand in hand te lopen met hun partner (FRA, 2024).

Prestaties op school

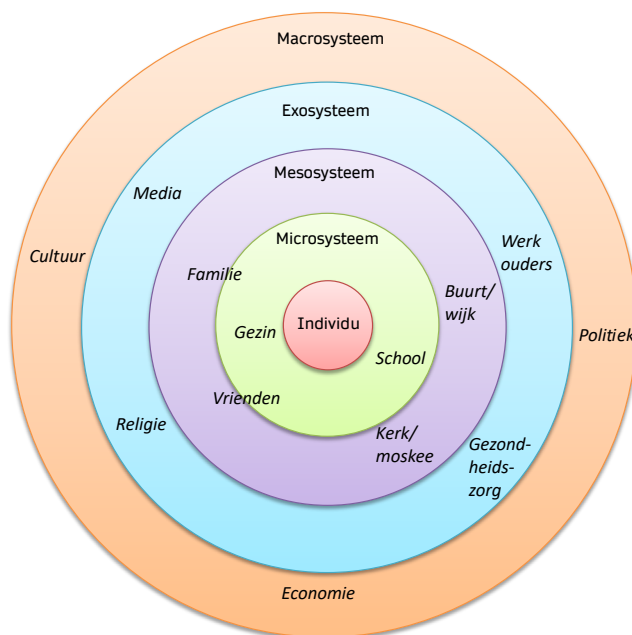
Het is bekend dat verschillende vormen van gendergerelateerd grensoverschrijdend gedrag invloed heeft op schoolprestaties: het leidt tot meer schooluitval, lagere cijfers en spijbelen (Hong et al., 2012; Espelage et al., 2019; Biddulph, 2008; Rivers, 2000). Lhbtq+-leerlingen spijbelen ruim drie keer vaker dan cis-hetero leerlingen (29% versus 8%) als gevolg van pesten, intimidatie en geweld (Kosciw et al., 2010).

2.4.3 Gevolgen voor de economie

De maatschappelijke kosten van seksueel misbruik van kinderen in Nederland worden geschat op ongeveer 1,2 miljard euro per jaar (Speetjens et al., 2016). Gendergerelateerd geweld – een bredere categorie die naast seksueel geweld ook andere vormen van geweld op basis van gender omvat - kost de Nederlandse samenleving naar schatting meer dan 14 miljard euro per jaar (Kisat et al., 2021). Deze kosten omvatten onder meer uitgaven aan gezondheidszorg, hulpverlening, politie en justitie, maar ook gederfde inkomsten doordat slachtoffers tijdelijk of blijvend niet kunnen werken.

3 Risicofactoren en oorzaken

Er zijn veel oorzaken van gendergerelateerd grensoverschrijdend gedrag en seksuele grensoverschrijding die met elkaar samenhangen. Om deze oorzaken te begrijpen wordt vaak het sociaalecologisch model gebruikt (Schneider & Hirsch, 2020). Dit model laat zien dat het gedrag van een individu niet los staat van de omgeving. Het gaat om relaties, zoals met ouders en leeftijdgenoten, om instellingen zoals school, werk of sportclub, de gemeenschap waarin iemand leeft, de (sub)cultuur en de samenleving als geheel. Tussen de verschillende lagen in dit model vindt een wisselwerking plaats.

Figuur 1. Ecologisch model, NJi (2022). Uit: Opgroeien doe je samen

Individuele kenmerken zoals kennis, opvattingen en vaardigheden spelen een belangrijke rol bij grensoverschrijdend gedrag. Daarnaast beïnvloeden kenmerken van de sociale omgeving dit gedrag. Voorbeelden daarvan zijn de sociale norm in een vriendengroep (meso of interpersoonlijk niveau), beelden in de media en culturele gendernormen (exo of macrosysteem). De risico's en oorzaken voor grensoverschrijdend gedrag kunnen worden ingedeeld op verschillende niveaus; individueel, interpersoonlijk (micro/meso) en cultureel (exo/macro). Deze niveaus worden in de volgende paragrafen toegelicht.

In de literatuur zijn zowel risicofactoren voor het plegen van gendergerelateerd grensoverschrijdend gedrag als het meemaken daarvan beschreven. Risicofactoren voor plegers en slachtoffers kunnen samenhangen. Ongelijke verhoudingen in een machtsrelatie zorgen er bijvoorbeeld voor dat de één een pleger wordt en de ander een slachtoffer. Het is belangrijk op te merken dat slachtoffers niet verantwoordelijk zijn voor wat ze hebben meegemaakt. Die verantwoordelijkheid ligt altijd bij de plegers.

Grensoverschrijdend gedrag kan worden beschouwd als een glijdende schaal. Schijnbaar onschuldige handelingen, zoals seksistische of homofobe grappen,

vormen vaak een voedingsbodem voor ernstiger vormen van grensoverschrijding. Lichtere vormen van geweld dragen bovendien bij aan een onveilige cultuur waarin ernstiger grensoverschrijdend gedrag vaker voorkomt. Dit mechanisme geldt zowel voor seksueel grensoverschrijdend gedrag als voor geweld tegen lhbtq+-personen, en wordt geïllustreerd in de zogenaamde Piramide van geweld (zie 3.5.).

3.1 Individueel niveau

3.1.1 Risicofactoren plegerschap

Gender

Alle vormen van gendergerelateerd grensoverschrijdend gedrag, waaronder seksueel grensoverschrijdend gedrag, straatintimidatie en anti-lhbtq+ pestgedrag, worden vaker gepleegd door mannen en jongens dan door vrouwen en meiden (De Graaf et al., 2024a; WHO, 2021; Flores et al., 2022; Earnshaw et al., 2016).

Attitudes en stereotypen

Strikte ideeën over genderrollen zijn een belangrijke risicofactor voor gendergerelateerd grensoverschrijdend gedrag: deze ideeën gaan over hoe mannen en vrouwen zich horen te gedragen en dat er voor mannen en vrouwen verschillende regels gelden (dubbele moraal) (Bacchini, 2021; Vincent et al., 2011; Bates et al., 2019). Deze attitudes hangen samen met culturele normen over mannelijkheid en vrouwelijkheid. Jongens en mannen met schadelijke opvattingen over mannelijkheid, negatieve attitudes tegenover vrouwen, geloof in verkrachtingsmythes, en mannen die seksueel geweld niet afkeuren en slachtoffers de schuld geven, lopen een groter risico om seksueel grensoverschrijdend gedrag te plegen (Tharp et al., 2013; zie ook Mulder, Cense & Van Berlo, 2023). Jongens hanteren vaker dan meiden stereotypen die seksueel grensoverschrijdend gedrag legitimeren (Flood, 2019). Schadelijke genderstereotypen en verkrachtingsmythes kunnen enerzijds de drempel verlagen om daadwerkelijk over de grenzen van een ander te gaan omdat morele bezwaren niet of minder worden gevoeld. Anderzijds worden ze gebruikt om grensoverschrijdend gedrag achteraf te rechtvaardigen (Van Berlo, Höing & Van Oosten, 2018).

Gebrek aan vaardigheden

Het herkennen en hanteren van emoties, het aangaan en onderhouden van positieve relaties, het respecteren van anderen, en kunnen omgaan met conflicten zijn belangrijke vaardigheden in de preventie van grensoverschrijdend gedrag. Gebrekkige sociaal-emotionele vaardigheden blijken bijvoorbeeld uit het slecht herkennen en niet respecteren van grenzen van anderen, inadequaat reageren op signalen van anderen en onvoldoende leren van eerdere ervaringen (Tharp et al., 2013; De Graaf et al., 2005; Vanwesenbeeck et al., 1999). Ook een tekort aan zelfregulatie verhoogt het risico op seksueel geweld. Zelfregulatie houdt in dat iemand in staat is het eigen seksuele gedrag aan te passen of te stoppen wanneer de ander iets niet wil, zelfs als de seksuele interactie al ver gevorderd is. Mannen die seksueel grensoverschrijdend gedrag vertonen, blijken minder goed te zijn in deze zelfregulatie (Hudson & Ward, 2000; Krahé, 1998, geciteerd in Van Berlo, Höing & Van Oosten, 2018).

Seksueel risicogedrag

Meerdere sekspartners hebben, vroeg beginnen met seks, en een onpersoonlijke houding ten aanzien van seksualiteit hangt volgens sommige studies samen met seksueel grensoverschrijdend gedrag (Tharp et al., 2013; Schneider & Hirsch, 2020). Een van de verklaringen in de literatuur is het demonstreren van macht en mannelijkheid. Seksueel risicogedrag wordt ook in verband gebracht met ervaringen met kindermisbruik (Schneider & Hirsch, 2020).

Gebruik van alcohol en drugs

Alcoholgebruik vergroot de kans om pleger of slachtoffer te worden van seksueel grensoverschrijdend gedrag. Bij een derde van de slachtoffers van seksueel grensoverschrijdend gedrag was alcohol in het spel, zowel bij slachtoffers als bij plegers (De Graaf & Wijsen, 2017). Door alcohol worden signalen en risico's minder goed opgepikt, wordt de communicatie minder adequaat, vermindert het vermogen om zichzelf te verweren en grenzen aan te geven, en heeft iemand minder controle. Vooral mannen hebben een grotere kans om grensoverschrijdend gedrag te vertonen onder invloed van alcohol (Crane et al., 2016, Abbey, 2011). Alcohol beïnvloedt niet alleen het gedrag van plegers (Crane et al., 2016), maar ook hun opvattingen over het gedrag van vrouwen. Alcohol laat mannen denken dat vrouwen seksueel aantrekkelijker gedrag vertonen en sneller ingaan op seksuele avances (Abbey, 2011). Onder invloed van alcohol kunnen mannen het vriendelijke gedrag van vrouwen verkeerd interpreteren en zien als een teken van seksuele interesse (Lorenz & Ullman, 2016; Davis et al., 2012). Alcohol zorgt er tenslotte ook voor dat signalen van afwijzing eerder worden genegeerd (zie ook [Alcohol en seksuele grensoverschrijding - Expertisecentrum Alcohol](#)).

Negatieve jeugdervaringen

Negatieve ervaringen in de jeugd, zoals partnergeweld tussen de ouders, seksueel misbruik, mishandeling en een opvoeding zonder ondersteuning en empathie vormen een vergroot risico op het plegen van seksueel geweld (Tharp et al., 2013; Smid, Van den Berg & Jeandarme, 2018). Jongeren die door hun ouders worden afgewezen en onvoldoende gesteund worden door hun familie, worden vaak in verband gebracht met het vertonen van pestgedrag (Georgiou, 2008). Ook blijkt dat jongeren met weinig ouderlijke betrokkenheid vaker aansluiting zoeken bij leeftijdsgenoten; dat versterkt groepsdruk (Stroem et al., 2022; DeGue et al., 2010).

Gebrek aan empathie

Gebrek aan empathie is het onvermogen om anderen te begrijpen en zich in hun perspectief te verplaatsen. Dit zou volgens sommige studies kunnen leiden tot seksueel grensoverschrijdend gedrag en pestgedrag (Tharp et al., 2013). Jongeren met meer empathische vaardigheden hebben minder vaak vooroordelen en vertonen minder vaak pestgedrag (Poteat et al., 2013). Plegers met gebrek aan empathie en inlevingsvermogen kunnen hun eigen foutieve denkbeelden projecteren op slachtoffers. Zo blijkt dat sommige mannen denken dat vrouwen catcalling leuk vinden en het zien als een compliment en onschuldig gedrag (Di Gennaro & Ritschel, 2019; Walton & Pedersen, 2022).

Negatief zelfbeeld

Jongens met een negatief zelfbeeld vertonen eerder grensoverschrijdend gedrag (DeGue et al., 2014). Jongens die worstelen met hun seksuele oriëntatie kunnen geneigd zijn om *hypermasculien* gedrag te vertonen, wat kan leiden tot grensoverschrijdend gedrag tegen mensen die niet aan de gendernormen voldoen (Baugher & Gazmararian, 2015).

3.1.2 Risicofactoren slachtofferschap

Gender, leeftijd en seksuele oriëntatie

In de eerste plaats maakt het uit of je een man of een vrouw bent. Vrouwen, vooral jonge vrouwen, zijn vaker slachtoffer van seksueel grensoverschrijdend gedrag dan mannen. Ook biseksuele vrouwen, homoseksuele mannen en non-binaire personen zijn relatief vaak slachtoffer (Derksen et al., 2024). Mensen die nog zoekende zijn naar hun seksuele oriëntatie lopen een groter risico om slachtoffer te worden van homofob pestgedrag (Hong, 2012).

Herhaald slachtofferschap

Vrouwen en meiden die in het verleden te maken hadden met seksueel grensoverschrijdend gedrag of slachtoffer waren van fysieke mishandeling door familie, lopen een groter risico op herhaald slachtofferschap (revictimisatie) (De Graaf & Wijsen, 2017; Stockman et al., 2023). Slachtofferschap leidt tot een lager zelfbeeld, dat op zichzelf al een risicofactor is voor seksueel grensoverschrijdend gedrag. Door het meemaken van mishandeling of grensoverschrijdend gedrag internaliseren deze meiden dat ze zwak zijn en het verdienen om minderwaardig te worden behandeld (Fineran & Bolen, 2006). Hierdoor lopen ze ook meer risico om het slachtoffer te worden van agressie door leeftijdsgenoten op school.

Weerbaarheid

Een ongelijke machtsverhouding kan iemand minder weerbaar maken. Dat geldt voor kinderen, voor mensen die afhankelijk zijn van zorg, zoals mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking (Van Berlo et al., 2011), en binnen hiërarchische relaties, bijvoorbeeld op het werk. Daarnaast zullen meiden en vrouwen die niet geleerd hebben om hun wensen en grenzen aan te geven, en genderstereotiepe opvattingen hebben over bijvoorbeeld de mannelijke controle in relaties, minder geneigd zijn om ongewenste seks te weigeren.

Gebruik van alcohol

Alcoholconsumptie vergroot niet alleen het risico om plegger te worden, maar is ook een risicofactor voor slachtoffers van seksueel grensoverschrijdend gedrag (De Graaf & Wijsen, 2017). Zo blijkt het aangeven van de eigen (seksuele) grenzen voor vrouwen lastiger als zij onder invloed van alcohol zijn. Daarnaast pakken de hersens minder snel een signaal op wanneer gevaar dreigt en wordt het lastiger om sociale informatie altijd juist te interpreteren. Daardoor reageren mensen onder invloed minder adequaat in risicovolle situaties (Melkonian & Ham, 2018; Lorenz & Ullman, 2016).

Negatieve jeugdervaringen

Negatieve jeugdervaringen, waaronder verwaarlozing, mishandeling en seksueel misbruik kunnen iemand kwetsbaar maken voor seksueel geweld (Ports, Ford & Merrick, 2016; De Graaf & Wijsen, 2017).

3.1.3 Risicofactoren voor lhbtq+-personen

Er is meer onderzoek nodig naar de achtergronden van seksuele grensoverschrijding bij lhbtq+-personen. In de literatuur zijn wel een aantal factoren te vinden die een groter risico voor lhbtq+-personen in meer of mindere mate aannemelijk maken (Koole et al., 2024).

Seksuele ontwikkeling

De seksuele ontwikkeling van lhbtq+-jongeren verloopt vaak minder vanzelfsprekend dan van hetero jongeren. Er is in de seksuele vorming thuis en op school niet altijd aandacht voor seksuele en genderdiversiteit. Voor lhbtq+-jongeren is er minder ruimte om te experimenteren met seks. De ontwikkeling van competenties zoals het inschatten van een situatie, weten wat je zelf wilt of communiceren over wensen en grenzen kunnen hierdoor worden belemmerd. Terwijl dit juist ervaringen zijn die jongeren nodig hebben om seksueel weerbaar te zijn in ontmoetingen. Homoseksualiteit en genderdiversiteit is nog niet alom geaccepteerd, ook niet door leeftijdgenoten. Dat kan leiden tot onzekerheid over seksualiteit.

Minderheidsstress

Minderheidsstress is een risicofactor voor slachtofferschap en plegerschap rondom seksuele grensoverschrijding onder lhbtq+-personen.

Minderheidsstress verwijst naar de extra stress die je kunt ervaren als je deel uitmaakt van een minderheid. Het bestaat uit verschillende componenten: vervelende gebeurtenissen meemaken, het anticiperen hierop, geïnternaliseerde lhbtq+-negativiteit, het verbergen van de identiteit, gebrek aan sociale steun en sociale uitsluiting. Deze componenten zorgen ervoor dat lhbtq+-personen kwetsbaarder zijn voor risicovol gedrag, bijvoorbeeld doordat ze eerder seksueel grensoverschrijdend gedrag accepteren (Semprevivo, 2021; Baams et al., 2021).

Gendernonconform gedrag

Homo- en biseksuele mannen en trans vrouwen die zich in hun jeugd niet gedroegen volgens de traditionele gendernormen, dus meer als een meisje, of er meisjesachtig uitzagen, maken vaker seksueel geweld mee (Bos, De Haas & Kuiper, 2019). Voor transgender personen geldt dat zij in een andere genderrol leven dan die waarin zij gesocialiseerd zijn. Trans vrouwen hebben bijvoorbeeld in hun jeugd minder dan cisgender vrouwen de boodschap gekregen dat zij hun grenzen aan moeten geven, en kunnen na hun transitie wellicht minder goed omgaan met ongewenste seksuele toenadering. Trans mannen die (ook) op mannen vallen, kunnen te maken krijgen met voor hen nog onbekende normen over seks binnen de homoscene (Doorduyn & Cense, 2014).

3.2 Interpersoonlijk niveau

3.2.1 Machtspositie

Ongelijkwaardigheid en verschil in machtspositie zijn bepalend in seksueel grensoverschrijdend gedrag (Mulder, Cense & Van Berlo, 2023). Dit is zichtbaar in intieme relaties, op het werk, in de zorg of in publieke ruimtes. Seksueel

geweld tussen partners met een intieme relatie komt vaker voor als er sprake is van machtsongelijkheid, ongelijke opvattingen over man en vrouw, een gevoel van recht hebben op seks en controlerend gedrag in de relatie (Stark & Hester, 2019). Binnen partnerrelaties speelt het ongezond omgaan met conflicten ook een rol (Tharp et al., 2013). Hiërarchische verhoudingen op de werkvloer, waarbij mannen oververtegenwoordigd zijn in hoge functies, creëren een voedingsbodem voor seksuele intimidatie (De Haas, 2009). Ook het culturele klimaat op de werkvloer, in een sportclub, bij een studentenvereniging of andere instelling kan bijdragen, bijvoorbeeld wanneer seksistische en homofobe grappen en machogedrag worden getolereerd (De Haas, 2009; Cense & Brackenridge, 2001; Van Huis et al., 2024). Uit onderzoek blijkt dat tienerjongens die een grote mate van macht over andere mensen ervaren, vaker seksuele intimidatie plegen (Fineran & Bolen, 2006). De oorzaak daarvan is dat zij het slachtoffer een ondergeschikte rol toebedelen. Bij homofob verbaal geweld wordt het slachtoffer door de dader gezien als ondergeschikt omdat deze tot een seksuele en/of gender minderheidsgroep behoort (Poteat & DiGiovanni, 2010). Hoe zeer macht een rol speelt blijkt ook uit kindermisbruik, grensoverschrijdend gedrag van iemand met een gemiddeld IQ tegenover personen met een beperking, en misbruik van gezagspositie, bijvoorbeeld door een arts tegenover een patiënt.

3.2.2 Sociale norm in vriendengroepen

Naast de persoonlijke normopvattingen van plegers kan ook de groepscultuur een risicofactor zijn voor grensoverschrijdend gedrag. Peergroepen beïnvloeden opvattingen over genderrollen en bepalen mede welk gedrag als acceptabel wordt beschouwd (Brown, Biefeld & Elpers, 2020; Holmqvist, Gattario & Lunde, 2023, Sahin-Ilkorkor & Brubaker, 2024).

Uit meerdere onderzoeken blijkt dat de normen binnen peergroepen een cruciale rol spelen in het in stand houden en versterken van homofob pestgedrag (Poteat, 2008). Negatieve houdingen binnen een peergroep ten opzichte van homoseksualiteit kunnen het gebruik van anti-homotermen normaliseren. Zelfs wanneer slechts een minderheid binnen de groep deze negatieve houding uitdraagt, kan deze kleine groep toch voldoende invloed uitoefenen om de gehele peergroep in negatieve richting te sturen (Dishion, McCord & Pulin, 1999). Deze agressieve houding van peergroepen kan een toename in homofob taalgebruik verklaren. Dit leidt vervolgens weer tot pestgedrag (Poteat, 2008; Poteat & DiGiovanni, 2010). Vooral adolescenten hebben de neiging zich te gedragen naar het beeld dat zij hebben van de geaccepteerde normen binnen de groep. Het schikken naar deze normen gaat niet alleen over de werkelijk uitgedragen normen, maar kan ook te maken hebben met hoe die groepsnormen worden gepercipieerd. Deze peer norms bestaan uit de ervaren regels en uit de verwachtingen over welke opvattingen en gedragingen er binnen een bepaalde groep worden geaccepteerd. Als individuele plegers denken dat hun groepsgenoten stereotiep seksueel gedrag goedkeuren, dan zijn zij sneller geneigd om dit gedrag ook daadwerkelijk te vertonen naar anderen (Jewell & Brown, 2013). Hetzelfde geldt voor het overschrijden van grenzen van meiden en vrouwen.

3.3 Cultureel niveau

Opvattingen over gender en seksualiteit, en daaraan gerelateerde genderongelijkheid, worden mede cultureel bepaald (Mulder, Cense & Van Berlo, 2023). Mannen en vrouwen worden niet alleen gezien als verschillend van elkaar, maar vrouwen hebben binnen deze opvattingen ook een ondergeschikte positie. Mannen en vrouwen worden geacht zich op een bepaalde manier te gedragen, en dat geldt des te meer wanneer het gaat over seksualiteit.

Er zijn verschillende verklaringen voor de relatie tussen traditionele, schadelijke gendernormen en gendergerelateerd grensoverschrijdend gedrag en seksueel geweld. De relatie tussen deze opvattingen en seksueel geweld is veelvuldig onderzocht, maar ook het verband met 'lichtere' vormen van seksueel grensoverschrijdend gedrag (zoals ongewenste sexting, catcalling en straatintimidatie) is door onderzoek aannemelijk gemaakt (Jewell & Brown, 2013; Walton & Pederson, 2022). Ook leiden gendernormen over mannelijkheid en vrouwelijkheid tot (seksueel) geweld tegen seksuele minderheden en non-binaire personen (Blondeel et al., 2018). Hieronder worden de verschillende verklaringen over de relatie met traditionele gendernormen toegelicht.

1. Seksuele scripts

De eerste verklaring is dat opvattingen over genderrollen een sterk seksueel script bevatten, dat seksueel geweld en seksueel grensoverschrijdend gedrag legitimeert. Zo wordt van meiden verwacht dat zij vriendelijk zijn, zich aanpassen aan de behoeften van anderen, en dat zij mannen nodig hebben voor sociale status, bescherming en een stabiele toekomst. Mannen en jongens wordt juist geleerd om een op zichzelf gerichte blik op hun plek in de maatschappij te hebben. Zij zetten de behoeften van anderen opzij en linken daardoor empathie aan vrouwelijkheid. Van 'echte' mannen wordt verwacht dat ze sterk en assertief zijn. Dit leidt tot een dubbele seksuele moraal: voor mannen gelden andere morele normen dan voor vrouwen. Seksueel actief zijn en veel sekspartners hebben draagt op een positieve manier bij aan het imago van mannen, terwijl hetzelfde gedrag bij vrouwen wordt veroordeeld. Van vrouwen wordt verwacht dat ze de grenzen bewaken en hun wensen op seksueel gebied niet uitspreken. Hieraan zijn ook ideeën verbonden over recht hebben op seks (Srinivasan, 2024) en sociale superioriteit onder mannen. In traditionele genderrolopvattingen wordt mannelijke seksualiteit gelinkt aan macht, en vrouwelijke seksualiteit aan ondergeschiktheid. Dit seksuele script legitimeert bepaalde vormen van seksuele grensoverschrijding; binnen traditionele genderrolopvattingen wordt seksuele dominantie bij mannen niet alleen verwacht, maar soms zelfs als normatief beschouwd. Gender- en seksuele ideologieën, waaronder ook verkrachtingsmythes, kunnen bijdragen aan het verhullen, normaliseren en mogelijk maken van seksueel geweld (Cense & Van Dijk, 2018; Mulder, Cense & Van Berlo, 2023). Tegenwoordig wordt regelmatig het woord *toxic masculinity* gebruikt om te verwijzen naar schadelijke stereotypen van mannelijkheid, die worden gekenmerkt door bijvoorbeeld agressie en homofobie en kunnen leiden tot seksueel grensoverschrijdend gedrag (Ging, 2019).

2. Negatieve houding tegenover vrouwen en meiden

De tweede verklaring is dat mannen met traditionele genderrolopvattingen of een traditionele mannelijkheidsideologie een negatieve of vijandige houding

tegenover vrouwen hebben. Onderzoek laat zien dat seksistische opvattingen die voortkomen uit genderrolopvattingen en mannelijkheidsideologie samenhangen met een vijandige houding naar vrouwen. Dat laat zich vertalen in hun gedrag (Flood, 2007; Glick & Hilt, 2000; Pryor & Whalen, 1997 in Walton & Pederson, 2022). Seksistische en vijandige opvattingen, of een negatief en vijandig beeld van vrouwen, leidt vaker tot seksueel grensoverschrijdend gedrag en bij mannen tot het goed praten hiervan (Tharp et al., 2013; Pryor et al., 1995; Russell & Trigg, 2004; Abbey & McAuslan, 2004). Al eerder werd genoemd dat een deel van de mannen aan catcalling doet omdat zij denken dat vrouwen dit leuk vinden; het is bedoeld als compliment. Een ander deel mannen handelt vanuit misogyne motieven. Zij hebben 'een gevoel van antipathie tegen vrouwen' en vinden het leuk om vrouwen 'boos of geïrriteerd te maken' (Walton & Pedersen, 2022).

Wat zijn traditionele gendernormen en heteronormen?

In onze maatschappij bestaan duidelijke ideeën en verwachtingen over de eigenschappen en rollen die passen bij mannelijkheid en bij vrouwelijkheid. Dit noemen we de maatschappelijke of sociale gendernormen. Omdat mensen opgroeien in een culturele en maatschappelijke context, zijn deze algemene gendernormen ook van invloed op hoe individuele mensen over gender denken.

In de sociale psychologie is veel onderzoek gedaan naar hoe sociale normen doorwerken in de attitudes van individuen en hoe mensen hier vervolgens naar handelen. Het menselijk brein is geneigd om snelle categorisaties te maken zodat alle informatie die binnenkomt snel en goed wordt verwerkt. De sociale normen die we meekrijgen in de opvoeding en vanuit de maatschappij, vormen patronen in de verwerking van informatie en de associaties die we hebben. We delen personen daarom snel in hokjes in, en hebben verwachtingen bij die hokjes. Het verwachte gedrag of beeld dat we van iemand hebben op basis van 'het hokje' waarin we deze persoon indelen, noemen we een stereotype. Bijvoorbeeld een persoon met zogenaamde mannelijke kenmerken schrijven we gemakkelijk toe aan 'het hokje man'. Omdat we vanuit de maatschappij allerlei normen hebben aangeleerd over gender, ontstaan er direct stereotiepe beelden bij wat er van deze man wordt verwacht. De genderstereotypen die we gebruiken in ons gedrag naar anderen zijn voor een groot deel bepaald door algemene gendernormen in de maatschappij.

Niet iedereen in de maatschappij denkt hetzelfde over gender; sommige mensen onderschrijven deze opvattingen sterker dan anderen. Er zijn ook mensen die denken dat verschillen tussen mannen en vrouwen natuurlijk zijn en dat dit onveranderlijk is (Thijs et al., 2022). Het pakket van opvattingen dat ieder heeft over gender zijn genderattitudes of genderideologie; dit wordt ook wel mannelijkheids- of vrouwelijkheidsideologie genoemd. Als de verschillen tussen mannen en vrouwen in gendernormen strikt worden omschreven, spreken we vaak van traditionele of beperkende gendernormen, omdat deze verschillen doorgaans uitgaan van de ondergeschikte en zorgende aard van de vrouw en de dominante, ambitieuze aard van de man (Kachel et al., 2016). Hoe meer overtuigd iemand is van de natuurlijke verschillen tussen mannen en vrouwen, des te meer de ongelijkheden worden geaccepteerd, en het de neiging versterkt om gedrag dat niet aan de gendernormen voldoet te corrigeren. Dat kan leiden tot seksueel grensoverschrijdend gedrag, maar ook tot het afwijzen van seksuele minderheden. Bij een traditionele genderideologie hoort een

traditionele opvatting van seksualiteit, en seksuele minderheden vallen buiten de traditionele gendernorm (Thompson & Langendoerfer, 2016).

Gendernormen overlappen sterk met heteronormatieve of heteroseksistische attitudes, opvattingen en sociale normen. Heteronormatieve opvattingen zijn opvattingen waarbij heteroseksueel zijn als de norm en het meest acceptabel wordt gezien. Heteroseksisme houdt in dat iedereen die niet aan de heteronorm voldoet wordt gestigmatiseerd of uitgesloten (Habarth, 2015).

3. Corrigeren van afwijking van de norm

Grensoverschrijdend gedrag jegens mensen die er niet genderconform uitzien, kan een corrigerend motief hebben. Uit meerdere onderzoeken blijkt dat het niet voldoen aan de gendernorm (gendernonconform) gepaard kan gaan met negatief gedrag van leeftijdsgenoten. Zo worden meiden die worden gezien als mannelijk en jongens die worden gezien als vrouwelijk vaker gepest dan anderen (Scholte et al., 2016). Voor jongens geldt dit sterker omdat mannelijke eigenschappen, traditioneel gezien, meer waardering krijgen dan vrouwelijke eigenschappen. De jongens die niet voldoen aan normatieve mannelijke kenmerken worden afgekeurd door leeftijdsgenoten (Espelage et al., 2018). Heteronormativiteit en heteroseksuele mannelijkheid wordt hierdoor gehandhaafd en versterkt (Tucker et al., 2016). Romeo en Horn (2017) ontdekten dat jongeren die genderstereotypen onderschreven, homofobe intimidatie een acceptabele reactie vinden op vrouwelijk gedrag van mannen. Het vasthouden aan traditionele genderrollen en de angst om hiervan af te wijken, draagt dus bij aan pestgedrag tegen lhbtq+-personen.

3.4 Beschermende factoren

Er wordt in diverse onderzoeken uitgebreid stilgestaan bij de risicofactoren rondom pleger- en slachtofferschap van grensoverschrijdend gedrag richting meiden, vrouwen en lhbtq+-personen. Daarnaast is het belangrijk om stil te staan bij de factoren die een beschermende werking hebben, of de impact van grensoverschrijdend gedrag minimaliseren (Espelage et al., 2019).

Familie

Uit onderzoek van Doty en collega's (2017) blijkt dat studenten die op een positieve manier met hun ouders communiceerden en het gevoel hadden dat hun ouders hen waardeerden, minder geneigd zijn om seksueel grensoverschrijdend gedrag en pestgedrag te vertonen en mee te maken. Jongvolwassenen met ouders die betrokken zijn bij hun persoonlijke leven hebben een minder grote kans om seksueel grensoverschrijdend gedrag mee te maken (Kaltiala-Heino et al., 2016; Sahin Ilkorkor & Brubaker, 2025). Het ervaren van steun vanuit familie of een soort van 'thuisgevoel' hebben kan een buffer vormen tegen de negatieve impact die homofoob pestgedrag en agressie teweegbrengt bij jongeren. Uit Amerikaans onderzoek blijkt dat kinderen die het slachtoffer zijn van homofoob pesten en uit lesbische gezinnen komen, minder vaak zelf grensoverschrijdend gedrag vertonen wanneer de moeders actief zijn binnen de lhbtq+-gemeenschap (Espelage et al., 2019). Een mogelijke verklaring hiervoor is dat deze kinderen direct in contact staan met andere kinderen uit lhbtq+-gezinnen. Socialisatie met deze kinderen kan

beschermend werken voor de mogelijke 'klap' op hun zelfvertrouwen als gevolg van homofoob pestgedrag (Bos & Van Balen, 2008).

Peers

Jongeren die lhbtqi+-vrienden hebben zijn minder geneigd om homofoob gedrag te vertonen (Poteat et al., 2013). Het ervaren van steun van vrienden heeft een sterk beschermend effect op de lhbtqi+-jeugd die slachtoffer is van homofoob geweld (Davidson & Demaray, 2007). Daarnaast blijkt dat er binnen peergroepen met etnische diversiteit ook bereidheid is om vrienden te blijven met lhbtqi+-jongeren. Jongeren uit etnische minderheden zijn zelf ook slachtoffer van stigma en discriminatie, en kunnen zich met lhbtqi+-jongeren identificeren (Poteat et al., 2009). Gender Sexuality Alliances (GSA's) op scholen versterken *peer support* voor lhbtqi+-jongeren. Deze GSA's zijn behalve een direct support system voor lhbtqi+-jeugd ook in bredere zin educatief voor alle studenten die met seksgerelateerde vooroordelen kampen (Espelage et al., 2019). Ook andere educatieve programma's, zoals supportprogramma's voor pesters (als een alternatief voor straffen) leiden tot minder homofoob gedrag en vergroten de verbondenheid die pesters voelen met de school (Day et al., 2016).

Een andere vorm van peer support is het concept van een *chosen family*, het supportnetwerk van vrienden, romantische partners en andere individuen. Dit supportnetwerk is zeer gebruikelijk onder lhbtqi+-jongeren. Uit Amerikaans onderzoek blijkt dat onder Afro-Amerikaanse lhbtqi+-jongeren hun chosen family een belangrijke rol speelt in het herstellen van psychologische stress, het oefenen van hun coping mechanismen en identiteitsvorming. Met name voor jongeren die de steun missen van hun biologische familie, speelt de chosen family een grote rol (Hailey, Burton & Arscott, 2020).

Seksuele voorlichting

Specifieke onderwijsprogramma's helpen bij het tegengaan van homofoob gedrag. Uit onderzoek blijkt dat homofoob gedrag wordt verminderd door het geven van betere seksuele voorlichting, waarin specifiek aandacht is voor lhbtqi+-personen (Baams & Russell, 2017; Goldfarb & Lieberman, 2021). Seksuele voorlichting helpt ook in de preventie van seksueel grensoverschrijdend gedrag. Goldfarb en Lieberman (2021) lieten in een overzichtsartikel zien dat relationele en seksuele vorming goede uitkomsten heeft op:

- het hebben van een positiever zelfbeeld en lichaamsbeeld;
- de acceptatie van seksuele en genderdiversiteit;
- beter begrijpen van gender en gendernormen;
- meer kennis, betere attitudes en rapportage van partnergeweld/datinggeweld;
- meer kennis, attitudes en vaardigheden over gezonde relaties;
- en het verbeteren van de communicatie in relaties en meer intenties tot partnercommunicatie.

Er is daarnaast wetenschappelijk bewijs dat preventieprogramma's voor het onderwijs bij jongeren van 15 tot 19 jaar leiden tot significante vermindering van het plegen van seksueel geweld (17%) en het ervaren van seksueel geweld (13%) (Piolanti, Jouriles & Foran, 2022). Kinderen en jongeren leren op school hoe zij grenzen aan kunnen geven, en hoe zij deze grenzen bij anderen

herkennen en daadwerkelijk respecteren. Volgens onderzoekers is het belangrijk dat preventie- en voorlichtingsprogramma's aandacht besteden aan deze thema's, en vanuit een brede benadering naar relaties en seksualiteit kijken (Armistead, 2020; Piolanti et al., 2022; Lauwers et al., 2025).

Schoolbeleid

Er zijn diverse factoren die bijdragen aan een positief schoolklimaat: een omgeving waarin leren, relaties opbouwen en kansen worden bevorderd en waar bescherming is tegen risicogedrag (Espelage et al., 2019). Een positief schoolklimaat voorkomt homofoob pestgedrag of kan de schadelijke gevolgen voor slachtoffers, zoals depressie en suïcidale gedachten, verminderen (Birket et al., 2009; Espelage et al., 2008; Toomey et al., 2012). Het trainen van leerkrachten draagt bij aan een positief schoolklimaat. Dit gaat over het herkennen van homofobe agressie, ingrijpen bij dit gedrag, en het integreren van lhbtq+ thema's in het curriculum (Poteat et al., 2009; Stonewall, 2011). Het voeren van een expliciet inclusief schoolbeleid, waaronder het invoeren van een gedragscode die discriminatie op basis van gender en seksuele oriëntatie niet tolereert, kan leiden tot een afname van homofobe agressie (Espelage et al., 2019). Het implementeren van expliciet anti-homofobiebeleid wordt tevens in verband gebracht met een hogere bereidheid van heterostudenten om te rapporteren wanneer hun lhbtq+ leeftijdgenoten slachtoffer worden van homofoob pestgedrag.

GSA's hebben ook beschermende effecten. Op scholen met een actieve GSA is er minder sprake van homofoob pestgedrag en is het absentiecijfer onder lhbtq+-studenten lager (Kosciw et al., 2016).

Scholen kunnen sociaal-emotionele ontwikkelprogramma's inzetten om homofoob pestgedrag te minimaliseren. Amerikaans onderzoek wijst uit dat het gebruiken van een interventie gericht op het verminderen van agressie onder middelbare scholieren ertoe leidde dat er een afname was van incidenten van homofoob scheldgedrag (Espelage et al., 2015).

Leraren

De relatie met leraren en andere volwassenen speelt een belangrijke rol bij het voorkomen van seksueel grensoverschrijdend gedrag en pesten. Studenten die veel steun ervaren van leraren en die hun leraren zien als eerlijk, steunend en geïnteresseerd, hebben een kleinere kans om over te gaan op pesten en seksueel grensoverschrijdend gedrag (Barboza et al., 2009). Studenten die voelen dat docenten geen interesse in hen hebben, lopen juist een groter risico (Doty et al., 2017; Sahin-Ilkorkkor & Brubaker, 2025). In het algemeen is een gevoel van verbondenheid een beschermende factor (Tharp et al., 2013).

3.5 Piramide van geweld

De verschillende vormen van gendergerelateerde grensoverschrijding – in brede zin – hangen met elkaar samen. Dit wordt geïllustreerd aan de hand van de piramide van geweld (zie figuur 2). De piramide van geweld is een model dat helpt om de samenhang tussen relatief 'lichtere' en 'zwaardere' vormen van gendergerelateerd geweld zichtbaar te maken. De piramide laat zien dat geweld een systeem is: de lichtere vormen van geweld onderin de piramide vormen een voedingsbodem voor de zwaardere vormen bovenin de piramide.

De geweldsvormen in de onderste lagen van de piramide worden ook wel microagressies genoemd: kleine, veelvoorkomende en vaak onbedoelde vernederingen gericht op een bepaalde gemarginaliseerde groep (Sue et al., 2007). Dergelijke microagressies lijken misschien op het eerste oog niet ernstig, maar de impact kan wel degelijk heel groot zijn (Gartner & Sterzing, 2016). Daarnaast dragen lichtere vormen van geweld bij aan een onveilige cultuur, waarin vooral bepaalde groepen gemarginaliseerd worden (Gartner & Sterzing, 2016).

Figuur 2. De piramide van geweld. Uit: Handreiking 'De piramide van geweld' (Act4Respect).

Het model maakt duidelijk dat preventie al moet starten in de onderste lagen. Seksistische en homofobe grappen, uitsluiting, victim blaming en slutshaming dragen allemaal bij aan ernstigere vormen van grensoverschrijdend gedrag. Door al vroeg aandacht te besteden aan preventie kan een cultuur ontstaan waarin dit gedrag niet genormaliseerd en gebagatelliseerd wordt.

4 Wat werkt in de preventie: inhoud

In hoofdstuk 3 zijn de risico- en beschermende factoren van grensoverschrijdend gedrag in kaart gebracht. Dit hoofdstuk en het volgende draait om de vraag: hoe kun je grensoverschrijdend gedrag voorkomen en tegengaan? Wat werkt wel in interventies en wat niet?

In dit hoofdstuk gaan we in op de inhoud van interventies. Het hoofdstuk start met een toelichting op de verschillende preventieprogramma's. Daarna volgen de verschillende elementen van interventies.

4.1 Preventieprogramma's

Drie typen preventie

Preventie kan worden ingedeeld in drie verschillende typen: primaire, secundaire en tertiaire preventie (Willmott et al., 2023). Bij de preventie van grensoverschrijdend gedrag, waaronder specifiek seksueel geweld, gaat het om het volgende:

Primaire preventie: het voorkomen van grensoverschrijdend gedrag voordat het plaatsvindt. De aanpak van onderliggende oorzaken en risicofactoren staat centraal, zoals schadelijke stereotypen, genderongelijkheid, en sociale normen die seksueel geweld mogelijk maken of zelfs rechtvaardigen. Voorbeelden zijn voorlichtingscampagnes, persoonlijke interventies voor het verbeteren van vaardigheden, en initiatieven die respectvolle gedrag stimuleren.

Secundaire preventie: het beperken en verminderen van de schade nadat grensoverschrijdend gedrag of seksueel geweld heeft plaatsgevonden. Dit vraagt om een snelle reactie en bevat onder meer directe ondersteuning en zorg voor slachtoffers, waaronder psychosociale hulpverlening. Het doel is om de gevolgen voor slachtoffers te verminderen en herhaling te voorkomen.

Tertiaire preventie: het minimaliseren van de negatieve gevolgen op de lange termijn en het voorkomen van herhaling. Het omvat langdurige steun en herstel, zoals langdurige therapie voor slachtoffers om trauma te verwerken, maar ook rehabilitatie en monitoring van plegers om herhaling te voorkomen. Het doel is herstellen en het verbeteren van de levenskwaliteit op lange termijn.

Dit dossier is voornamelijk gericht op wat werkt bij de preventie van seksueel grensoverschrijdend gedrag en lhbtqi+ geweld op primair niveau. Wel kunnen primaire en secundaire preventie verweven zijn in de interventies.

Doelgroepen

Primaire en secundaire preventieprogramma's zijn in drie hoofdcategorieën doelgroepen te verdelen (Tibbels & Benbouriche, 2024).

Programma's om **plegerschap** te voorkomen zijn vooral gericht op jongens en mannen, en pakken risicofactoren als kennis, attitudes en vaardigheden aan.

Programma's ter preventie van **slachtofferschap** proberen het gevoel van zelfeffectiviteit van potentiële slachtoffers te versterken ten aanzien van zelfverdediging en verzet, en verbeteren van kennis en attitudes over

grensoverschrijdend gedrag. In **omstanderinterventies** zijn niet de potentiële plegers of slachtoffers de doelgroep, maar worden omstanders betrokken om in te grijpen vóór of tijdens risicovolle situaties, en om individuen te ondersteunen en te helpen na een incident. Omstanderinterventies hebben als doel om deelnemers bewust te maken van wat grensoverschrijdend gedrag inhoudt en biedt handvatten om risicovolle situaties te identificeren en daarop te handelen.

4.2 Elementen van interventies

Zoals werd beschreven in hoofdstuk 3 heeft grensoverschrijdend gedrag diverse oorzaken en risicofactoren, op verschillende niveaus. Interventies zijn daarop ingericht. Zo zijn er interventies om de kennis en vaardigheden van het individu te verbeteren (microniveau). Op interpersoonlijk vlak wordt bijvoorbeeld aandacht besteed aan sociale normen binnen groepen, onderlinge relaties en manieren om als omstander op te treden (mesoniveau). Interventies met als doel het beïnvloeden van de maatschappij (macroniveau) kunnen gaan over beleid (zoals aanpassingen in de wet) of over cultuurverandering, bijvoorbeeld met sociale-normcampagnes. De werkzaamheid van macro-interventies in de samenleving komt weinig voor in de literatuur. Het sociaalecologisch model (figuur 1) gaat ervan uit dat een gecombineerde aanpak op alle niveaus het beste werkt.

Bij effectstudies van preventieprogramma's en interventies met als doel het voorkomen van gendergerelateerd geweld, is het belangrijk onderscheid te maken tussen daadwerkelijke gedraguitskomsten, namelijk het minder plegen of meemaken van seksueel geweld, en determinanten van gedrag zoals kennis, attitude en vaardigheden. Pas als studies aantonen dat interventies leiden tot minder grensoverschrijdend gedrag zijn ze effectief te noemen. Het aanpakken van determinanten van grensoverschrijdend gedrag maakt effectiviteit wel aannemelijk, maar één-op-één bewijs daarvoor is lang niet altijd in de literatuur te vinden. Zelfs als de effectiviteit van interventies is aangetoond, blijft het een uitdaging om vast te stellen welke specifieke elementen daarvoor verantwoordelijk zijn en in hoeverre deze overdraagbaar zijn naar andere preventieprogramma's (DeGue et al., 2014; Flood, 2019; Graham et al., 2021; Kovalenko et al., 2022). We spreken in dit dossier van kansrijke elementen als ze uitgaan van determinanten van gedrag en de (risico)factoren die daarop van invloed zijn, en het aannemelijk is dat ze bijdragen aan de effectiviteit van een interventie, maar het harde bewijs daarvan niet is aangetoond. In de literatuur is vaker sprake van (een combinatie van) kansrijke elementen dan van effectieve interventies.

Onderstaande tabel bevat een overzicht van de inhoudelijke elementen van interventies. De elementen worden ingezet op 1. het versterken van het individu (microniveau), 2. de sociale interacties (mesoniveau), of 3. culturele verandering (macroniveau). We geven hier aan welke elementen kansrijk zijn (groen), welke elementen soms kansrijk zijn mits aan bepaalde voorwaarden wordt voldaan (geel), en welke elementen niet kansrijk zijn (rood). De elementen worden verder uitgewerkt in de volgende paragrafen. Voor elk van deze elementen wordt besproken:

- Waarom dit element mogelijke bijdraagt aan het tegengaan van seksueel grensoverschrijdend gedrag en lhbtqi+ geweld.
- In hoeverre het werkt tegen seksuele grensoverschrijding.
- In hoeverre het werkt tegen lhbtqi+-pestgedrag en -geweld.

Tabel 2. Overzicht van kansrijke inhoudelijke elementen op het niveau van individuen, sociale interactie en cultuur.

Kansrijke mechanismen		Werkt het tegen seksuele grensoverschrijding?	Werkt het tegen lhbtqi+ pestgedrag en geweld?
Versterken van individuen	Kennis over seksueel geweld en grensoverschrijdend gedrag	Nee, het vergroot wel de kennis over seksueel grensoverschrijdend gedrag en lhbtqi+ geweld, maar vermindert het gedrag niet.	
	Fysieke weerbaarheid en zelfverdediging	Fysieke weerbaarheidstrainingen kunnen kansrijk zijn als ze gebaseerd zijn op empowerment, maar ze kunnen ook averechts werken omdat dit soort trainingen de overtuiging kunnen versterken dat vrouwen deels zelf verantwoordelijk zijn voor het voorkomen van seksueel geweld.	We hebben geen fysieke weerbaarheidstrainingen gevonden die zich richten op lhbtqi+-personen. Er zijn wel interventies gericht op mentale weerbaarheid die kansrijk lijken.
	Bewustwording	Kan kansrijk zijn, maar er zijn ook risico's. Het benoemen van stereotypen kan deze ook versterken, dan werkt het averechts.	
	Stereotiepe denkbeelden veranderen	Counterstereotypen	Kansrijk in de aanpak van seksueel grensoverschrijdend gedrag en lhbtqi+ geweld. Let op met framing dat meiden iets 'net zo goed' kunnen als jongens, dat werkt averechts.
		Gender en machtsverhoudingen	Kansrijk in het voorkomen van seksueel grensoverschrijdend gedrag en lhbtqi+ geweld. Het is belangrijk om aandacht te besteden aan de machtsverhoudingen in de maatschappij die genderongelijkheid veroorzaken.
Sociale interacties versterken	Inleven en empathie	Empathie kan kansrijk zijn, als er actieve reflectie en inleving plaatsvindt. Het delen van ervaringsverhalen kan averechts werken als deze verhalen in twijfel worden getrokken, daarmee worden negatieve attitudes versterkt.	Het vergroten van empathie met lhbtqi+-personen vergroot de kans op een positieve houding t.o.v. deze groep en draagt bij aan het verminderen van grensoverschrijdend gedrag.
	Omstandersvaardigheden	Kan kansrijk zijn in combinatie met werken aan het herkennen en het als problematisch beoordelen van grensoverschrijdend gedrag.	Kansrijk in voorkomen en tegengaan van lhbtqi+-pesten en -geweld.
	Warme relaties, prosociaal gedrag en sociale normen	Kansrijk tegen seksueel grensoverschrijdend gedrag en lhbtqi+-pestgedrag. Warme relaties met leerkrachten/begeleiders en peers zorgen voor meer prosociaal gedrag en positieve sociale normen, waardoor er minder ongewenst gedrag plaatsvindt.	
	Communicatievaardigheden en conflict management	Kansrijk tegen seksueel grensoverschrijdend gedrag en lhbtqi+-pestgedrag, omdat dit vaak wordt gecombineerd met interventies in sociale groepsnormen. Communicatievaardigheden kunnen het gesprek over groepsnormen verbeteren en zorgen voor handhaving.	
Cultuur veranderen	Sociale normen en gedragscodes	Kansrijk in het voorkomen en tegengaan van seksueel grensoverschrijdend gedrag en lhbtqi+-pesten. Wel moeten de gestelde normen worden gehandhaafd.	
	Sociale-(media)campagnes	Mediacampagnes hebben op zichzelf waarschijnlijk onvoldoende effect op grensoverschrijdend gedrag, maar als ze inzetten op gedragsverandering en/of in combinatie met andere strategieën wel, en kunnen bijdragen aan het veranderen van genderstereotiepe attitudes op de lange termijn.	

4.2.1 Versterken van individuen

In de literatuur worden diverse strategieën beschreven om grensoverschrijdend gedrag op individueel niveau te voorkomen of tegen te gaan. Uit systematische reviews en meta-analyses komen verschillende interventie-elementen naar voren, waaronder het vergroten van kennis over grensoverschrijdend gedrag en seksueel geweld, het trainen van fysieke weerbaarheid en zelfverdediging, en het beïnvloeden van stereotiepe denkbeelden en attitudes, bijvoorbeeld via bewustwording of het inzetten van counterstereotypen.

Kennis vergroten

Veel interventies richten zich op het vergroten van kennis over seksueel geweld en grensoverschrijdend gedrag. Door meer inzicht te bieden in wat grensoverschrijdend gedrag inhoudt, zouden jongeren beter in staat zijn om dergelijk gedrag te herkennen. Dit vergroot de kans dat zij om hulp durven vragen of zelf kunnen ingrijpen. Daarnaast biedt kennis informatie over beschikbare hulpbronnen en ondersteuningsmogelijkheden. Kennis over (seksuele) grensoverschrijding kan bijdragen aan het tegengaan van sociale narratieven die seksueel geweld bagatelliseren, zoals verkrachtingsmythes (Rizzo et al., 2024). Het vergroten van kennis en bewustwording draagt mogelijk ook bij aan het ontstaan van sociale normen binnen school of vriendengroepen die duidelijk maken dat seksueel grensoverschrijdend gedrag onacceptabel is (De la Rue et al., 2017). Tegelijkertijd wijst de literatuur erop dat kennisvergroting op zichzelf vaak onvoldoende is om gedrag daadwerkelijk te veranderen. Effectieve interventies combineren kennisoverdracht met andere elementen, zoals het aanleren van vaardigheden.

Werkt het tegen seksuele grensoverschrijding?

Er is enig bewijs dat meer kennis kan bijdragen aan het terugdringen van seksueel grensoverschrijdend gedrag. Zo laat een meta-analyse van Rizzo en collega's (2024) zien dat kennis over hulpbronnen en ondersteuningsdiensten samenhangt met een vermindering van geweld binnen romantische relaties. Tegelijkertijd blijkt uit dezelfde analyse dat kennis over geweld en grensoverschrijdend gedrag geen direct effect heeft op seksueel grensoverschrijdend gedrag. De review van De la Rue en collega's (2017) concludeert dat interventies vaak wel leiden tot een toename van kennis, maar dat die kennisvermeerdering niet automatisch leidt tot een afname van seksueel grensoverschrijdend gedrag.

Over het algemeen blijkt dat preventieprogramma's attitudes en kennis die (seksueel) geweld goedkeuren kunnen beïnvloeden, maar dat dit niet altijd leidt tot vermindering van slachtofferschap of plegerschap. Het aanleren van vaardigheden blijft daarom een belangrijk onderdeel. Programma's die kennisvergroting combineren met het beïnvloeden van attitudes en het ontwikkelen van vaardigheden zijn kansrijker dan interventies die zich op slechts een van deze onderdelen richt (Bonell et al., 2023; De la Rue et al., 2017; Finnie et al., 2022; Kovalenko et al., 2022; Lee & Wong, 2022; Russell et al., 2021).

Werkt het tegen lhbtq+-pestgedrag en -geweld?

Interventies met als doel het tegengaan van homofoob pestgedrag laten zien dat meer kennis geen effect heeft op het voorkomen van seksueel grensoverschrijdend gedrag (Melendez-Torres et al., 2024).

Trainen van fysieke weerbaarheid/zelfverdediging

Fysieke trainingen om weerbaar te zijn tegen gendergerelateerd grensoverschrijdend gedrag en geweld ontstonden in de anti-verkrachtingsbeweging in de Verenigde Staten. Deze trainingen speelden in de jaren 1970 en 1980 een grote rol bij feministische geweldspreventie (Bateman, 1978; Gavey, 2005; Hollander, 2016; Searles & Berger, 1987). Inhoud en structuur van fysieke weerbaarheidstrainingen verschillen, maar ze leren allemaal een reeks fysieke en verbale strategieën aan om aanranding te voorkomen en zich ertegen te verzetten (Hollander, 2016). Er zijn weerbaarheidstrainingen die zich positioneren als *empowerment-based self-defense training* of *feminist self-defense training* (Hollander, 2016; Rentschler, 1999; Thompson, 2014). Deze combineren fysieke technieken met verbale assertiviteit en empowermentvaardigheden. Fysieke weerbaarheid wordt gecombineerd met de-escalerende tactieken (Hollander, 2016). Wat empowerment-based self defense training het meest onderscheidt is de aandacht voor zowel de maatschappelijke factoren die seksueel geweld mogelijk maken, als de geïnternaliseerde stereotiepe overtuigingen en gedragingen die vrouwen ervan weerhouden zich te verzetten (Hollander, 2016). Door de analyse van genderrollen en sociale verwachtingen dragen deze trainingen bij aan het ontwikkelen van een beter beeld van genderongelijkheid (Hollander 2016; Searles & Berger, 1987).

Wat werkt bij fysieke weerbaarheidstrainingen?

De wetenschappelijke literatuur kent geen consensus over de werkzaamheid van fysieke weerbaarheidstrainingen. Voorstanders van fysieke weerbaarheidstrainingen stellen dat dergelijke trainingen vrouwen in staat stellen zich te verzetten tegen aanranding zonder hun vrijheid te beperken (McCaughey, 1997; Ozer & Bandura, 1990; Rozee & Koss, 2001). Volgens Hollander (2014) tonen studies aan dat fysieke en verbale weerstand, zoals vechten, vluchten of schreeuwen, het risico op verkrachting vermindert zonder extra letsel te veroorzaken. Dit zou impliceren dat weerbaarheidstrainingen vrouwen kunnen helpen zichzelf te beschermen. Bovendien tonen studies aan dat weerbaarheidstrainingen het zelfvertrouwen om zich te kunnen verdedigen vergroten (David et al., 2006; Gidycz et al., 2025; Hollander, 2025; Jordan & Mossman, 2021; Pinciotti & Orcutt, 2017; Senn et al., 2017) en angst kunnen verminderen (McDaniel, 1993). Daarnaast benadrukt Hollander (2016) dat voorstanders zelfverdediging niet zien als dé oplossing voor seksueel geweld, maar als onderdeel van een bredere preventiestrategie.

Tegenstanders trekken de effectiviteit van deze trainingen in twijfel en stellen dat vrouwen in veel situaties, zoals bij een gewapende aanval of onder invloed van alcohol of drugs, niet in staat zijn zich effectief te verdedigen (McEwan, 2008). Dergelijke trainingen kunnen een vals gevoel van veiligheid geven (Webster, 2012) en bijdragen aan victim blaming (Sanchez, 2014). Deze interventies impliceren dat vrouwen verantwoordelijk zijn voor het voorkomen van geweld, terwijl de nadruk juist moet liggen op het aanpakken van daders en onderliggende maatschappelijke structuren. Waarom moeten potentiële

slachtoffers via interventies weerbaar worden terwijl het gedrag van anderen onacceptabel is? Een focus op het weerbaar maken van meiden en vrouwen voedt de opvatting dat zij de 'poortwachters' zijn. Het legt de verantwoordelijkheid bij meiden en vrouwen om seksuele avances van mannen te accepteren of af te wijzen (Tibbels & Benbouriche, 2024). Critici wijzen erop dat zelfverdedigingscursussen zich vooral richten op aanvallen door onbekenden, maar in de meeste gevallen van seksueel geweld zijn het bekenden van het slachtoffer (DeKeseredy, 2014; Frazier & Falmagne, 2014). Als laatste geven critici aan dat weerbaarheidstrainingen de kern van het probleem niet aanpakken, namelijk de onderliggende oorzaken van seksueel geweld. Hoewel deze trainingen individuen kunnen helpen zichzelf te beschermen, hebben ze geen invloed op de prevalentie van slachtofferschap in de samenleving (DeGue et al., 2014). Tegenstanders voeren een pleidooi voor het veranderen van de normen, overtuigingen en gedragingen die seksueel geweld mogelijk maken (Hollander, 2016).

Werkt het tegen seksuele grensoverschrijding?

Om de effectiviteit van fysieke weerbaarheidstrainingen te onderzoeken, en niet alleen af te gaan op individuele studies van voor- en tegenstanders, is naar drie grootschalige literatuuronderzoeken gekeken. Onderzoek naar fysieke weerbaarheidstrainingen (Johnson & Cole, 2025) en studies naar empowerment-based self-defense training (Beaujolaïs, 2023) laten zien dat deze trainingen positieve resultaten opleveren. De resultaten omvatten een vermindering van seksueel geweld (Beaujolaïs, 2023; Johnson & Cole, 2025), een toename van kennis over seksueel geweld en gendernormen (Johnson & Cole, 2025), minder angst (Beaujolaïs 2023) en minder self/victim blaming (Beaujolaïs, 2023; Johnson & Cole, 2025).

Dit zijn bemoedigende ontwikkelingen, maar er zijn belangrijke kanttekeningen te plaatsen. Beaujolaïs (2023) stelt dat veel studies beperkt rapporteren en evalueren op gedragsuitkomsten. Bovendien zijn meetinstrumenten vaak gebaseerd op onderzoek met studenten en volwassenen, waardoor ze niet zijn gevalideerd voor diverse groepen. Aangezien de aard van seksueel geweld tussen bevolkingsgroepen verschilt, is het belangrijk dat meetinstrumenten ook geschikt zijn voor specifieke risicogroepen. Daarnaast blijken veel van de gebruikte meetinstrumenten ouder dan 20 jaar, die niet meer aansluiten bij de huidige sociale en culturele normen. De uitkomsten van de meta-analyse van Kettrey en collega's (2023) zijn verontrustend. In deze studie, waarin alleen studies van hoge kwaliteit waren meegenomen, ontdekten zij dat studenten die deelnamen aan preventieprogramma's met fysieke weerbaarheidstrainingen meer geloof hechtten aan verkrachtingsmythes dan studenten die deelnamen aan preventieprogramma's zonder fysieke weerbaarheidstrainingen. De conclusie was dat fysieke weerbaarheidstrainingen leidden tot seksistische opvattingen, geloof in verkrachtingsmythes, en de overtuiging dat slachtoffers zelf verantwoordelijk zijn voor het voorkomen van seksueel geweld, zoals door zelfverdediging.

Werkt het tegen lhbtq+ pestgedrag en geweld?

Er zijn geen studies gevonden die rapporteren over zelfverdedigingstrainingen voor andere vormen van grensoverschrijdend gedrag. Ook zijn er geen interventies gevonden over zelfverdediging voor lhbtq+-personen. Wel zijn er beschrijvingen van meer algemene weerbaarheidstrainingen met een focus op

het ontwikkelen van een positieve eigen identiteit en ondersteunende netwerken, zoals familie en vrienden. Het blijkt dat het versterken van zowel positieve identiteit als ondersteunende sociale netwerken ervoor kan zorgen dat lhbtq+-jongeren minder negatief beïnvloed worden door pestgedrag en geweld (Meijer et al., 2018; Kovács et al., 2022).

Voor meer informatie over het versterken van weerbaarheid bij jongeren:
[Wat werkt bij het versterken van weerbaarheid van jongeren? | Movisie](#)

Beïnvloeden stereotiepe denkbeelden en attitudes

Naast het vermeerderen van kennis over geweld zetten interventies ook in op het verminderen van schadelijke stereotiepe denkbeelden over gender en attitudes over geweld. Daarbij gaat het bijvoorbeeld over de opvatting dat geweld in sommige (romantische) situaties acceptabel is, of stereotiepe denkbeelden over verkrachting of seksueel geweld tegen vrouwen. Stereotypen zijn de verwachtingen die we toeschrijven aan iemand op basis van de groep waarin we iemand categoriseren. De neiging bestaat om algemene kenmerken, zoals sterktes of zwaktes die geassocieerd worden met een sociale groep, toe te kennen aan de individuen die we tot die groep rekenen (Stewart et al., 2021). Stereotiepe opvattingen over gender helpen het brein om de wereld te categoriseren, maar vormen tevens diepgewortelde patronen die moeilijk te veranderen zijn. Onderzoek toont aan dat jongeren met sterkere genderstereotiepe overtuigingen een verhoogd risico lopen om seksueel of gendergerelateerd geweld te gebruiken. Deze overtuigingen dragen bij aan het legitimeren en normaliseren van dergelijk gedrag. Interventies richten zich daarom op het verminderen van deze overtuigingen, met de verwachting dat dit ook het gedrag beïnvloedt.

Werkt het tegengaan van stereotiepe denkbeelden tegen seksuele grensoverschrijding?

Onderzoek toont aan dat het doorbreken van de acceptatie van verkrachtingsmythes en de normalisering van geweld in romantische relaties bijdraagt aan het voorkomen van seksueel geweld, seksuele intimidatie en stalken (Coker et al., 2019). Een longitudinale evaluatie van het Safe Dates programma (Foshee et al., 2005) liet zien dat veranderde genderstereotypen significant bijdragen aan het verminderen van seksueel grensoverschrijdend gedrag. Ook Carrosa en collega's (2019) zagen dat het stimuleren van bewustwording en kritisch denken over stereotypen en seksistische mythes in een interventie ertoe leidde dat de seksistische attitude van deelnemers afnam en er minder agressie werd geuit. Een systematische review en meta-analyse van Wong en collega's (2023) toonde aan dat het bespreken van genderstereotypen een positief effect had op het verbeteren van attitudes rondom datinggeweld. Dit had echter geen effect op het verminderen van plegerschap en slachtofferschap. Dat kan verschillende oorzaken hebben. Jongeren kunnen door het bespreken van stereotypen beter inzicht hebben in seksueel grensoverschrijdend gedrag en dit na de interventie beter bij zichzelf herkennen, waardoor ze meer slachtofferschap rapporteren. De onderzoekers waarschuwen voor het bespreken van genderrollen vanwege de gevoeligheid. Komt dit kritisch of belerend over, dan kan dit weerstand oproepen bij jongeren. Ook blijken jongeren het lastig te vinden om opgedane inzichten over genderrollen en ongelijkheden om te zetten in gedrag (Wong et al., 2023). Het

tegengaan van stereotiepe denkbeelden kan een positief effect hebben op preventie van seksuele grensoverschrijding, mits er aandacht is voor de waarschuwing dat bespreken van stereotypen juist een averechts effect kan hebben.

Werkt het tegengaan van stereotiepe denkbeelden tegen lhbtq+-pestgedrag en geweld?

Uit de studie van Bacchini (2021) blijkt dat jongeren met sterkere genderstereotypen meer homofob pestgedrag vertonen. Aanpak daarvan kan dat pestgedrag verminderen. Uit een studie van Romeo en Horn (2017) blijkt dat sterke genderstereotypen er ook voor zorgen dat met name jongens homofob gedrag minder afkeuren. Coker en collega's (2020) laten zien dat het tegengaan van verkrachtingsmythes en normalisering van geweld in romantische relaties ook bijdraagt aan het tegengaan van vormen van grensoverschrijdend gedrag zoals homofob pestgedrag. Er zijn ook studies die geen positief effect laten zien. Uit een onderzoek naar vooroordelen ten opzichte van transgender personen blijkt dat minder vooroordelen niet betekent dat er minder discriminatie is van deze personen (Case et al., 2013).

Drie benaderingen

Interventies die genderstereotiepe denkbeelden aanpakken gaan doorgaans uit van drie benaderingen: het bevorderen van bewustwording van stereotypen, het inzetten van counterstereotypen, en het bespreekbaar maken van gender en machtsrelaties (de gendertransformatieve aanpak). Deze benaderingen kunnen afzonderlijk worden toegepast, maar ook als combinatie. In de onderstaande paragrafen worden deze drie methoden toegelicht, evenals de mate waarin zij effectief zijn in het tegengaan van genderstereotypen.

Bewustwording bevorderen

Een van de meest voorkomende benaderingen is om meer bewustzijn te creëren over genderstereotypen, zodat iemand die bij zichzelf herkent, kritisch kan bevragen en tegengaan. Onderzoek toont aan dat het mogelijk is om stereotiepe denkbeelden en attitudes te veranderen. Het is niet makkelijk, want om stereotypen te doorbreken worden mensen met hun eigen stereotiepe denkbeelden geconfronteerd. Zij moeten voldoende gemotiveerd worden om hier iets aan te veranderen. Pas dan is er sprake van bewustwording. Bewustwording is dus het moment dat iemand zich realiseert dat er een verschil bestaat tussen het eigen stereotiepe handelen en de eigen intrinsieke norm om niet bevooroordeeld te zijn. Dat kan leiden tot negatieve gevoelens, bijvoorbeeld schuldgevoel over de eigen seksistische denkbeelden. Bewustwording zorgt ervoor dat mensen proberen om hun denkbeeld te corrigeren. Als dit vaker gebeurt, worden in het brein nieuwe patronen gevormd naast de stereotiepe associaties en patronen, met als gevolg dat iemand minder stereotiepe attitudes uit (Burns et al., 2017). Door het aanpassen van deze stereotiepe attitudes ontstaat er minder grensoverschrijdend gedrag.

Werkt bewustwording om stereotiepe denkbeelden te verminderen of doorbreken?

Het antwoord op deze vraag is niet makkelijk. Er bestaan diverse interventies met als doel het veranderen van stereotiepe denkbeelden. Navarro-Pérez en collega's (2019) toonden aan dat door het gebruik van een educatieve app jongeren hun kennis en bewustwording vergrootten en daardoor seksistische

attitudes minder goedkeurden. Killmartin en collega's (2015) beschreven dat rollenspelen en schrijfoopdrachten met jongeren bijdroegen aan meer bewustzijn en minder seksistische uitingen. Een systematische review van 71 interventies over genderstereotypen liet zien dat er in 35% van de studies een duidelijk positief resultaat was. Ook waren er veel gemengde resultaten (42%; positief of juist negatief) en resultaten met een positieve verandering, ook al was deze niet significant (23%).

Deze resultaten zijn gemengd omdat het voor jongeren blijkbaar moeilijk is om stereotypen bij zichzelf te corrigeren. Hun cognitieve capaciteiten zijn daarvoor nog onvoldoende ontwikkeld (Casey, 2015; Shulman et al., 2016). Het is mogelijk dat de manier waarop stereotypen worden besproken stereotiepe denkbeelden juist versterkt. Wanneer eerst het stereotiepe beeld wordt benoemd en herhaald en daarna wordt ontkend of genuanceerd, kan dat averechts werken. Het stereotype krijgt een extra bevestiging, waarna de ontkenning niet beklijft (Gawronski & Bodenhausen, 2006; Gawronski et al., 2008).

Toegepast theater

Er zijn preventieprogramma's die werken met theateractiviteiten (Heard et al., 2020; Rizzo et al., 2023). Theaterinterventies passen een breed scala aan technieken en benaderingen toe, met als gemeenschappelijk doel om sociale bewustwording en verandering te creëren bij het publiek. Toegepaste theaterinterventies bevatten onder meer rollenspelen, het maken van theater met publiek, interactieve workshops om het repertoire van reacties op uitdagende sociale situaties te vergroten, en *talkback-sessies* met acteurs. Bij talkback-sessies vindt een verkenning plaats van perspectieven en ervaringen vanuit verschillende invalshoeken (Heard et al., 2020).

In een systematische review is de effectiviteit van toegepaste theater in de preventie van (ex)partnergeweld onderzocht. Theater blijkt bij te dragen aan het creëren van bewustzijn en het trainen van gezonde relaties bij jongeren. Het resultaat was onder andere het verminderen van genderstereotypen, het ontkrachten van mythes, het herkennen van (ex)partnergeweld en waarschuwingssignalen, en het bevorderen van geweldloze conflictoplossing. De methode ondersteunt slachtoffers bij hun herstel en helpt bij het opbouwen van een positief zelfbeeld. Ook bleek de methode goed te werken bij jongeren uit diverse gemeenschappen. De onderzoekers merken echter op dat er onvoldoende studies zijn om de effectiviteit en onderliggende elementen te bewijzen, waardoor de resultaten van deze review exploratief blijven (Heard et al., 2020).

Counterstereotypen inzetten

Counterstereotypen worden ingezet om stereotiepe attitudes tegen te gaan en daardoor grensoverschrijdend gedrag te verminderen. Counterstereotypen zijn tegenovergestelde (anti) stereotypen, ofwel beelden die inconsistent zijn met de stereotiepe beelden, zoals een jongen met nagellak of een vrouwelijke brandweerman (Prati et al., 2015). Het *Categorization-Processing-Adaptation-Generalization* (CPAG) model van Crips en Turner (2011) beschrijft het proces waarin counterstereotypen bijdragen aan het tegengaan van stereotiepe denkbeelden. Dat werkt als volgt: als mensen worden geconfronteerd met

counterstereotiepe beelden of personen, kunnen ze deze beelden niet eenduidig categoriseren in stereotiepe hokjes. Stereotypen zijn diepgewortelde patronen in het brein. Door mensen beelden of rolmodellen aan te bieden die niet in deze vaste patronen passen, moeten ze hun patronen en categorisaties aanpassen. Wanneer ze gemotiveerd zijn en ruimte hebben om die aanpassing te maken, zullen ze proberen om nieuwe ruimte te maken voor counterstereotypen door hun bestaande stereotiepe denkbeelden te onderdrukken. Komen ze vaker counterstereotypen tegen dan lukt het steeds beter om hun stereotypen aan te passen, en wordt dit een automatisch, gegeneraliseerd proces. Dat alles zorgt ervoor dat mensen meer flexibel en minder stereotiep gaan denken.

Een belangrijke voorwaarde voor dit proces is dat mensen hiertoe bereid moeten zijn. Als ze het idee krijgen dat er opzettelijk een counterstereotiep beeld wordt getoond om hen te overtuigen, zullen ze dat juist niet doen. Dan wordt een niet-stereotiepe persoon door de ander vaak gezien als de 'uitzondering' die de regel bevestigt (Hewstone & Hamberger, 2000; Richards & Hewstone, 2001). Mensen proberen vaak bewust vast te houden aan hun stereotiepe beelden.

Werken counterstereotypen om stereotiepe denkbeelden te verminderen of doorbreken?

Uit diverse studies blijken counterstereotypen inderdaad te werken om genderstereotiepe denkbeelden te doorbreken. Gocłowska en Crips (2013) toonden aan dat mensen door het gebruik van counterstereotypen creatiever en flexibeler denken. Een studie van Spinner en collega's (2021) liet zien dat een onderwijsprogramma om genderstereotypen tegen te gaan hielp om kinderen en adolescenten stereotypen te laten herkennen en bevragen. Na de interventie rapporteerden de leerlingen meer overeenkomsten tussen gender dan daarvoor. Met name leerlingen die minder flexibel waren over stereotypen, lieten na de interventie meer flexibiliteit zien. Na de interventie vonden jongens stereotypen ook vaker oneerlijk. Ook een eerdere studie liet zien dat counterstereotypen bijdragen aan het verminderen van stereotiepe attitudes (Finnegan et al., 2015). De verandering was het grootst bij leerlingen die eerder weinig flexibel denken en bij jongens. Vaker oefenen met counterstereotypen helpt om minder stereotiep te denken. Na verloop van tijd werd het voor leerlingen makkelijker om niet meer in stereotiepe patronen te denken.

Over een man of vrouw zeggen dat zij iets 'net zo goed' kunnen, doet het positieve effect teniet (Chesnut et al., 2021). Uitspreken dat een vrouw bijvoorbeeld 'net zo goed' automonteur kan zijn, bevestigt juist de stereotiepe verwachting dat mannen daarin beter zijn. Een recente studie (Nejadgholi, et al., 2024) laat daarnaast zien dat het met name effectief is als er feiten worden gepresenteerd die het stereotype tegenspreken. En als er wordt gesteld dat een stereotiep kenmerk niet genderspecifiek is maar dat iedereen, ongeacht gender, dit kenmerk kan hebben.

Bespreken gender en machtsverhoudingen

Elementen die doorgaans niet expliciet beschreven worden in interventies maar wel veel voorkomen in de literatuur zijn gender- en machtsverhoudingen, oftewel de gendertransformatieve benadering (Flood, 2019; Goldfarb & Lieberman, 2021; Pérez-Martínez et al., 2023; Quinones & Navarro, 2022). De gendertransformatieve benadering richt zich op de aanpak van schadelijke

stereotiepe normen en verwachtingen rondom mannelijkheid en vrouwelijkheid. Het doel is gelijkwaardigere relaties onder meiden, jongens en genderdiverse en non-binaire personen. Het openbreken van beperkende kaders van genderstereotypen zorgt ervoor dat jongeren meer vrijheid krijgen om naar eigen voorkeur en inzicht hun levensloopkeuzes te maken, en het draagt bij aan de preventie van verschillende vormen van gendergerelateerd geweld waaronder seksueel geweld (Quinones & Navarro, 2022).

Gendertransformatieve programma's onderscheiden zich van andere programma's door de manier waarop gender benaderd wordt. Veel programma's hebben een gendersensitieve benadering, waarbij schadelijke gendernormen wel worden besproken maar er geen andere normen voor in de plaats worden gesteld (Geeta Rao Gupta, 2003). Daarbij worden de stereotypen wel verminderd, maar niet doorbroken. Bij een gendertransformatieve aanpak worden schadelijke normen getransformeerd naar meer gelijkwaardige genderrelaties en gendernormen. In programma's met een gendertransformatieve aanpak ligt de nadruk op machtsrelaties en het betrekken van jongens en mannen. Het uitgangspunt hierbij is dat veel seksueel grensoverschrijdend gedrag en geweld door mannen wordt gepleegd, waardoor juist mannen onderdeel moeten zijn van de oplossing. Bovendien zijn gendernormen ook beperkend voor de ontwikkeling van mannen. Zo zorgen competitie en machtsverschillen tussen mannen voor druk om de eigen mannelijkheid te bewijzen, en relaties met vrouwen kunnen ongemakkelijk zijn vanwege een angst om als potentiële dader te worden gezien. Door de gendernormen voor mannen aan te passen, ontstaat er meer ruimte voor een gelijkwaardigere machtsverdeling in relaties waardoor er minder geweld wordt gepleegd (Peacock & Barker, 2014).

Werkt de aandacht voor gender en machtsverhoudingen bij het doorbreken van stereotiepe denkbeelden?

Uit een systematische review blijkt dat brede seksuele voorlichting waarin aandacht is voor gender en macht, vijf keer effectiever is dan voorlichting waar dat niet gebeurt. Hierbij werd ook gekeken naar seksueel geweld (Haberland, 2015). In een recente systematische review (Perez-Martinez, et al., 2021) bleek dat programma's met een gendertransformatieve aanpak in de meeste gevallen effectief was in het verminderen van plegerschap en slachtofferschap van seksueel geweld en dat dit effect nog langere tijd bleef bestaan. Ook lieten de studies een verandering zien naar meer gelijkwaardige genderattitudes en meer gelijkwaardige rolverdelingen in het huishouden. Ook een meta-analyse van Wright en collega's (2020) toonde aan dat dit type programma's een positief effect heeft op het doorbreken van stereotypen.

Multi-component interventie: *Start Strong*

Bepaalde interventieonderdelen kunnen de kwaliteit van bestaande programma's versterken. Bijvoorbeeld Start Strong, een gendertransformatieve interventie op meerdere niveaus die aantoonbaar seksistische houdingen wist te verminderen. De aanpak omvatte onder meer een sociale marketingstrategie, waarmee het bereik en de impact van preventieboodschappen werden vergroot via sociale netwerken. Een voorbeeld hiervan is de *Be a Man*-campagne, gericht op het doorbreken van rigide opvattingen over mannelijkheid (Quinones & Navarro, 2022). Dergelijke strategieën zijn van belang omdat individuele

kennisvergroting en empowerment voor sommige personen voldoende zijn voor attitudeverandering, maar structurele en blijvende verandering vraagt om interventies die ook de bredere sociale en culturele normen rond genderongelijkheid aanpakken en uitdagen.

Interventies die individuen versterken

Wat werkt wel en wat niet?

(+)

Het is aannemelijk dat het tegengaan van genderstereotypen bijdraagt aan het verminderen van seksueel grensoverschrijdend gedrag en het verminderen van grensoverschrijdend gedrag jegens lhbtq+-personen. Van belang hierbij is de wijze waarop de stereotypen worden tegengegaan. Het gebruik van counterstereotypen is mogelijk kansrijker dan het vergroten van bewustzijn rondom genderstereotypen. Bewustzijn creëren kan zeker bijdragen aan tegengaan van genderstereotypen, maar kan ook stereotypen versterken. Voor jongeren kan het lastig zijn stereotypen bij zichzelf te corrigeren. Een gendertransformatieve aanpak is gewenst om genderstereotypen te doorbreken.

(+/-)

Interventies die werken aan fysieke weerbaarheid en zelfverdediging kunnen, met name als ze worden gecombineerd met verbale assertiviteit en empowermentvaardigheden (empowerment based self defense trainingen) bijdragen aan het verminderen van seksueel grensoverschrijdend gedrag en het vergroten van het zelfvertrouwen. Maar er zijn risico's. Zo kan een focus op fysieke weerbaarheid er ook voor zorgen dat jongeren meer doen aan victim blaming en sterker gaan geloven in verkrachtingsmythes, zoals dat slachtoffers verantwoordelijk zijn voor hun verdediging.

(-)

Het vergroten van kennis over seksueel geweld en grensoverschrijdend gedrag blijkt niet concreet bij te dragen aan het tegengaan van grensoverschrijdend gedrag.

Het inzetten op genderstereotypen door middel van counterstereotypen en/of een gendertransformatieve aanpak is dus een kansrijke manier om op individueel niveau grensoverschrijdend gedrag te voorkomen of verminderen.

4.2.2 Sociale interacties versterken

Inleven en empathie

Sommige interventies hebben als doel het vergroten van het inlevingsvermogen en de empathie voor (potentiële) slachtoffers, om zo het grensoverschrijdend gedrag verminderen. Vaak gebeurt dat door omstanders te activeren. Uitgangspunt is dat als deelnemers meer begrip krijgen voor en meeleven met slachtoffers van seksueel of ander gendergerelateerd grensoverschrijdend gedrag, ze zelf minder dit gedrag vertonen, of sneller ingrijpen wanneer ze getuige zijn van grensoverschrijdend gedrag (Leone et al., 2021).

Batson en Ahmad (2009) omschrijven empathie als een proces waarbij mensen zich inleven in de ander en met een ander meevoelen. Er is sprake van een cognitief proces waarbij iemand zich verplaatst in de situatie van de ander, en een affectief of emotioneel proces waarin iemand meeleeft met de emotie van de ander. Dat emotioneel meeleven kan op twee manieren. Als iemand zich hetzelfde voelt als de ander dan wordt dat *parallel empathy* genoemd. Als iemand medelijden of compassie voelt voor de situatie van de ander zonder de emotie van de ander over te nemen dan wordt dat *empathic concern* genoemd.

Het cognitieve proces waarbij iemand zich inleeft in de situatie van de ander kent ook twee vormen. De eerste vorm is *imagine-other*, waarbij je je voorstelt hoe de ander zijn of haar eigen situatie ziet en hoe diegene zich daardoor voelt. De tweede vorm is *imagine-self* waarbij je je voorstelt hoe je jezelf zou zien als je in de positie zat van de ander en hoe je je dan zou voelen. Zowel op cognitief als emotioneel gebied kan iemand met een ander meeleven door diens situatie te begrijpen vanuit het perspectief van die ander, of door zichzelf in die situatie te plaatsen en mee te leven met hoe iemand zichzelf voelt in die situatie (Batson & Ahmad, 2009). Deze verschillende manieren van inleven in de ander zijn uitgebreid onderzocht, en laten zien dat beide vormen van inleven een vergelijkbaar positief effect hebben (Todd & Galensky, 2014).

Werkt empathie tegen grensoverschrijdend gedrag?

Er zijn twee manieren waarop empathie preventief kan werken bij het tegengaan van grensoverschrijdend gedrag. Zo kan empathie met slachtoffers ervoor zorgen dat mensen eerder geneigd zijn om een ander te gaan helpen. Dit wordt de Empathie-Altruïsme hypothese genoemd (Batson et al., 1981). Het idee hierbij is dat als de ander diens probleem omschrijft, mensen zich meer zorgen gaan maken om het welzijn van de ander waardoor ze meer prosociaal hulpgedrag gaan vertonen, dat wil zeggen gericht zijn op het welzijn van de ander. Dit maakt de kans groter dat iemand vanuit empathie ingrijpt bij het zien van seksueel grensoverschrijdend gedrag (Leone et al., 2021).

Een andere manier waarop empathie kan bijdragen aan de preventie van gendergerelateerd geweld is dat mensen meer begrip krijgen voor de situatie van slachtoffers. Doordat mensen zich inleven in de situatie van de ander krijgen ze meer begrip voor het gedrag van de ander. Bovendien gaan ze beter begrijpen dat iemand dit niet over zichzelf heeft afgeroepen. Zonder empathie zijn mensen geneigd om iemands slechte omstandigheden toe te schrijven aan de persoon zelf, niet aan anderen of de omgeving (Todd et al., 2012). Daarom zou het vergroten van empathie theoretisch gezien ook bijdragen aan het tegengaan van verkrachtingsmythes (Hudspith et al., 2023).

Werkt het tegen seksuele grensoverschrijding?

Het bevorderen van het inlevingsvermogen en empathie wordt als mechanisme vooral gebruikt in interventies waarbij ervaringsdeskundigen vertellen over seksueel geweld of wanneer deelnemers zelf hun verhalen delen. Studies naar de effectiviteit hiervan laten verschillende resultaten zien. Zo kan het delen van verhalen ook een beperkt of negatief effect hebben. Uit een uitgebreide review van meta-analyses naar het effect van empathie op seksueel grensoverschrijdend gedrag bleek geen significant effect (DeGue et al., 2014). De systematische review van Bonell en collega's (2023) van preventieprogramma's op scholen toont aan dat het delen van verhalen van

slachtoffers de effectiviteit van de interventie beperkt. Het delen van verhalen biedt ook de mogelijkheid om deze verhalen in twijfel te trekken, waardoor deelnemers zich niet inleven.

Er zijn andere studies met een positief resultaat. Rizzo en collega's (2023) concluderen in hun systematische review en meta-analyse dat het delen van ervaringen (van studenten) wel bijdraagt aan de effectiviteit, als dit gebeurt in combinatie met andere activiteiten, zoals theateractiviteiten of het beantwoorden van vragen. De onderzoekers pleiten ervoor dat deelnemers op een 'veilige afstand' met het thema bezig kunnen zijn. Zo blijken reflectieopdrachten en het inzetten van stripverhalen vaak effectief. Empathie voor vrouwen (niet voor mannen) kan eraan bijdragen dat omstanders vaker ingrijpen (Hines et al., 2019). Dit positieve effect treedt alleen op als mensen niet tegelijkertijd sterke overtuigingen hebben over verkrachtingsmythes (Leone et al., 2021). Als mensen dergelijke mythes onderschrijven heeft empathie geen positief effect. Kortom, interventies die alleen inzetten op het delen van ervaringsverhalen werken niet. Het is belangrijk dat interventies zich richten op actieve reflectie van de deelnemers, en het beïnvloeden van attitudes die geweld legitimeren.

Werkt het tegen lhbtq+-pestgedrag en -geweld?

Empathie vermindert vooroordelen ten aanzien van mensen die homoseksueel zijn (Batson & Ahmed, 2009; Hodson et al., 2009), mensen die transgender zijn (Broockman & Kalla, 2016; Tompkins et al., 2015) en mensen die bi+ zijn (Burke et al., 2017; Mallett et al., 2008). Empathie verandert de attitudes van mensen, maar daarmee is niet bewezen dat het ook van invloed is op grensoverschrijdend gedrag. Er zijn twee studies die aantonen dat het vergroten van empathie het gedrag beïnvloedt. Botor en collega's (2024) tonen aan dat contact met lhbtq+-personen en het horen van verhalen van deze personen, empathie verhoogt. Het zorgt voor meer positieve attitudes en daardoor ook voor het minder uiten van microagressies. Onderzoek van Poteat en collega's (2013) laat zien dat empathie en inleven in de ervaringen van seksuele minderheden bijdraagt aan het verminderen van homofoob gedrag van heteroseksuele jongeren. Er is dus wel degelijk bewijs dat empathie gendergerelateerd grensoverschrijdend gedrag tegen lhbtq+-personen kan verminderen.

Vaardigheden van omstanders

Een omstander is iemand die een ernstige situatie of noodgeval observeert. Er wordt onderzoek gedaan naar het aanmoedigen van omstanders om in te grijpen, niet alleen bij ongelukken, maar ook bij grensoverschrijdend gedrag, zoals gendergerelateerd geweld. Door in te grijpen kan de dader zich bewust worden van zijn schadelijke gedrag, wat kan leiden tot schuldgevoelens en een verandering in dit gedrag. Dit kan zorgen voor effect op de lange termijn. Als omstanders echter zwijgen, kan dit het grensoverschrijdend gedrag juist versterken. Zelfs als de dader geen schuldgevoel ervaart, kan ingrijpen een sociale norm stellen die aangeeft dat dergelijk gedrag niet wordt geaccepteerd. Wanneer niemand ingrijpt, wordt het gedrag soms als 'normaal' beschouwd. Dat vergroot de kans op herhaling.

Het *Bystander Intervention Model* (Latané & Darley, 1970) is het bekendste model om omstandergedrag te begrijpen. Het model bestaat uit vijf stappen: (1) het herkennen van grensoverschrijdend gedrag, (2) het inschatten van de ernst van de situatie, (3) het nemen van verantwoordelijkheid om in te grijpen, (4) weten hoe in te grijpen, en (5) actief ingrijpen. Stap 4 en 5 zijn cruciaal om grensoverschrijdend gedrag te stoppen. Het Movisie-rapport uit 2021 concludeert dat interventies het meest succesvol zijn als alle elementen van het model worden toegepast.

Omstandertrainingen bieden praktische tips, maar de vraag is of de aangeleerde vaardigheden effectief zijn. Om grensoverschrijdend gedrag effectief tegen te gaan, is het belangrijk dat omstanders concrete vaardigheden leren, zoals weten welke woorden, toon en tactieken in verschillende situaties werken (Banyard & Moynihan, 2011). Voorbeelden van dergelijke tactieken zijn *calling in* en *calling out*. Bij *calling in* spreekt een omstander de dader privé aan om deze te laten leren van zijn gedrag, terwijl *calling out* een publieke confrontatie is die een duidelijke grens stelt. Beide tactieken zijn effectief, afhankelijk van de situatie (Woods & Rusher, 2020). Onderzoek van Ashburn-Nardo en collega's (2008) toont aan dat het meemaken van situaties waarin anderen ingrijpen en het oefenen met confrontatie de vaardigheden van omstanders versterkt.

De context en de situatie zijn van belang om te kunnen bepalen welk soort vaardigheid nodig is om in te grijpen (Fenton et al., 2016). Wanneer een omstander wil ingrijpen bij fysiek geweld zijn er bijvoorbeeld andere vaardigheden nodig dan wanneer iemand wil reageren op een seksistisch grap. Daarom is het van belang dat interventieprogramma's toegespitst zijn op het type grensoverschrijdend gedrag waar een omstander mee te maken kan krijgen. In trainingen moeten eerdere mislukte omstanderspogingen van deelnemers worden meegenomen en besproken omdat deze een effect hebben op toekomstige omstandersvaardigheden (Park et al., 2023).

Werken omstandertrainingen tegen seksuele grensoverschrijding?

Omstanderinterventies blijken effectief in het aanpakken van risicofactoren voor seksueel geweld, zoals goedkeuring van geweld en de intentie om in te grijpen (Bouchard et al., 2023; Christou et al., 2024; Jouriles et al., 2018; Kettrey & Marx, 2019b; Mujal et al., 2021; Tibbels & Benbouriche, 2024). Deze interventies hebben kleine positieve effecten op bijvoorbeeld de intentie om anderen te helpen, en het verminderen van verkrachtingsmythes (Jouriles et al., 2018). Het is echter onduidelijk of deze interventies leiden tot minder seksueel geweld, aangezien de meeste analyses gericht zijn op attitudes en intenties (Kettrey & Marx, 2019a). Twee systematische reviews concluderen dat omstanderinterventies niet leiden tot minder plegers van seksueel geweld (Kettrey & Marx, 2019a; Tibbels & Benbouriche, 2024). Tibbels en Benbouriche (2024) benadrukken dat attitudeverandering niet altijd tot gedragsverandering leidt. Ook Wong en collega's (2023) laten in een meta-analyse zien dat omstandertrainingen wel bijdragen aan het vergroten van kennis, het verbeteren van attitudes en het vergroten van omstandersvaardigheden, maar dat dit zich niet vertaalt in het vaker gebruiken van die vaardigheden. Toch zijn er studies en meta-analyses die positieve gedragsveranderingen laten zien na omstandersinterventies. Uit een studie van Bush en collega's (2021) over de Green Dot interventie blijkt dat deelnemers zich na de interventie actiever als

omstander opstellen en dat dit bijdroeg aan vermindering van seksueel geweld. Een aantal systematische reviews en meta-analyses concluderen dat omstandertrainingen positieve, ook al zijn het vaak kleine, effecten hebben op seksueel grensoverschrijdend gedrag (Park et al., 2023; Mujal et al., 2012). Een verklaring voor de gemengde uitkomsten kan zijn dat er ook barrières zijn om als omstander deze kennis en vaardigheden in te zetten. Studies laten zien dat bijvoorbeeld empathie voor de pleger (Borges-Castells et al., 2024) en seksistische attitudes (Yule et al., 2022) ingrijpen bemoeilijkt, maar ook dat een eerdere mislukte poging tot ingrijpen een belangrijke reden kan zijn om niet nog eens in te grijpen (Park et al., 2024).

Een kwalitatieve studie onder slachtoffers van seksueel grensoverschrijdend gedrag beschrijft dat ingrijpen door omstanders soms wel behulpzaam is, bijvoorbeeld wanneer ze het slachtoffer steunen (McMahon, 2024). Het is dus ook belangrijk om in omstandertrainingen aandacht te besteden aan hoe men kan handelen na een incident. Ingrijpen tegen de pleger gebeurde minder, maar werd wel als heel waardevol ervaren. Dit zouden de ondervraagde slachtoffers graag meer zien.

Werken omstandertrainingen tegen lhbtq+-pestgedrag en -geweld?

Omstandertrainingen zijn ook onderzocht in de context van lhbtq+ geweld, pestgedrag en discriminatie (Jenkins & Nickerson, 2017; Dessel et al., 2017). In de afgelopen jaren is een aantal systematische reviews uitgevoerd. Deze reviews laten zien dat omstandertrainingen kansrijk zijn in het aanpakken van vormen van grensoverschrijdend gedrag. Christou en collega's (2024) vonden in hun review dat omstandertrainingen kunnen bijdragen aan het verminderen van pesten en geweld tegen lhbtq+-personen. Chen en collega's (2024) concludeerden in een meta-analyse dat pestgedrag verminderde door omstandertrainingen.

Multi-component interventie: *Green Dot*

Interpersoonlijk geweld, seksuele victimisatie, seksuele intimidatie, stalking en psychologisch datinggeweld worden allemaal verminderd door het Green Dot-programma. Dit programma is gebaseerd op verschillende trainingsmodules die bedoeld zijn om omstanders te trainen in het ondernemen van actie bij elke vorm van geweld. Deze modules helpen omstanders om vaardigheden en strategieën te ontwikkelen om gewelddadig gedrag te bestrijden en de sfeer op school of universiteit te veranderen. Een van de bekendste strategieën van het Green Dot-programma is de nadruk op de 3 D's: direct, distract en delegate.

Deze interventie zorgde voor 17% minder geweldsincidenten vergeleken met incidenten op vergelijkbare campussen die niet aangesloten waren bij de Green Dot-interventie.

Omstandertrainingen

Uit onderzoek van Movisie naar het inzetten van omstandertrainingen voor grensoverschrijdend gedrag bleek dat deze trainingen het meest effectief zijn als ze voldoen aan de volgende voorwaarden:

- Het opnemen van alle elementen van het Bystander Intervention Model in het interventieprogramma.

- Toespitsen van het inhoudelijke programma op het specifieke grensoverschrijdende gedrag.
- Het combineren van theoretische kennis met praktische vaardigheden, toegespitst op de kenmerken van het specifieke grensoverschrijdende gedrag. Het werken met oefeningen of rollenspellen om de geleerde vaardigheden toe te passen.
- Vaardigheden aanreiken die toegespitst zijn op de kenmerken van de specifieke grensoverschrijdende situatie.
- De effectiviteit van de interventie neemt toe naarmate het programma langer duurt.
- Het borgen van de resultaten van de interventie.
- Evaluatie en monitoring van de effectiviteit van de interventie.

Voor meer informatie en een stappenplan: [Ingrijpen bij grensoverschrijdend gedrag, hoe rust je omstanders toe? | Movisie](#)

Warme relaties, prosociaal gedrag en sociale normen

Seksueel grensoverschrijdend gedrag en lhbtq+ geweld komt regelmatig voor in het onderwijs. Het bevorderen van positieve relaties tussen jongeren, peers, docenten en anderen in hun omgeving draagt bij aan het voorkomen van geweld (DeGue et al., 2014). Docenten spelen een belangrijke rol bij onderlinge sociale relaties in de klas. Wanneer een docent positieve relaties weet aan te gaan met de leerlingen, is dat niet alleen goed voor de individuele leerling, maar ook voor de rest van de klas. Leerlingen voelen zich dan meer thuis op school en meer geaccepteerd, gerespecteerd en ondersteund door anderen in de school, zoals klasgenoten. Een meta-analyse laat zelfs zien dat de ondersteuning van de docent het sterkste van invloed is op hoe leerlingen zich thuis voelen op school, meer nog dan steun van klasgenoten of ouders (Allen et al., 2018). Naast zich thuis voelen in de klas, vertonen leerlingen vaak meer prosociaal gedrag wanneer ze een goede relatie hebben met de docent. De leerlingen zijn aardiger tegen elkaar en helpen elkaar meer (Longobardi et al., 2021). Warme relaties tussen docenten en hun leerlingen helpen bovendien om pestgedrag in de klas tegen te gaan. Jongeren die een goede relatie hebben met de docent zijn meer gemotiveerd in te grijpen bij pestgedrag en zijn ook sneller geneigd om een slachtoffer van pestgedrag te helpen (Jungert et al., 2016). Een conflict met de docent hangt juist samen met meer pestgedrag in de klas (Ten Bokkel et al., 2023)

Wat is het positieve effect van warme relaties in de klas?

Warme relaties van docenten met leerlingen hebben een positieve invloed op leerlingen en de klas om verschillende redenen. Zo nemen leerlingen een voorbeeld aan de docent, en voelen leerlingen zich door de warme relatie veilig. Wanneer leerlingen een voorbeeld nemen aan hun docent, dan kijken ze naar hoe de docent omgaat met andere leerlingen in de klas en nemen ze vaak dat gedrag over. Er zijn studies die laten zien dat leerlingen hun observaties van sociale en emotionele interacties tussen leerkrachten en klasgenoten gebruiken om te bepalen wie van de medeleerlingen ze wel of niet leuk vinden. Als de docent goede en warme relaties heeft met enkele leerlingen, worden die leerlingen ook door klasgenoten meer beschreven als leuk en aardig (Hendrickx et al., 2017; Hughes et al., 2001, 2006). Dit proces wordt ook wel sociale referentie genoemd. Volgens de sociale referentietheorie (Feinman, 1982;

Walden & Ogan, 1988) kijken kinderen naar het gedrag van anderen die belangrijk zijn in de sociale context, zoals leerkrachten, op zoek naar aanwijzingen over hoe zij zichzelf in sociale situaties moeten gedragen (Hughes et al., 2015). Een andere manier waarop warme docent-leerling relaties van invloed zijn op de klas is door het creëren van een gevoel van veiligheid. Veel van het positieve effect van de docent-leerling relatie kan worden verklaard volgens de hechtingstheorie (Ainsworth, 1989). Docenten fungeren als een 'veilige haven', een plek om naar terug te keren in tijden van nood en stress (Verschueren & Koomen, 2012). Dit kan leerlingen helpen om zich minder bezig te houden met hun persoonlijke behoeften en emotioneel of fysiek welzijn, en meer bereid te zijn om betrokken te zijn bij nieuwe en uitdagende sociale situaties (Bowlby, 1988; Cassidy, 2008). Dat maakt dat leerlingen die warme relaties ervaren met hun docent meer prosociaal gedrag en minder pestgedrag laten zien, en zich meer thuis voelen in de klas.

Werkt het tegen seksueel grensoverschrijdend gedrag?

Er is in de review van Rizzo en collega's (2024) maar één studie gevonden waarin de effectiviteit van warme relaties en het thuis voelen op school (school belonging) wordt bekeken in relatie met seksueel grensoverschrijdend gedrag. Deze studie van Espelage en collega's (2018) is een zeer gedegen longitudinale studie waarin ook verklarende factoren statistisch zijn getoetst. Een interventie die warme relaties op school vergroot - met name tussen leerkrachten en jongeren - zorgt drie jaar later voor minder seksueel grensoverschrijdend gedrag op de school. Daarbij gaat het niet om seksueel grensoverschrijdend gedrag binnen relaties want daar zijn warme relaties tussen studenten en leerkrachten niet effectief voor. Een andere review van schoolinterventies benadrukt dat veel interventies die inzetten op het thuis voelen op school meer prosociaal gedrag teweegbrengt en daardoor ook minder grensoverschrijdend gedrag (Orr et al., 2022).

Werkt het tegen lhbtq+-pestgedrag en -geweld?

In dezelfde studie van Espelage en collega's (2018) is niet alleen gekeken naar seksueel grensoverschrijdend gedrag, maar ook naar de effecten op homofoob pestgedrag. De studie liet zien dat het interventieprogramma waarin werd ingezet op het vergroten van warme relaties op school ertoe leidde dat over tijd er meer veiligheid en betrokkenheid op school werd gevoeld. Het gevoel van thuis voelen op school zorgde ervoor dat er drie jaar later ook minder homofoob pestgedrag werd gepleegd en er minder slachtoffers waren van dergelijk pestgedrag.

Communicatievaardigheden voor conflictmanagement en gezonde relaties

Eén van de risicofactoren voor seksueel grensoverschrijdend gedrag is het gebrek aan communicatievaardigheden en vaardigheden om een conflict op te lossen (Spencer et al., 2021). Daarom zijn er interventies die conflictmanagement opnemen in hun programma. Het uitgangspunt is dat het aanleren van vaardigheden om een conflict met een gesprek op te lossen ervoor moet zorgen dat er minder snel fysiek geweld wordt gebruikt. Wanneer mensen andere vaardigheden hebben om een conflict of ruzie op te lossen, handelen ze rationeel en zetten ze deze vaardigheden in. Maxwell (1998) benadrukt echter dat er veel situaties zijn waarin mensen niet in staat zijn om op een rationele manier te handelen en om te kiezen voor andere manieren van conflictbemiddeling. Bij geweld tegen vrouwen speelt eerder opgelopen trauma

daar bijvoorbeeld een rol in. Ook kan gender zelf een rol spelen bij het aanleren van vaardigheden om een conflict op te lossen. Bij jongens is vaak de insteek dat ze deze vaardigheden moeten inzetten om geen agressief gedrag te vertonen, en bij meiden om te leren een situatie te de-escaleren (Baioocchi et al., 2017). Daarnaast blijkt dat het aanleren van vaardigheden die nodig zijn voor het aangaan van gezonde relaties, zoals het herkennen van wensen en grenzen in een relatie of tijdens het daten, bijdraagt aan het voorkomen van seksueel grensoverschrijdend gedrag (Goldfarb & Lieberman, 2021; Kovalenko et al., 2022; Verbeek et al., 2023).

Werkt het tegen seksueel grensoverschrijdend gedrag?

Interventies met als doel het ontwikkelen van vaardigheden voor positieve relaties en om conflicten op te lossen hebben vaak positieve resultaten (De La Rue et al., 2014, 2017; Goldfarb & Lieberman, 2021; Verbeek et al., 2023). Uit onderzoek blijkt dat deelnemers van een interventie na afloop betere vaardigheden hebben voor conflictoplossing en voor het onderhouden van gezonde relaties. Ook bleek dat wanneer deze vaardigheden werden ingezet, agressie onder jongeren minder vaak leidde tot seksueel grensoverschrijdend gedrag (SmithDarden et al., 2016). Een systematische review laat echter zien dat bij de interventies die inzetten op conflictmanagement, er weliswaar minder seksueel grensoverschrijdend gedrag werd gerapporteerd na de interventie, maar dat dit niet werd verklaard door de toegenomen vaardigheden van deelnemers (Rizzo et al., 2024). Bij het aanleren van vaardigheden is het belangrijk dat deelnemers de kans krijgen om deze te oefenen, anders is er een risico dat ze het niet toepassen in de praktijk zoals in een relationele context (Verbeek et al., 2023). Zo blijkt uit een studie van Gomez en collega's (2025) dat er wel een positief effect was op het verminderen van geweld en bevorderen van samenleven binnen de school als training van vaardigheden plaatsvond in een groep deelnemers waarbij er ruimte was om te oefenen. Daarbij werden de vaardigheden vooral ingezet om sociale normen en regels met elkaar te bespreken en te handhaven. Dit gebeurde door situaties met elkaar te bespreken waarin de afspraken en regels van de groep werden geschonden. Mogelijk is het kansrijk om communicatievaardigheden en het versterken van sociale normen te combineren in een interventie.

Werkt het tegen lhbtq+-pestgedrag en -geweld?

Een review van interventies over het voorkomen van pestgedrag van lhbtq+-personen beschreef diverse succesvolle interventies (Christou et al., 2023). Er zijn interventies waarin jongeren vaardigheden aanleren om met elkaar te communiceren en conflicten op te lossen. De studie laat zien dat dit een positief effect heeft op de mate waarin pestgedrag tegen lhbtq+-personen plaatsvindt. Er wordt benadrukt dat de groepsdynamiek erg belangrijk is. Lhbtq+-personen worden beter ondersteund in groepen waar medeleerlingen weten hoe ze elkaar kunnen aanspreken als de regels rondom sociale veiligheid worden geschonden. Daarbij moet worden aangetekend dat er binnen deze interventies veel aandacht uitgaat naar het stellen van sociale normen die gelijkheid bevorderen, en het bevorderen van empathie. Er is niet getoetst welke mechanismen de meeste invloed hebben op positieve uitkomsten. Sterk bewijs over hoe kansrijk deze aanpak is ontbreekt daardoor.

Interventies met sociale interacties

Wat werkt wel en wat niet?

(+)

Warme relaties en thuis voelen op school werken goed bij het creëren van meer pro sociaal gedrag in de omgang tussen jongeren. Deze elementen kunnen bijdragen aan het tegengaan van seksueel grensoverschrijdend gedrag, lhbtqi+-pestgedrag en -geweld. Er zijn nog maar weinig studies gedaan, maar de resultaten zijn streng getoetst en laten zien dat dit een mogelijk kansrijke aanpak is.

(+/-)

Omstanderstrainingen kunnen goed werken, mits er ook aandacht is voor het herkennen en als ernstig genoeg beoordelen van grensoverschrijdend gedrag, en er gewerkt wordt aan het oefenen van praktische vaardigheden. Een kortdurende training werkt meestal niet bij gedragsverandering. *Communicatievaardigheden* zijn belangrijk voor gezonde relaties, bijvoorbeeld in het hanteren van conflicten en praten over seks. Vaardigheden om sociale normen in de groep met elkaar te bespreken, kunnen behulpzaam zijn maar dragen op zichzelf niet bij aan het tegengaan van seksueel grensoverschrijdend gedrag of lhbtqi+ geweld.

Empathie en inleven werken goed als het gaat over lhbtqi+ geweld. Voor seksueel grensoverschrijdend gedrag kan het werken als er voldoende gereflecteerd wordt op ervaringsverhalen. Als dat niet het geval is, is er een risico dat de ervaringsverhalen in twijfel worden getrokken.

Interventies zijn op interpersoonlijk niveau het meest kansrijk als ze zich richten op warme relaties met docenten en begeleiders, en pro sociale groepsnormen. Het aanleren van communicatievaardigheden kunnen hierbij een belangrijke bijdrage leveren, net als omstanderstrainingen.

4.2.3 Cultuur veranderen

Sociale normen en gedragscodes

Een van de elementen die op cultureel niveau van belang zijn voor het tegengaan van grensoverschrijdend gedrag is het stellen van sociale normen die dergelijk gedrag afkeuren. Doorgaans worden die sociale normen gedeeld met een groep mensen. Omdat we ons in dit dossier richten op jongeren is de schoolcontext een belangrijke plek om sociale normen uit te dragen. Dat kan op verschillende manieren, bijvoorbeeld door het opstellen van een schoolbeleid, een gedragscode of anti-pestprotocol. Daarmee laten scholen en docenten zien dat er bepaalde gedragsnormen zijn die gelden voor iedereen binnen de school.

Wat werkt bij sociale normen?

Sociale normen zijn de regels voor acceptabel gedrag binnen een groep. Er zijn twee soorten normen: *injunctieve* normen die aangeven hoe men zich zou moeten gedragen en *descriptieve* normen die aangeven hoe de meeste mensen zich gedragen (Kallgren et al., 2000). Injunctieve normen verwijzen naar wat wordt voorgeschreven of als wenselijk gedrag wordt gecommuniceerd, terwijl descriptieve normen betrekking hebben op wat de meeste mensen doen in de praktijk. Deze twee typen normen hoeven niet overeen te komen. Iemand kan gedragsregels belangrijk vinden (injunctief), maar zich er desondanks niet aan

houden als blijkt dat anderen dat ook niet doen (descriptief) (Cialdini et al., 1990). Normen zijn het meest effectief als beide typen met elkaar overeenkomen (Rimal & Real, 2003). In de klascontext werkt de sociale norm het best wanneer zowel de docent als de leerlingen het belang van gedragsregels erkennen, en wanneer leerlingen zien dat anderen zich ook aan deze regels houden. Voor adolescenten spelen peers hierin een cruciale rol. Wanneer er sprake is van een prosociale norm, zoals samenwerking of behulpzaamheid, zijn leerlingen eerder geneigd zich aan deze norm aan te passen. Dit doen zij vanuit de behoefte aan acceptatie of om hun populariteit binnen de groep te vergroten (Wentzel, 2014).

Sociale normen in de klas kunnen door zowel de docent als medeleerlingen worden opgesteld. Maar, zoals hierboven aangegeven, de sociale norm is het meest effectief als die ook wordt nageleefd. Voor zowel sociale normen opgesteld door docenten als door klasgenoten zijn er twee manieren waarop normen worden bewaakt. Dit kan door voorbeeldgedrag en door sanctie voor het overtreden van de norm. Voor de docent is het belangrijk om een voorbeeld te zijn, omdat diens gedrag invloed heeft op hoe leerlingen denken dat ze zich horen te gedragen (Hendrickx et al., 2017; Hughes et al., 2001, 2006). Ook klasgenoten spelen een rol. Leerlingen passen hun gedrag vaak aan op basis waarvan zij denken dat hun medeleerlingen gepast gedrag beoordelen. Het gedrag van anderen in de klas wordt vaak als norm gezien en beïnvloedt het eigen gedrag (Onishi et al., 2012; Segrist et al., 2018). Docenten kunnen de sociale norm bewaken door sanctie op afwijking van de norm. Docenten kunnen dat doen door leerlingen te wijzen op gedrag dat tegen de norm ingaat. Leeftijdsgenoten kunnen dit doen door zich uit te spreken of in te grijpen op het moment dat er gedrag plaatsvindt dat tegen de sociale normen ingaat.

Werkt het tegen seksueel grensoverschrijdend gedrag en lhbtqi+ pestgedrag?
Het opstellen van sociale normen binnen een school, bijvoorbeeld over prosociaal gedrag of over het accepteren van lhbtqi+, hangt samen met verminderd pestgedrag en minder grensoverschrijdend gedrag. Wanneer scholen ondersteuning bieden aan een GSA (Gender and Sexuality Alliance) heeft dit positieve uitkomsten voor zowel hetero cis leerlingen als voor lhbtqi+ leerlingen (Cruz et al., 2023). Bij beide groepen neemt gendergerelateerd geweld en pestgedrag hierdoor af. Ook laat een studie zien dat gendergerelateerd geweld vermindert wanneer sociale normen van een groep veranderen door interventies (Pulerwitz et al., 2019).

Sociale-mediacampagnes

Sociale-mediacampagnes spelen een rol in de beïnvloeding van stereotiepe attitudes die geweld legitimeren. Deze resultaten zijn sterker als ze gecombineerd worden met andere strategieën, zoals groepstrainingen en individuele begeleiding van jongeren (Christou et al., 2024; DeGue et al., 2014; Flood, 2019; Graham et al., 2021; Quinones & Navarro, 2022). Er is weinig bewijs dat sociale-mediacampagnes als enige strategie leiden tot minder slachtoffers van gendergerelateerd geweld. Als onderdeel van interventies die op meerdere niveaus werken aan de preventie van (seksueel) grensoverschrijdend gedrag kunnen ze wel een kansrijke aanvulling zijn (DeGue et al., 2014). Campagnes bereiken in korte tijd een grote doelgroep. De campagnes moeten wel aansluiten bij kansrijke elementen, zoals het inzetten op warme relaties, aandacht hebben voor gender en macht, sociaal cultureel relevant zijn voor de

doelgroep en goed onderbouwd (zie 4.2.2). In Nederland is de laatste jaren ervaring opgedaan met campagnes die een handelingsperspectief bieden. Een voorbeeld daarvan is de Ben je Oké-campagne. Jongeren worden ertoe aangezet om concreet te handelen als ze grensoverschrijdend gedrag zien gebeuren, door de vraag “Ben je Oké?” te stellen. Daarmee wordt ook de norm gesteld dat grensoverschrijdend gedrag niet oké is (www.benjeoke.nl). Evaluaties van deze campagne zijn veelbelovend.

Interventies om cultuur te veranderen

Wat werkt wel en wat niet?

(+)

Het opstellen van sociale normen in scholen werkt bij het verminderen van gendergerelateerd grensoverschrijdend gedrag. Wanneer scholen ondersteuning bieden aan een GSA is dit gunstig voor zowel hetero- als lhbtq+-leerlingen.

(+/-)

Sociale-mediacampagnes kunnen een rol spelen bij het beïnvloeden van stereotiepe attitudes, maar vooral als ze versterkt worden met andere – kansrijke - elementen.

5 Wat werkt in de preventie: methoden

Interventies om seksueel grensoverschrijdend gedrag en lhbtq+ geweld tegen te gaan, verschillen niet alleen in hun inhoudelijke focus, maar ook in de manier waarop de interventie wordt aangeboden. Er is gekeken naar welke aanpak kansrijk is. In deze paragraaf bespreken we de methodische elementen van interventies die bijdragen aan de effectiviteit van de interventie. Daarbij worden onder meer de volgende aspecten bekeken:

- planmatige aanpak
- methodologische basisprincipes voor preventie van geweld (Nation et al., 2003)
- deelnemers.

5.1 Planmatige aanpak

Om de kans op effectiviteit te vergroten, is een planmatige aanpak gewenst. Een planmatige aanpak houdt in dat het programma ontwikkeld wordt op basis van onderzoek, literatuur en theorie, met de volgende stappen: 1. behoeftenonderzoek, 2. gedragsdoelen stellen, 3. programma-ontwerp (methode en praktische toepassingen selecteren), 4. programma ontwikkelen, 5. implementatieplan, en 6. evaluatieplan (Brug et al., 2016).

Bij de ontwikkeling van preventieprogramma's is het belangrijk om:

- het probleem te definiëren en de behoeften van de doelgroep te begrijpen;
- te bepalen welke gedragsverandering kan bijdragen aan de preventie van seksueel geweld;
- te identificeren welke groep(en), welk gedrag of gedragspatronen moet(en) veranderen, en op welk niveau, en dan samen te werken met een multidisciplinair team voor de interventieontwikkeling, bestaande uit experts op terrein van seksualiteit, gedragsverandering en pedagogiek, maar ook jongeren en ouders;
- de risico- en beschermende factoren mee te nemen die nodig zijn om seksueel geweld aan te pakken, zoals attitudes en vaardigheden;
- interventies te ontwerpen of onderdelen die deze factoren en mechanismen beïnvloeden, aan de hand van een theoretisch kader of logic model met verandermechanismen of doelen voor verandering en een *intervention mapping* methode (Brug et al., 2016), waarbij een analyse gemaakt wordt van theorieën en methodieken die geschikt zijn om gedragsverandering te realiseren;
- een prototype van de interventie te testen om te beoordelen of deze realistisch, uitvoerbaar en betaalbaar is;
- samen te werken met betrokkenen om uitvoering en effectiviteit van de interventie te optimaliseren;
- de interventie uit te voeren en implementatieproblemen te minimaliseren, zoals geldtekorten, onvoldoende deskundigheid van trainers of tekort aan capaciteit;
- de resultaten te evalueren met de nadruk op vragen als:
 - Verandert de interventie het gewenste gedrag?
 - Worden de onderliggende factoren beïnvloed?

- Wat is nodig om de interventie nog beter uit te voeren?
- de interventie in nieuwe contexten te testen en op te schalen naar andere doelgroepen (Abraham & Denford, 2020; Beek et al., 2022; DeGue et al., 2014; Flood, 2019).

Daarnaast is het van belang dat:

- de onderwerpen in een logische volgorde staan;
- er meerdere meetbare gedragsdoelen en -uitkomsten zijn;
- mechanismen voor gedragsverandering aansluiten bij de doelen van de interventie;
- er op meerdere strategieën en methoden wordt ingezet om gedrag te veranderen;
- er een analyse is van de beste vorm: is de interventie een losstaand onderdeel of geïntegreerd in andere interventies (Abraham & Denford, 2020; Unesco, 2018; DeGue et al., 2014; Flood, 2019).

5.2 Methodologische basisprincipes voor preventie geweld

Brede en gelaagde werking

Meerdere studies doen de aanbeveling om preventieprogramma's vanuit sociaalecologisch perspectief in te zetten: op micro-, meso- en macroniveau (Bonell et al., 2023; DeGue et al., 2014; Flood, 2019; Kovalenko et al., 2022; Quinones & Navarro, 2022; Rizzo et al., 2023; Tibbels & Benbouriche, 2024; Verbeek et al., 2023). Gendergerelateerd geweld gaat immers niet alleen om individuele daden en attitudes, maar ook om sociale normen en de cultuur die (seksueel) geweld normaliseren. Desondanks zijn interventies vaker gericht op individueel (micro) niveau vanuit de gedachte jongeren weerbaarder te maken voor seksueel geweld (Bonell et al., 2023; DeGue et al., 2014; Rizzo et al., 2023). Systematische reviews tonen echter aan dat interventies op meerdere niveaus, ook wel multi-component genoemd, effectiever zijn. Interventies waarin jongeren in groepen in gesprek gingen over seksueel geweld met daarbij een aanvullende postercampagne op school waren bijvoorbeeld effectiever dan een losstaande interventie (Rizzo et al., 2023). Interventies waarin het activeren van omstanders (micro) werd gecombineerd met het aanpassen van het school of universiteit klimaat en -beleid (meso) droegen bij aan preventie van geweld tegen lhbtq+-personen en meiden, waaronder specifiek seksueel grensoverschrijdend gedrag (Christou et al., 2024). Hoewel multi-component interventies effectiever kunnen zijn, hebben sommige instanties onvoldoende middelen om dit soort interventies uit te voeren (Bonell et al., 2023).

De Gezonde School-aanpak

In Nederland kennen we de Gezonde School-aanpak, een integrale aanpak om de seksuele gezondheid van jongeren in het onderwijs te verbeteren. Een onderdeel van deze aanpak is de preventie van seksueel geweld. De Gezonde School-aanpak richt zich op meerdere pijlers, zoals een sociaal veilig schoolklimaat, educatie, schoolbeleid en samenwerking met de omgeving. De Gezonde School-aanpak sluit aan bij actuele issues en vragen op de school. Meestal wordt school-breed met het schoolteam een plan van aanpak uitgezet op alle pijlers. Een school kan een themacertificaat Relaties en Seksualiteit aanvragen door te voldoen aan de criteria die bij de vier pijlers horen. Zo is het belangrijk dat er in de lessen structureel aandacht is voor relationele en

seksuele vorming, dat een erkend lesprogramma wordt ingezet, docenten gefaciliteerd worden met deskundigheidsbevordering, dat de fysieke en sociale schoolomgeving veilig is en dat er gedragsregels zijn.

Goede timing

Om (seksueel) geweld te voorkomen is het belangrijk om de interventie tijdig, en op basis van de behoefte van de doelgroep, aan te bieden (DeGue et al., 2014; Nation et al., 2003). Ter preventie van seksueel geweld adviseren onderzoekers om hierin te focussen op tieners en niet op studenten, omdat veel jongeren gedurende hun adolescentie te maken krijgen met seksueel geweld (CBS, 2024; De Graaf et al., 2024b). Ook voor programma's tegen pestgedrag van lhbtqi-personen blijkt het beter te werken om al te beginnen bij pre-adolescenten en onderbouwleerlingen in het voortgezet onderwijs dan bij bovenbouwleerlingen (Minton, 2014). Bovendien zien we dat seksistische attitudes het vaakst voorkomen onder tieners van 15 en 16 jaar oud (Quinones & Navarro, 2022). De vraag is op welke leeftijd het best gestart kan worden met preventieprogramma's (DeGue et al., 2014; Flood, 2019)? Een meta-review gaf aan dat preventieprogramma's op studentencampussen om (ex)partnergeweld te voorkomen geen effect hadden op studenten (18+) (Kettrey et al., 2023). Ander onderzoek liet zien dat programma's voor preventie van slachtofferschap en plegerschap effectiever waren onder jongeren van 16 tot 24 jaar dan bij jongeren van 15 jaar en jonger (Piolanti & Foran, 2022a, 2022b; Verbeek et al., 2023). Belangrijk is dat de jongeren zich kunnen herkennen in de inhoud en werkvormen (Flood, 2019; Kovalenko et al., 2022). Als deze inhoud niet leeftijdsgebonden is, kan dit actieve participatie van deelnemers beperken en hierdoor de effectiviteit. Een planmatige aanpak bij ontwikkeling van interventies, zoals eerder omschreven, wordt daarom aanbevolen. Relationale en seksuele voorlichting, waarin kinderen en jongeren les krijgen over gendergelijkheid, diversiteit en respect, kan al op de basisschool beginnen. Argumenten daarvoor zijn dat kinderen al vroeg in de ontwikkeling meekrijgen wat gender en genderrollen kunnen betekenen. Daarnaast leidt leren om toestemming te vragen, te delen en samen te spelen tot een beter begrip over consent (Schneider & Hirsch, 2020). Uit de review van Goldfarb en Lieberman (2021) blijkt dat complete seksuele voorlichting op scholen bijdraagt aan onder andere minder homofobie en pestgedrag, een beter begrip van diversiteit, gendernormen en gendergelijkheid, gezonde relaties, meer zelfvertrouwen en zelfeffectiviteit, betere communicatievaardigheden (waaronder in relaties en over seksualiteit), en betere omstandersvaardigheden. Ook zou complete seksuele voorlichting bijdragen aan minder seksueel misbruik van kinderen, omdat kinderen beter in staat zijn om ongewenst gedrag te herkennen en iemand in vertrouwen te nemen als hen iets overkomt. Seksuele voorlichting voorkomt seksueel misbruik van kinderen echter niet als volwassenen kwaad willen doen, en disclosure betekent niet automatisch dat het misbruik stopt. Een kanttekening is hier op zijn plaats.

Uitvoering door professionele trainers

Preventieprogramma's moeten worden uitgevoerd door trainers die deskundig zijn en zich kunnen verhouden tot de deelnemers. Zij moeten goed zijn in het overbrengen van de boodschappen en vaardigheden van het programma (DeGue et al., 2014; Flood, 2019). Er zijn maar weinig studies die aandacht besteden aan de invloed van trainers op de effectiviteit van interventies. In een

systematische review is een analyse gemaakt van activiteiten die bijdragen aan het succes van preventieprogramma's op scholen. Deze richten zich specifiek op preventie van datinggeweld en gendergerelateerd geweld. Uit de analyse blijkt dat 42% van de interventies die hun schoolpersoneel traint om het programma te geven, effectief zijn (Rizzo et al., 2023). Naast getrainde professionals kunnen ook getrainde jongeren zoals studenten, ook wel peer-educators genoemd, worden ingezet. Zo passen getrainde peer-educators beter bij de leefwereld van de doelgroep en is het een kosteneffectieve manier om interventies uit te voeren (Flood, 2019; Kovalenko et al., 2022; Willmott et al., 2023). Het is echter niet bewezen dat het inzetten van peer-educators effectiever is dan het inzetten van getrainde professionals (Beek et al., 2022). Verder is er in de literatuur geen uitsluitsel te vinden over de invloed van het gender van de trainers op de effectiviteit van preventieprogramma's (Flood, 2019; Verbeek et al., 2023).

Aansluiten op de doelgroep en context

Een planmatige aanpak sluit aan bij de behoeftes, wensen en kenmerken van de doelgroep en houdt rekening met de context. Zo moet het preventieprogramma passend zijn bij de leeftijd, seksuele ervaring, ontwikkelingsfase en cultuur van de doelgroep. Jongeren moeten zich in het lesmateriaal herkennen, bijvoorbeeld in foto's en illustraties (DeGue et al., 2014; Finnie et al., 2022; Flood, 2019; Graham et al., 2021). Ook raadt men aan om interventies toe te spitsen op specifieke doelgroepen, indien dat passend is (Abraham & Denford, 2020; Kovalenko et al., 2022). Er kan gekeken worden of de interventie specifiek gegeven wordt aan jongens, meiden of lhbtq+-jongeren of aan allemaal tegelijk (Goldfarb & Lieberman, 2021). Zo kaarten verschillende onderzoekers aan dat veel preventieprogramma's te heteronormatief zijn. Daardoor worden de ervaringen van lhbtq+-personen onvoldoende meegenomen, wat mogelijk de effectiviteit vermindert onder deze jongeren (De la Rue et al., 2017; Goldfarb & Lieberman, 2021; Piolanti & Foran, 2022a). Daarnaast is het belangrijk om jongeren meer te betrekken in de ontwikkeling van preventieprogramma's. Dat geldt ook voor jongeren met een beperking; wat nu nog te weinig gebeurt (Sutherland et al., 2024; Willmott et al., 2023).

Gebruik van verschillende werkvormen

Naast het overdragen van kennis, het beïnvloeden van attitudes die geweld legitimeren en het aanleren van vaardigheden speelt de manier waarop deelnemers participeren een belangrijke rol (DeGue et al., 2014). Zo wordt aanbevolen dat preventieprogramma's verschillende actieve werkvormen toepassen, zoals schrijfopdrachten, groepsdiscussies of rollenspellen. Uit een systematische review van preventieprogramma's voor scholen met leerlingen van 5 tot 18 jaar bleek dat programma's effectiever zijn wanneer leerlingen meedoen aan actieve werkvormen. Een verklaring hiervoor is dat deze werkvormen de betrokkenheid van leerlingen met de interventie vergroten. Dat blijkt een cruciale factor voor de effectiviteit van interventies (Bonell et al., 2023). Hierbij is het belangrijk dat de werkvormen deelnemers uitdagen om te reflecteren op hun eigen ervaringen, bijvoorbeeld als het gaat over daten (Quinones & Navarro, 2022). Reflectieopdrachten zoals dagboekopdrachten, het gebruik van beeldmateriaal als stripboeken of videogames om situaties van seksueel geweld bespreekbaar te maken, en rollenspellen zijn veelbelovende werkvormen. Uit een andere systematische review blijkt dat drie van de vijf preventieprogramma's met dagboekactiviteiten effectief waren en zes van de

twalf die werkten met stripboeken. De effectiviteit wordt vergroot wanneer werkvormen worden gecombineerd binnen één interventie. Het combineren van stripboeken met andere werkvormen is het meest succesvol (Rizzo et al., 2023).

Inzetten van stripboeken

Het gebruik van stripboeken, cartoons en afbeeldingen blijkt bijzonder veelbelovend, zowel individueel als in combinatie met andere activiteiten. Jongeren kunnen zich zo op een veilige 'afstand' met een beladen onderwerp zoals (seksueel) datinggeweld bezighouden. Een stripfiguur kan seksueel geweld ervaren met levendige details en realistische emoties, waardoor jongeren een goed beeld krijgen van wat geweld in werkelijkheid inhoudt. Tegelijkertijd worden ze door het lezen van het verhaal steeds herinnerd aan het feit dat het gaat om een fictief personage. Dit gebeurt als zij een pagina omslaan om naar het volgende plaatje te kijken (Rizzo et al., 2023).

Goede dosering

In het algemeen wordt geadviseerd om preventieprogramma's intensief en langdurig te maken. Zo lieten DeGue en collega's (2014) zien dat interventies met positieve resultaten zo'n 2 à 3 keer langer duurden (gemiddelde duur van de interventie was 6 uur) dan interventies met wisselende resultaten (gemiddelde duur was 3,2 uur) of negatieve resultaten (gemiddelde duur was 2,8 uur). Onderzoekers beargumenteren dat korte interventies onvoldoende tijd bieden om opgedane opbrengsten te laten beklijven onder jongeren (Quinones & Navarro, 2022). Een recente systematische review en meta-analyse van plegerpreventie onder jongens concludeerde dat interventies die langer waren vaker effectief bleken dan kortere interventies (Verbeek et al., 2023). Andere reviews nuanceren dit advies. Uit een meta-analyse van omstanderinterventies op universiteiten bleek dat bij omstanderinterventies de lengte van het programma de effectiviteit bepaalde, en dat meerdere sessies effectiever zijn (Jouriles et al., 2018). Uit een review van preventieprogramma's van partnergeweld onder jongeren bleek dat de tijd minder van belang is in verschillende effectieve programma's. Zo vergeleek een van de studies een minimale interventie van twee sessies met een volledige versie van hetzelfde programma met veertien sessies. Beiden bleken even effectief te zijn (Quinones & Navarro, 2022). Uit een systematische review over preventie van datinggeweld onder adolescenten bleek dat kortere interventies effectiever zijn dan langere interventies. Een verklaring van de onderzoekers is dat deelnemers meer geneigd zijn om aandacht te besteden aan het materiaal wanneer dit binnen een kortere tijdspan wordt aangeboden. Dit geldt vooral voor adolescenten, die sneller verveeld of vermoeid raken naarmate het programma vordert (Lee & Wong, 2022). Belangrijk advies van de onderzoekers is om preventieprogramma's secuur af te stemmen op de behoeften en het risiconiveau van de doelgroep. Voor jongeren die weinig risico lopen, is een langdurig programma niet nodig. Kortom, de dosering moet worden afgestemd op de doelgroep.

5.3 Deelnemersgroepen

Jongens en plegerpreventie

Diverse onderzoekers geven aan dat plegerpreventie met een focus op jongens en mannen kansrijk is (Flood, 2019; Graham et al., 2021; Quinones & Navarro,

2022; Tibbels & Benbouriche, 2024; Verbeek et al., 2023). De redenen hiervoor zijn verschillend. In de eerste plaats zijn jongens en mannen meestal de plegers van seksueel grensoverschrijdend gedrag, en worden daarvoor verantwoordelijk gehouden. De focus op plegerschap wordt ondersteund door het feit dat preventieprogramma's die gericht zijn op plegerschap effectiever zijn dan andere programma's. Tibbels en Benbouriche (2024) vonden in hun review dat interventies gericht op mannen over het algemeen effectief waren in het vergroten van kennis, het veranderen van attitudes, het verminderen van plegerschap of de kans op verkrachting, en het verbeteren van de zelfeffectiviteit, intenties en gedragingen van omstanders. In interventies voor meiden werden zowel positieve effecten als geen significante effecten gevonden. De helft van de geïncludeerde studies in de review rapporteerde verbeteringen in kennis, positieve attitudes en strategieën voor zelfbescherming en verzet. Minder dan de helft van deze studies toonde een afname in slachtofferschap (Tibbels & Benbouriche, 2024). De onderzoekers van deze review benadrukken op basis van deze bevindingen dat een focus op jongens en mannen noodzakelijk is om seksueel geweld te voorkomen. Hierbij is het inzetten op gendertransformatieve interventies gewenst (Quinones & Navarro, 2022). Ook studies over het tegengaan van lhbtqi+ geweld en pesten benadrukken dat het kansrijk is om interventies specifiek op jongens te richten (Minton, 2014). Een meta-analyse van Wright en collega's (2020) naar interventies die zich enkel op mannen of jongeren richten laat zien dat de geïncludeerde studies alleen een positief effect toonden voor de intenties tot seksueel geweld, maar niet op de attitudes die deelnemers hadden over geweld of daadwerkelijke afname van seksueel geweld. Ook een meta-analyse van Kettrey en collega's (2024) liet zien dat er geen significant effect was van interventies voor alleen mannelijke deelnemers. Ze veronderstellen dat dit komt doordat veel programma's benadrukken dat mannen veelal daders zijn en vrouwen slachtoffer, waardoor dergelijke programma's mogelijk weerstand of angst oproepen.

Genderspecifieke of gemengde groepen

Interventies worden vaak genderspecifiek, alleen voor jongens of meiden, aangeboden. De reden hiervoor is dat de interventies op deze manier beter specifieke risicofactoren van de doelgroep kunnen aanpakken (Flood, 2019; Graham et al., 2021; Tibbels & Benbouriche, 2024). Een recente systematische review met de focus op preventieprogramma's van seksueel geweld toont aan dat interventies voor plegers, met nadruk op mannen, effectiever blijken dan interventies voor alleen meiden of gemengde groepen. Zo bleek de enige consistente bevinding dat zowel bij mannen als vrouwen de kennis over seksueel geweld werd vergroot. De resultaten van de studies met betrekking tot attitudes waren echter zeer gemengd. Een verklaring van de onderzoekers hiervoor is dat het groeperen van potentiële slachtoffers en potentiële plegers mogelijk minder effectief is in het veranderen van attitudes dan genderspecifieke interventies (Tibbels & Benbouriche, 2024). Er zijn echter indicaties dat in sommige contexten gemengde groepen beter werken. Zo bleek uit een meta-analyse dat omstanderinterventies effectiever zijn bij gemengde groepen dan bij genderspecifieke groepen (Jouriles et al., 2018). Verder bleek in een systematische review van programma's voor preventie van datinggeweld onder risicojongeren dat interventies voor gemengde groepen effectief bleken in het beïnvloeden van attitudes terwijl dit niet het geval was bij genderspecifieke interventies (Arrojo et al., 2024). Daarnaast zijn er indicaties

dat interventies die activiteiten ondernemen voor gemengde groepen effectief zijn in de preventie van gendergerelateerd geweld, zoals seksueel grensoverschrijdend gedrag en datinggeweld (Kovalenko et al., 2022; Rizzo et al., 2023). Onderzoekers kaarten verder aan dat genderspecifieke interventies vaak te heteronormatief zijn en daardoor de ervaring van lhbtq+-jongeren niet meenemen. Binnen deze interventies blijkt vaak geen ruimte voor verhalen van jongens die slachtoffer zijn geweest, en wordt er geen aandacht besteed aan plegerschap van meiden, wat mogelijk de effectiviteit kan beïnvloeden (Graham et al., 2021; Kovalenko et al., 2022; Tibbels & Benbouriche, 2024). Vooral nog lijkt het erop dat er geen eenduidigheid is over de meerwaarde van genderspecifieke of juist gemengde groepen. Wel zijn genderspecifieke groepen effectiever wanneer de interventie specifiek is gericht op plegerschap. Aan interventieontwikkelaars de taak om een interventie zorgvuldig te onderbouwen (Graham et al., 2021).

Risicjongeren

Arrojo en collega's (2024) hebben in een systematische en meta-analyse van 17 studies gekeken naar interventies voor wat zij risicjongeren noemen. Risicjongeren werden in deze studie beschreven als onder meer jongeren die eerder zijn blootgesteld aan geweld, jongeren in achterstandswijken, behorend tot etnische minderheden of jongeren die in jeugdzorginstellingen wonen. Deze omschrijving kan per studie verschillen. Interventies blijken te werken in het verminderen van plegerschap van fysiek en seksueel datinggeweld en een vermindering van slachtofferschap van fysiek datinggeweld. Zo zagen de onderzoekers in een populatie van 2667 deelnemers een significante vermindering van 17% in plegerschap van seksueel geweld in vergelijking met de controlegroep. Er werd echter geen vermindering waargenomen in slachtofferschap van seksueel geweld of datinggeweld, of van plegerschap van psychologisch geweld. Verder werd verwacht dat de attitudes van deze jongeren werden beïnvloed door de interventies, maar dat bleek niet zo te zijn. De verklaring van de onderzoekers is dat deze doelgroep vaker in achterstandswijken wonen waar de acceptatie van geweld eerder genormaliseerd is en door hun voorgaande ervaringen met datinggeweld mogelijk hun acceptatie ten aanzien van geweld beïnvloedt. Ondanks deze gegevens concluderen de onderzoekers dat interventies voor risicjongeren effectiever blijken te zijn dan interventies voor een algemeen publiek. Deze studie kan niet aantonen welke elementen bijdragen aan de effectiviteit van deze interventies, dat komt mede door de grote heterogeniteit van de geïncludeerde studies en de methode van evalueren.

Jongeren met een beperking

Jongeren met een beperking lopen een groter risico om slachtoffer te worden van seksueel geweld. Desondanks is er weinig bekend over effectieve interventies voor deze doelgroep. Er zijn in deze literatuurverkenning twee systematische studies gevonden (Stobbe et al., 2021; Sutherland et al., 2024). Deze reviews hebben vooral betrekking op meiden en de risico's op het verminderen van slachtofferschap van seksueel geweld, en niet op preventie van plegerschap. Eén van de twee reviews gaat over de preventie en behandeling van seksueel misbruik onder jongeren met een (lichte) verstandelijke beperking, en concludeert dat de twaalf studies effectief waren (Stobbe et al., 2021). In acht van de 12 studies is gekeken naar kennis, vaardigheden en gedrag. Een aantal van deze preventieprogramma's gebruiken

rollenspellen, zoals het oefenen van de juiste respons op een kidnappoging. In vijf van de 12 studies werden zogenaamde *in-situ* beoordelingen³ toegepast om te zien of deelnemers het gewenste gedrag vertoonden, bijvoorbeeld niet meelopen met een vreemde. De andere systematische review was gericht op preventie van geweld, waaronder seksueel geweld, jegens vrouwen met een beperking. Deze liet zien dat de 12 geïnccludeerde interventies effectief zijn in het herkennen van gewelddadig gedrag en vaardigheden ten aanzien van zelfbescherming en zelfredzaamheid (Sutherland et al., 2024). Hoewel deze studies bewijs leveren voor de effectiviteit, merken de onderzoekers op dat veel interventies onvoldoende zijn onderbouwd. Daarbij benadrukken ze dat de verantwoordelijkheid voor het voorkomen van geweld niet bij vrouwen met een beperking ligt. Er moeten interventies ontwikkeld worden om risicofactoren op gemeenschapsniveau (meso) aan te pakken, zoals het aanpakken van negatieve gemeenschapsnormen over mensen met beperking, ondersteunen van sociale hulpverlening en beleid dat deze doelgroep mogelijk uitsluit (Sutherland et al., 2024). Hoewel beide reviews aantonen dat de preventieprogramma's over het algemeen werken ten aanzien van kennis, attitudes en vaardigheden, is het niet duidelijk of de preventieprogramma's leiden tot minder slachtoffers. Bovendien zat in beide reviews studies een zwak design: de deelnemers waren niet random geselecteerd of het selectieproces was niet goed omschreven. Hierdoor is het lastig om op basis van de resultaten generaliserende uitspraken te doen (Stobbe et al., 2021; Sutherland et al., 2024).

Ouderbetrokkenheid

Het betrekken van ouders kan een onderdeel zijn van het preventieprogramma, dat op meerdere niveaus kan werken (DeGue et al., 2014). Ouders kunnen bijvoorbeeld de kernboodschappen van de interventie bespreken met hun kinderen, zodat de informatie beter beklijft. Zo geeft een systematische en meta-analyse aan dat interventies die ouders actief betrekken bij het programma effectiever zijn in het verminderen van seksueel datinggeweld dan interventies die dat niet doen. De onderzoekers beargumenteren dat ouders minder vaak seksueel datinggeweld bespreken met hun adolescente kinderen, en door dit gesprek te stimuleren wordt de effectiviteit van deze interventies vergroot (Piolanti & Foran, 2022a). De rol van ouders in de preventie van datinggeweld en seksueel misbruik wordt bevestigd door andere systematische en meta-reviews (Goldfarb & Lieberman, 2021; Kovalenko et al., 2022). Diverse systematische reviews en meta-analyses besteden aandacht aan de manier waarop de betrokkenheid van ouders bijdraagt aan de effectiviteit van de interventie (Bonell et al., 2023; Bowring et al., 2018; Goldfarb & Lieberman, 2021; Kovalenko et al., 2022; Rizzo et al., 2023). De literatuur is echter niet eenduidig. Zo zijn bevindingen in sommige contexten inconsistent, zoals bij interventies voor bredere relationele en seksuele vorming die ook als doel hebben om seksueel geweld te verminderen (Bowring et al., 2018). Verder blijkt uit een systematische review van preventieprogramma's voor datinggeweld en gendergerelateerd geweld op scholen dat het betrekken van ouders de effectiviteit van interventies vermindert (Bonell et al., 2023). De onderzoekers geven hier echter geen verklaring voor. Een andere systematische en meta-analyse toont aan dat het betrekken van ouders in combinatie met andere activiteiten, zoals het delen van materiaal met de ouders en het bespreken van

.....
³ Een *in-situ* beoordeling evalueert het gedrag van deelnemers in een natuurlijke omgeving, zonder dat zij zich hier bewust van zijn. De studies gebruikten situaties op een bekende locatie zoals park of tuin waar een situatie wordt nagespeeld zoals een poging tot kidnapping.

scenario's met studenten en ouders, juist bijdraagt aan de effectiviteit van preventieprogramma's op scholen die zich richten op dating-geweld en gendergerelateerd geweld. De onderzoekers beargumenteren dat het lastig is te verifiëren op wat voor manier het betrekken van ouders bijdraagt aan de effectiviteit, doordat deze activiteiten vaak buiten school plaatsvinden of onvoldoende worden meegenomen in de studies (Rizzo et al., 2023). Bij lhbtq+-jongeren weten we dat ouders belangrijk zijn in de ondersteuning met name als de jongeren gepest worden vanwege hun gender of seksuele identiteit. In studies naar lhbtq+ geweld en preventieprogramma's worden ouders daarom vaak genoemd als belangrijke factor (Espelage et al., 2019). Maar er wordt niet duidelijk of het betrekken van ouders ook helpt om bijvoorbeeld homofob pestgedrag te voorkomen. Er is wel veel literatuur over het betrekken van ouders in anti-pestprogramma's. Uit een meta-analyse blijkt dat het helpt om ouders te betrekken in dit soort preventieprogramma's (Chen et al., 2021).

Methodische aanpak

Wat werkt wel en wat niet?

(+)

Preventieprogramma's zijn effectief als deze planmatig zijn ontwikkeld, theoretisch onderbouwd en als de sociaal-culturele context van de doelgroep is meegenomen. Daarnaast hebben preventieprogramma's waarschijnlijk effect als deze:

- Verschillende werkvormen inzetten die deelnemers activeren en op betekenisvolle wijze laten participeren, zoals reflecteren, eigen ervaringen delen en vaardigheden opdoen en toepassen.
- Voldoende gedoseerd worden qua risiconiveau en behoefte van de doelgroep.

Er zijn aanwijzingen dat preventieprogramma's die gecombineerd worden met andere interventies op verschillende niveaus (micro tot macro) bijdragen aan de preventie van seksueel geweld. Denk aan multi-component interventies waarin naast het inzetten van trainingen, een aansluitende poster of sociale-mediacampagne wordt uitgevoerd en het beleid wordt aangepast om een sociaal veilige (school)omgeving te bevorderen, bijvoorbeeld door gedragsregels, toezicht op onveilig plekken en meldpunten.

De preventieprogramma's moeten een juiste aanpak volgen, maar daarnaast is het van belang dat er competente professionals worden ingezet waarmee de deelnemers een klik hebben en die in staat zijn de programmaboodschappen en -vaardigheden over te brengen. Het is noodzakelijk dat deelnemers zich veilig genoeg voelen om tijdens de interventie op hun attitudes en gedrag te reflecteren, hun ervaringen te delen en vaardigheden te leren. Interventies die op een juist moment worden aangeboden, blijken beter te werken. Dat moment verschilt per doelgroep en heeft te maken met de sociaal-culturele context, leeftijd en de ervaring met relaties en seksualiteit van de deelnemers.

(+)

Plegerpreventie. Preventieprogramma's voor plegers, met een focus op jongens, zijn effectiever dan preventieprogramma's met als doel het verminderen van de

risico's van slachtofferschap van seksueel geweld. Een gendertransformatieve aanpak bij pleger preventieprogramma's is aan te bevelen.

Risicjongeren. Interventies voor jongeren die risico lopen om pleger of slachtoffer te worden van seksueel geweld, blijken effectiever dan interventies voor een algemeen publiek. Meer onderzoek naar effectieve elementen is gewenst.

(+/-)

Ouderbetrokkenheid. Het betrekken van ouders kan bijdragen aan de overdracht van kernboodschappen; de informatie beklijft beter. Dit zorgt ervoor dat de interventie ook kansrijk is op mesoniveau. Verschillende onderzoekers tonen aan dat het betrekken van ouders bijdraagt aan de effectiviteit van preventieprogramma's, ook al kwam er vanuit een review naar voren dat het betrekken van ouders een negatief effect had. Er is nog onduidelijkheid over de beste manier waarop ouders betrokken kunnen worden. Meer onderzoek is gewenst.

(-)

Genderspecifieke of gemengde groepen (gendermix). De literatuurverkenning laat hierover gemengde resultaten zien.

Jongeren met een beperking. Preventieprogramma's voor jongeren met een beperking lijken bij te dragen aan kennis, attitudes en vaardigheden die nodig zijn om slachtofferschap van seksueel misbruik en geweld te voorkomen. Onduidelijk is of de preventieprogramma's leiden tot vermindering van slachtofferschap of plegerschap; daardoor is de effectiviteit van deze programma's minder zichtbaar.

6 Conclusie

Dit dossier brengt in kaart wat er in de wetenschappelijke literatuur bekend is over de preventie van seksueel grensoverschrijdend gedrag en van grensoverschrijdend gedrag gerelateerd aan seksuele oriëntatie, genderidentiteit of genderexpressie.

Er is gekozen om beide vormen van grensoverschrijdend gedrag gezamenlijk te behandelen, omdat ze vaak voortkomen uit dezelfde onderliggende oorzaken. Deze vormen van gendergerelateerd gedrag zijn geworteld in opvattingen over genderongelijkheid en schadelijke normen rond mannelijkheid, vrouwelijkheid en seksualiteit. Interventies voor de aanpak van seksueel grensoverschrijdend gedrag of geweld tegen lhbtqi+-personen hanteren in veel gevallen vergelijkbare methoden.

Er is veel onderzoek naar de effectiviteit van interventies en preventieprogramma's, maar er is er nog weinig bekend over effectiviteit op gedragsniveau, dat wil zeggen of interventies daadwerkelijk grensoverschrijdend gedrag op de lange duur verminderen. Een aantal interventies zijn als geheel effectief gebleken, dat wil zeggen dat de interventie gedragsverandering heeft aangetoond, maar de specifieke werkzame elementen zijn daarin niet duidelijk. We hebben wel inzicht in kansrijke elementen, die zijn gericht op determinanten van gedrag en daardoor effectiviteit aannemelijk maken.

Inhoudelijke elementen

Hoewel er enkele verschillen in aandachtspunten zijn, laat de literatuur zien dat veel inhoudelijk kansrijke elementen toepasbaar zijn bij de preventie van zowel seksueel grensoverschrijdend gedrag als geweld en pestgedrag tegen lhbtqi+-personen. Interventies zijn het meest kansrijk als ze zich richten op:

- het doorbreken van genderstereotypen, vooral door het inzetten van counterstereotypen. Alleen benoemen van genderstereotypen werkt averechts;
- het bespreken van gender en machtsverhoudingen die bijdragen aan genderongelijkheid, vooral door middel van de gendertransformatieve benadering;
- het versterken van warme relaties en het bevorderen van prosociaal gedrag;
- het stimuleren van sociale normen die grensoverschrijdend gedrag afwijzen;
- het ontwikkelen van vaardigheden om als omstander in te grijpen bij grensoverschrijdend gedrag, bijvoorbeeld via omstanderstraining, en om beter te kunnen communiceren in relaties.

Daarnaast kan het ook behulpzaam zijn om in interventies:

- empathie te vergroten voor de ervaringen en positie van vrouwen en lhbtqi+-personen.

Kennis over seksueel grensoverschrijdend gedrag en lhbtqi+ geweld alleen is over het algemeen niet genoeg.

Trainingen die gericht zijn op de *fysieke weerbaarheid* van vrouwen kunnen een preventieve werking hebben, vooral wanneer ze worden gecombineerd met

verbale assertiviteit en empowermentvaardigheden. Er zijn risico's. Zo kan een sterke nadruk op fysieke weerbaarheid bijdragen aan victim blaming en het geloof in verkrachtingsmythes versterken: het idee dat slachtoffers verantwoordelijk zijn voor hun eigen verdediging. Belangrijk is dat grensoverschrijdend gedrag bij de wortels moet worden aangepakt, namelijk bij het gedrag van plegers.

Een integrale benadering, waarin meerdere van de hierboven genoemde kansrijke elementen worden gecombineerd, is de beste aanpak. Uitgangspunt is het sociaalecologisch perspectief: preventie gebeurt op zowel individueel, interpersoonlijk als sociaal-cultureel niveau.

Methodische elementen en effectieve uitvoering

Naast inhoudelijke elementen zijn methodische elementen en de wijze van uitvoering belangrijk voor de effectiviteit van programma's en interventies:

- Een planmatige aanpak: de interventie is theoretisch onderbouwd, doelgericht en wordt gestructureerd uitgevoerd.
- Het gebruik van verschillende werkvormen die deelnemers actief betrekken, zoals reflectie, het delen van eigen ervaringen en het opdoen en toepassen van vaardigheden, uitgevoerd door deskundige professionals.
- Een passende timing en dosering, afgestemd op het risiconiveau en de behoeften en leeftijd van de doelgroep. Interventies beginnen op tijd, bij voorkeur voordat jongeren seksuele relaties aangaan en liefst al op de basisschool, en hebben een voldoende omvang, dat wil zeggen meerdere lessen of bijeenkomsten over een langere periode. Complete seksuele voorlichting die al op de basisschool begint kan bijdragen aan de preventie van seksueel grensoverschrijdend en homofob gedrag.
- Er is geen eenduidig bewijs over de meerwaarde van genderspecifieke of juist gemengde groepen, behalve dat genderspecifieke groepen effectiever zijn wanneer de interventie specifiek gericht is op plegers van seksueel grensoverschrijdend gedrag.
- Het betrekken van ouders kan bijdragen aan de overdracht van kernboodschappen, waardoor ze beter beklijven. Er is nog wel onduidelijkheid op welke manier het betrekken van ouders het beste kan gebeuren.
- Interventies die specifiek gericht zijn op jongeren met een verhoogd risico om pleger of slachtoffer te worden van seksueel geweld, zijn effectiever dan interventies voor een algemeen publiek. Verdere studie is nodig om te bepalen welke elementen precies aan deze effectiviteit bijdragen.

Door zowel kansrijke inhoudelijke elementen zorgvuldig te kiezen als aandacht te besteden aan een effectieve uitvoering, wordt de kans op een succesvolle preventieve aanpak van seksueel grensoverschrijdend gedrag aanzienlijk vergroot.

Aandachtspunt

Internationale reviews bekijken zelden de Nederlandse interventies en Nederlands onderzoek. Nederlandse interventies voor de preventie van seksueel grensoverschrijdend gedrag en lhbtq+ geweld zijn erkend op het niveau 'goed beschreven' of 'goed onderbouwd', maar nog niet op effectiviteit. Er is wel onderzoek gedaan, maar effectiviteit binnen het strikte kader van een *Randomized Controlled Trial* is nog niet of nauwelijks aangetoond. Dit wordt

verklaard door o.a. uitdagingen in programma-integriteit, verschillende effecten tussen deelnemers, en de mogelijkheid dat effecten pas optreden na de follow-upperiode van drie maanden (*sleeper-effect*), bijvoorbeeld omdat deelnemers nog niet seksueel actief waren (Verbeek, 2025; De Haas et al., 2009). Meer onderzoek is nodig.

7 Aanbevelingen

7.1 Overheid

Om te voorkomen dat preventie versnipperd is, tijdelijk en afhankelijk van lokale of incidentele inzet, is een structurele, landelijke aanpak noodzakelijk. Een aanpak met duidelijke regie, toereikende financiering en aandacht voor preventie op alle leefdomeinen.

Wat kan de overheid doen?

- **Zorg voor een structurele aanpak**
Voorkom incident gedreven beleid. Investeer in langdurige en planmatige aanpakken die op verschillende niveaus werken aan preventie, ook wel multi-component interventies.
- **Wijs één coördinerend ministerie aan**
Voorkom versnippering van beleid door duidelijke landelijke regie onder één ministerie, met mandaat en budget. Het regeringscommissariaat aanpak seksueel grensoverschrijdend gedrag en seksueel geweld is een goede best practice.
- **Investeer in educatie en bewustwording vanaf jonge leeftijd**
Zorg voor doorlopende aandacht voor respectvolle omgang, consent, gender en diversiteit – vanaf de basisschool tot hoger onderwijs. Stimuleer hierbij het gebruik van erkende relationele en seksuele lespakketten of interventies.
- **Versterk deskundigheid van professionals**
Veranker kennis over preventie in opleidingen én bijscholing van professionals in onderwijs, zorg, jeugdzorg, politie en justitie. Hierbij is bijscholing vanuit een gendertransformatieve aanpak gewenst.
- **Richt beleid op risicogroepen**
Investeer in passende interventies voor jongeren in kwetsbare posities, zoals jongeren met een beperking, praktisch opgeleiden, asielzoekers en jongeren in de jeugdzorg. Gebruik hierbij de [databank erkende interventie](#) en investeer in interventies die minstens ‘goed onderbouwd’ zijn.
- **Zet in op effectieve bewustwordingscampagnes**
Gebruik positieve, handelingsgerichte campagnes die sociale normen veranderen en jongeren aanzetten tot reflectie en actie. Investeer vooral in bestaande werkende campagnes die al voldoende raakvlakken hebben met de doelgroep en combineer de campagnes met aansluitende interventies.
- **Stimuleer preventiebeleid bij organisaties**
Zorg dat scholen, sportverenigingen, zorginstellingen, horeca en studentenverenigingen beleid voeren gericht op preventie en veilige omgangsvormen.
- **Ondersteun kennisontwikkeling en monitoring**
Investeer in onderzoek, evaluatie en kennisdeling over wat werkt, met blijvende aandacht voor nieuwe ontwikkelingen en doelgroepen.

Voor meer informatie en een stappenplan: [Pleidooi voor effectieve preventie van seksueel geweld](#)

7.2 Gemeenten

Gemeenten spelen een cruciale rol in de preventie van seksueel geweld. Ze staan dicht bij jongeren, ouders, scholen en professionals. Gemeenten zijn verantwoordelijk voor domeinen als jeugd, onderwijs, zorg en veiligheid. Seksueel geweld is een complex en vaak verborgen probleem dat vraagt om een structurele, domein overstijgende aanpak.

Wat kan een gemeente doen?

- **Creëer randvoorwaarden en begin bij de basis**
Zorg voor betrokkenheid vanuit meerdere gemeentelijke domeinen (zoals jeugd, zorg, onderwijs en veiligheid), een coördinerende wethouder en een lokaal netwerk met stakeholders (bijvoorbeeld GGD, politie, onderwijs). Werk integraal en verbind preventie aan signalering, zorg en vervolging.
- **Richt preventie op jongeren, online gedrag én jongens**
 - Besteed structureel aandacht aan thema's als consent, gendernormen en respectvolle omgang. Gebruik hierbij een gendertransformatieve aanpak.
 - Begin al op de basisschool.
 - Geef extra aandacht aan online seksuele grensoverschrijding.
 - Betrek jongens en jonge mannen actief als onderdeel van de oplossing.
- **Zorg voor maatwerk voor risicogroepen**
Investeer in preventieve programma's die aansluiten bij jongeren in kwetsbare situaties, zoals:
 - jongeren met een (lichte) verstandelijke beperking,
 - lhbtq+-jongeren,
 - jongeren in de jeugdzorg.Gebruik hierbij erkende interventies zoals *Girls' Talk (+)*, *Make a Move(+)* en *Je lijf, je lief*.
- **Voer krachtige publiekscampagnes met handelingsperspectief**
Gebruik positieve boodschappen die sociaal wenselijk gedrag stimuleren. <https://benjeoke.nl/flirtijjoke/> Werk samen met lokale rolmodellen, scholen, horeca en sportclubs om de boodschap te versterken. Zorg dat de campagne is onderbouwd.
- **Investeer in deskundigheidsbevordering van professionals én ouders**
Train professionals in zorg, onderwijs en sociaal werk om grensoverschrijding te signaleren en bespreekbaar te maken. Ondersteun ouders in seksuele opvoeding, bijvoorbeeld met methoden als *Opgroeien met liefde*.
- **Veranker preventie structureel in beleid en organisaties**
Zorg dat preventie geen tijdelijk project is, maar onderdeel wordt van gemeentelijk beleid, jeugdbeleid, veiligheidsplannen, en beleid binnen jeugdzorg, sport, onderwijs en uitgaansgelegenheden. Zet in op structurele samenwerking.

Voor meer informatie en een stappenplan: [Preventie van seksueel geweld in de gemeente](#)

7.3 Onderwijs

Onderwijsinstellingen van basisschool tot universiteiten kunnen een belangrijke bijdrage leveren in de preventie van seksueel grensoverschrijdend gedrag en lhbtq+ geweld. Voor basis- tot mbo-scholen biedt de integrale aanpak in en om de school vanuit een Gezonde School-aanpak de meeste garantie op succes. Er zijn inmiddels al veel scholen die werk maken van een seksueel gezonde en veilige school. Met name in het voortgezet speciaal onderwijs is al veel aandacht voor het creëren van een sociaal veilig schoolklimaat. Het is belangrijk dat andere onderwijsinstellingen zich hier ook voor gaan inzetten. Zo hebben meer dan vijftig mbo-instellingen gewerkt aan een actieplan om een veilige omgeving te creëren op mbo-scholen.⁴ En hebben veel universiteiten zich gecommitteerd om de sociale veiligheid van de studenten te waarborgen.

Wat kunnen onderwijsinstellingen doen?

- **Aandacht binnen lesprogramma's**
 - Versterk de sociaal emotionele verbondenheid met belangrijke anderen zoals ouders, partners, leeftijdgenoten, leraren en de school zelf.
 - Besteed aandacht aan seksuele gezondheid in brede zin, en focus niet alleen op preventie van soa of een onbedoelde zwangerschap. Juist seksuele gezondheid vraagt een brede benadering waarin ook de relationele kant aan bod komt en de positieve kanten van seksualiteit en seksueel welzijn aandacht krijgen.
 - Gebruik een gendertransformatieve benadering in de lessen waarin aandacht is voor gender, het doorbreken van genderstereotypen en gelijkwaardige relaties en machtsverhoudingen relevant.
 - Benoem en erken de seksuele en reproductieve rechten van jongeren, waaronder zelfbeschikkingsrecht.
- **Oog voor signaleren en doorverwijzen**
 - Monitor de sociale veiligheid en seksuele gezondheid van leerlingen en studenten op de onderwijsinstelling. Er zijn hiertoe verschillende instrumenten zoals *Test je leefstijl* en de jeugdmonitor. Of raadpleeg vertrouwenspersonen, zorgcoördinatoren voor scholen. Universiteiten en hogescholen kunnen studentpsychologen, studieadviseurs en sociale veiligheid beleidsmedewerkers raadplegen.
 - Verwijs bij seksuele problemen leerlingen en studenten door naar laagdrempelige en toegankelijke (seksuele) gezondheidsdiensten voor jongeren, zoals Sense.info, Soa- en Sense-sprekuren, Centrum Seksueel Geweld en Fiom.
- **Zorg voor een veilige omgeving**

Draag zorg voor een veilige, positieve en vertrouwelijke leeromgeving, met ondersteuning vanuit de leiding van de onderwijsinstelling. Denk aan visie en beleid, duidelijke gedragsregels, toezicht in de school, facilitering en training van docenten.
- **Neem thema op in schoolbeleid**

Neem seksuele en relationele vorming op in het schoolbeleid en geef dit een structurele plek in het curriculum. Met aandacht voor:

⁴ Zie: <https://www.rcgog.nl/actueel/nieuws/2025/03/18/mbo-de-plek-om-cultuurverandering-seksueel-grensoverschrijdend-gedrag-vorm-te-geven>

- Een (erkende) interventie vanuit een doorlopende leerlijn die verspreid over meerdere leerjaren wordt aangeboden en die aansluit bij de seksuele ontwikkeling en leefwereld van leerlingen en studenten.
- Draag zorg voor competente en handelingsbekwame docenten.
- Faciliteer bijscholing en training van docenten of mentoren die relationele en seksuele vorming (gaan) geven.
- Maak meer docenten verantwoordelijk voor relationele en seksuele vorming in de school en draag zorg voor intervisie.
- Gebruik bij voorkeur erkende preventieprogramma's waarvan is vastgesteld dat ze effectief kunnen zijn. Deze zijn afgestemd op de doelgroep en context, planmatig ontwikkeld, theoretisch goed onderbouwd en worden geëvalueerd.
- Stel gedragsregels op voor een respectvolle omgang met elkaar, houd toezicht, organiseer meldpunten en ontwikkel een visie op de rol van de school.
- **Pas het beleid aan op hogescholen en universiteiten**
 - Zorg tijdens de introductieweken dat er aandacht is voor sociale veiligheid.
 - Zet in op erkende omstanderinterventies en workshops waarin consent en machtsverhoudingen worden besproken. Integreer dit waar mogelijk in het curriculum van het onderwijs.
 - Faciliteer bijscholing en training van docenten, mentoren en studieadviseurs om in gesprek te gaan met studenten over consent en machtsverhoudingen.
 - Zet in op handelingsgerichte campagnes die sociale normen veranderen en jongeren aanzetten tot reflectie en actie.
 - Ontwikkel een transparante structuur voor meldingen.

7.4 Onderzoek

In onderstaande tabel staat een overzicht van de kennislacunes van dit moment met een aantal aanbevelingen voor vervolgonderzoek.

Tabel 3. Overzicht kennislacunes en aanbevelingen voor onderzoek (Movisie, Rutgers).

Categorie	Wat is er nodig?	Toelichting/mogelijke onderzoeksvragen
Type onderzoek	Inzicht in kansrijke elementen van interventies	Wat precies effectief is, is lastig te bepalen door de diversiteit aan interventies. Er is meer onderzoek nodig over de manier waarop verschillende kansrijke elementen leiden tot effectiviteit. Mogelijke onderzoeksvragen: – Hoe zorgen de kansrijke elementen voor effectieve interventies?
	Aandacht voor diverse identiteiten en achtergronden	Veel interventies zijn gericht op witte, cisgender, heteroseksuele jongeren. Er is meer kennis nodig over wat werkt bij jongeren met een migratieachtergrond, lagere sociaaleconomische status of binnen de lhbtq+ gemeenschap. Mogelijke onderzoeksvragen: – Hoe beïnvloeden culturele en sociaaleconomische

		factoren de effectiviteit van preventieprogramma's? – Wat werkt specifiek binnen de lhbtq+ gemeenschap, ook in relatie tot minderheidsstress?
	Onderzoek naar jongeren met een (lichte) verstandelijke beperking	Deze doelgroep is onderbelicht, terwijl hun kwetsbaarheid juist vraagt om toegankelijke, begrijpelijke en effectieve preventie.
	Longitudinaal onderzoek	Er is onvoldoende zicht op de langetermijneffecten van interventies op seksueel grensoverschrijdend gedrag en lhbtq+ geweld. Grootschalige studies zijn nodig om duurzame effecten te meten.
	Kennis over optimale dosering en timing	Het is niet duidelijk hoeveel sessies nodig zijn of wat de meest geschikte leeftijd is om met preventie te starten. Mogelijke onderzoeksvragen: – Op welke leeftijd zijn jongeren het meest ontvankelijk voor preventieve boodschappen?
Type preventie-programma	Inzicht in de werking van peereducatie	Peereducatie wordt veel ingezet, maar het is onduidelijk hoe effectief het is en welke randvoorwaarden nodig zijn voor effectieve peer-educatie interventies . Mogelijke onderzoeksvragen: – Welke kenmerken van <i>peer educators</i> dragen bij aan effectiviteit? – Wat zijn randvoorwaarden voor succesvolle peereducatie?
	Effectiviteit van blended learning en webbased interventies	Jongeren worden steeds vaker digitaal benaderd. Het effect van online interventies zoals <i>RealConsent</i> moet verder worden onderzocht. Mogelijke onderzoeksvragen: – Welke digitale elementen zijn het meest effectief? – Hoe verhoudt blended learning zich tot face-to-face interventies qua effectiviteit?
	Onderzoek naar preventie-programma's van online (seksueel) grensoverschrijdend gedrag	Er zijn onvoldoende effectstudies naar preventieprogramma's van online (seksueel) grensoverschrijdende gedrag. Mogelijke onderzoeksvragen: – Welke interventies zijn effectief in het voorkomen van online (seksueel) grensoverschrijdend gedrag? – Wat zijn kansrijke elementen ter preventie van online (seksueel) grensoverschrijdend gedrag en randvoorwaarden voor succesvolle peereducatie?
	Vergelijking tussen genderspecifieke en gendermixed programma's	Het is onduidelijk in welke context of bij welke thema's een gescheiden of gemengde aanpak effectiever is. Mogelijke onderzoeksvragen: – Voor welke doelgroepen werkt een genderspecifieke aanpak beter?
	Inzicht in werking van community- en	Beide settings bieden kansen, maar er mist onderlinge vergelijking.

	school-based interventies	Mogelijke onderzoeksvragen: – Wat zijn werkzame elementen in school-based programma's versus community-based aanpakken? – Welke rol spelen lokale netwerken en schoolcultuur in de effectiviteit van programma's?
	Betrekken van familie of ouders	De rol van familie of ouders binnen preventieprogramma's is onderontwikkeld. Meer inzicht is nodig in hoe hen zinvol te betrekken, zonder dat dit ten koste gaat van de autonomie of veiligheid van jongeren. Mogelijke onderzoeksvragen: – Hoe kunnen ouders worden toegerust om met hun kinderen in gesprek te gaan over seksualiteit en grenzen? – Welke rol spelen culturele opvattingen in de mate van ouderbetrokkenheid? – Hoe wordt ouderbetrokkenheid vormgegeven zonder de autonomie van jongeren te ondermijnen?
Uitkomst-maten / onderwerpen	Gedragsverandering als uitkomstmaat	De meeste programma's meten kennis of attitude, maar het is belangrijk om daadwerkelijk gedrag vaker als primaire uitkomstmaat mee te nemen. Mogelijke onderzoeksvragen: – Welke interventies zorgen voor gedragsverandering op de lange termijn? – Wat zijn geschikte strategieën om grensoverschrijdend gedragingen onder jongeren op de lange termijn te realiseren?
	Meten van sociale normverschuiving	Interventies richten zich vaak op kennis en attitude, maar minder op sociale normverschuivingen. Mogelijke onderzoeksvragen: – Hoe kunnen interventies groepsnormen rondom gender, geweld en seksualiteit beïnvloeden? – Welke strategieën zijn effectief in het beïnvloeden van sociale normen?

8 Bronnenlijst

- Abraham, C., & Denford, S. (2020). Design, implementation, and evaluation of behavior change interventions: A ten-task guide. In M.S. Hagger, L.D. Cameron, K. Hamilton, N. Hankonen, & T. Lintunen (eds.), *The handbook of behavior change* (pp. 269–284). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108677318.019>
- Abbey, A. (2011). Alcohol's role in sexual violence perpetration: Theoretical explanations, existing evidence and future directions. *Drug and Alcohol Review*, 30(5), 481-489.
- Ainsworth, M.D.S. (1989). Attachments beyond infancy. *American Psychologist*, 44(4), 709-716.
- Akkermans, M., Kloosterman, R., Moons, E., Reep, C., & Tummers-van der Aa, M. (2022). *Veiligheidsmonitor 2021*. Den Haag: CBS.
- Akkermans, M., Derksen, E., Kennis, M., Kloosterman, R. en Moons, E. (2024). *Veiligheidsmonitor 2023*. Den Haag: CBS.
- Allen, K., Kern, M. L., Vella-Brodrick, D., Hattie, J., & Waters, L. (2018). What schools need to know about fostering school belonging: a meta-analysis. *Educational Psychology Review*, 30, 1-34.
- Ashburn-Nardo, L., Morris, K. A., & Goodwin, S. A. (2008). The confronting prejudiced responses (CPR) model: Applying CPR in organizations. *Academy of Management Learning & Education*, 7(3), 332-342.
- Arrojo, S., Santirso, F. A., Lila, M., Gracia, E., & Conchell, R. (2024). Dating violence prevention programs for at-risk adolescents: A systematic review and meta-analysis. *Aggression and Violent Behavior*, 74. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2023.101893>
- Baams, L., & Russell, S. T. (2021). Gay-straight alliances, school functioning, and mental health: Associations for students of color and LGBTQ students. *Youth & Society*, 53(2), 211-229.
- Bacchini, D., Esposito, C., Affuso, G., & Amodeo, A. L. (2021). The impact of personal values, gender stereotypes, and school climate on homophobic bullying: A multilevel analysis. *Sexuality Research and Social Policy*, 18, 598-611.
- Baiocchi, M., Omondi, B., Langat, N., Boothroyd, D. B., Sinclair, J., Pavia, L., ... & Sarnquist, C. (2017). A behavior-based intervention that prevents sexual assault: the results of a matched-pairs, cluster-randomized study in Nairobi, Kenya. *Prevention Science*, 18, 818-827.
- Banyard, V. L., & Moynihan, M. M. (2011). Variation in bystander behavior related to sexual and intimate partner violence prevention: Correlates in a sample of college students. *Psychology of Violence*, 1(4), 287.
- Barboza, G. E., Schiamberg, L. B., Oehmke, J., Korzeniewski, S. J., Post, L. A., & Heraux, C. G. (2009). Individual characteristics and the multiple contexts of adolescent bullying: An ecological perspective. *Journal of Youth and Adolescence*, 38, 101–121.
- Bateman, P. (1978). *Fear into anger: A manual of self-defense for women*. Burnham Inc Pub.
- Bates, E. A., Klement, K. R., Kaye, L. K., & Pennington, C. R. (2019). The impact of gendered stereotypes on perceptions of violence: A commentary. *Sex Roles*, 81, 34-43.

- Batson, C. D., Duncan, B. D., Ackerman, P., Buckley, T., & Birch, K. (1981). Is empathic emotion a source of altruistic motivation? *Journal of Personality and Social Psychology*, 40(2), 290–302. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.40.2.290>
- Baughner, A. R., & Gazmararian, J. A. (2015). Masculine gender role stress and violence: A literature review and future directions. *Aggression and Violent Behavior*, 24, 107–112. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2015.04.002>
- Beaujolais, B. (2024). Empowerment self-defense intervention outcomes: A descriptive review of measures. *Trauma, Violence, & Abuse*, 25(2), 1448-1467.
- Beek, T., Van de Griend, J., Meijer, S., Schutte, L., & Van der Vlugt, I. (2022). *Wat werkt dossier: School-gebonden interventies ter bevordering van de seksuele gezondheid en het seksueel welzijn van jongeren*. www.loketgezondleven.nl
- Bicanic, I. & Terra, A. (2023). Ik schaam me kapot. De koppeling tussen de genitale respons en herinneringsbeelden aan seksueel misbruik. *EMDR Magazine*, 32, 26-28.
- Birkett, M., Espelage, D. L., & Koenig, B. (2009). LGB and questioning students in schools: The moderating effects of homophobic bullying and school climate on negative outcomes. *Journal of Youth and Adolescence*, 38, 989-1000.
- Blondeel, K., De Vasconcelos, S., García-Moreno, C., Stephenson, R., Temmerman, M., & Toskin, I. (2018). Violence motivated by perception of sexual orientation and gender identity: A systematic review. *Bull World Health Organ*, 96(1), 29-41.
- Bonell, C., Taylor, B., Berry, V., Filho, S. R. P., Rizzo, A., Farmer, C., Hagell, A., Young, H., Orr, N., Shaw, N., Chollet, A., Kiff, F., Rigby, E., & Melendez-Torres, G. J. (2023). Re-orientating systematic reviews to rigorously examine what works, for whom and how: Example of a realist systematic review of school-based prevention of dating and gender violence. *Research Synthesis Methods*, 14 (4), 582–595. <https://doi.org/10.1002/jrsm.1644>
- Borges-Castells, N., Betancor, V., & Rodríguez-Pérez, A. (2024). Understanding the support for gender-based harassment perpetrators: the role of closeness and empathy. *Frontiers in Psychology*, 15, 1418404.
- Bos, H. M., & Van Balen, F. (2008). Children in planned lesbian families: Stigmatisation, psychological adjustment and protective factors. *Culture, Health & Sexuality*, 10(3), 221-236.
- Bos, H., De Haas, S., & Kuyper, L. (2019). Lesbian, gay, and bisexual adults: Childhood gender nonconformity, childhood trauma, and sexual victimization. *Journal of Interpersonal Violence*, 34(3), 496-515.
- Botor, N. J. B., Tuliao, A. P., Felipe, M. V., Awua, J., & Babcock, C. (2024). Factors influencing bullying and sexual orientation microaggression perpetration: The role of intergroup contact, heterosexual ally identity, and attitude toward sexual minorities. *Psychology of Sexual Orientation and Gender Diversity*. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/sgd0000765>
- Bouchard, J., Wong, J. S., & Lee, C. (2023). Fostering college students' responsibility as prosocial bystanders to sexual violence prevention: A meta-analysis of the Bringing in the Bystander program. *Journal of American College Health*. <https://doi.org/10.1080/07448481.2022.2162825>
- Bowlby, J. (1988). *A secure base: Parent-child attachment and healthy human development*. Basic Books.

- Bowring, A. L., Wright, C. J. C., Douglass, C., Gold, J., & Lim, M. S. C. (2018). Features of successful sexual health promotion programs for young people: findings from a review of systematic reviews. *Health Promotion Journal of Australia*, 29(1), 46–57. <https://doi.org/10.1002/hpja.3>
- Brammer, K., Klijn, A., Kruis, T., Van den Berg, K., Pijpers, R., Joemmanbaks, F., Van der Hoeve, R., & Van Werkhoven, J. (2024). *Lhbtq+ monitor 2024. Inzicht in de leefsituatie van en opvattingen over lhbtq+ personen in Nederland*. Panteia, Movisie en Ipsos I&O.
- Broockman, D., & Kalla, J. (2016). Durably reducing transphobia: A field experiment on door-to-door canvassing. *Science*, 352(6282), 220-224.
- Brown, C. S., Biefeld, S. D., & Elpers, N. (2020). A bioecological theory of sexual harassment of girls: Research synthesis and proposed model. *Review of General Psychology*, 24(4), 299–320.
- Brug, J., Van Assema, P.T., & Lechner, L.H.S. (2016). *Gezondheidsvoorlichting en gedragsverandering : een planmatige aanpak*. Van Gorcum.
- Burke, S. M., Manzouri, A. H., & Savic, I. (2017). Structural connections in the brain in relation to gender identity and sexual orientation. *Scientific Reports*, 7(1), 17954.
- Burns, M. D., Monteith, M. J., & Parker, L. R. (2017). Training away bias: The differential effects of counterstereotype training and self-regulation on stereotype activation and application. *Journal of Experimental Social Psychology*, 73, 97-110.
- Bush, H. M., Coker, A. L., DeGue, S., Clear, E. R., Brancato, C. J., & Fisher, B. S. (2021). Do violence acceptance and bystander actions explain the effects of Green Dot on reducing violence perpetration in high schools? *Journal of Interpersonal Violence*, 36(21-22), 10753-10774.
- Case, K. A., & Stewart, B. (2013). Intervention effectiveness in reducing prejudice against transsexuals. *Journal of LGBT Youth*, 10(1-2), 140-158.
- Casey, B. J., & Caudle, K. (2013). The teenage brain: Self-control. *Current Directions in Psychological Science*, 22(2), 82-87.
- Cassidy, J., & Shaver, P. R. (2008). The nature of the child's ties. In J. Cassidy & P.R. Shaver (Eds), *Handbook of attachment: Theory, research and clinical applications* (2nd ed., pp. 3-22). The Guildford Press.
- Cense, M., & Brackenridge, C. (2001). Temporal and developmental risk factors for sexual harassment and abuse in sport. *European physical education review*, 7(1), 61-79.
- Cense, M., de Blécourt, K., & Oostrik, S. (2016). Activating boys to reflect on masculinity norms: the Dutch campaign Beat the Macho. *The European Health Psychologist*, 18, 13–18.
- Cense, M., Bay-Cheng, L., & Dijk, L. V. (2018). 'Do I score points if I say "no"?': Negotiating sexual boundaries in a changing normative landscape. *Journal of Gender-Based Violence*, 2(2), 277-291.
- Cense, M., & Redert, A. (2022). *Wat bepaalt de impact van online seksueel geweld? Verkennend onderzoek onder slachtoffers en hulpverleners*. Rutgers.
- Chen, Q., Zhu, Y., & Chui, W. H. (2021). A meta-analysis on effects of parenting programs on bullying prevention. *Trauma, Violence, & Abuse*, 22(5), 1209-1220.
- Chen, Q., Lin, W., Wu, Q., & Chan, K. L. (2024). The effectiveness of interventions on bullying and cyberbullying bystander: A meta-analysis. *Trauma, Violence, & Abuse*. <https://doi.org/10.1177/15248380241297362>

- Chestnut, E. K., Zhang, M. Y., & Markman, E. M. (2021). "Just as good": Learning gender stereotypes from attempts to counteract them. *Developmental psychology*, 57(1), 114.
- Christou, M., Gairal-Casadó, R., Carbonell, S., & Vidu, A. (2024). Prevention of violence against LGBTIQ+ youth: A systematic review of successful strategies. *International Journal of Educational Research*, 124. <https://doi.org/10.1016/j.ijer.2024.102320>
- Cialdini, R. B., Reno, R. R., & Kallgren, C. A. (1990). A focus theory of normative conduct: Recycling the concept of norms to reduce littering in public places. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 1015-1026.
- Claessens, M. & van Zelst, N. (2023). *Quick scan straatintimidatie*. Utrecht: Centrum voor Criminaliteitspreventie en Veiligheid.
- Collier, K. L., Van Beusekom, G., Bos, H. M., & Sandfort, T. G. (2013). Sexual orientation and gender identity/expression related peer victimization in adolescence: A systematic review of associated psychosocial and health outcomes. *Journal of Sex Research*, 50(3-4), 299-317
- Coker, A. L., Bush, H. M., Clear, E. R., Brancato, C. J., & McCauley, H. L. (2020). Bystander program effectiveness to reduce violence and violence acceptance within sexual minority male and female high school students using a cluster RCT. *Prevention Science*, 21, 434-444.
- Crane, C. A., Godleski, S. A., Przybyla, S. M., Schlauch, R. C., & Testa, M. (2015). The proximal effects of acute alcohol consumption on male-to-female aggression: A meta-analytic review of the experimental literature. *Trauma, Violence, & Abuse*, 17(5), 520-531.
- Crisp, R. J., & Turner, R. N. (2011). Cognitive adaptation to the experience of social and cultural diversity. *Psychological Bulletin*, 137(2), 242.
- Cruz, T. H., Ross-Reed, D. E., FitzGerald, C. A., Overton, K., Landrau-Cribbs, E., & Schiff, M. (2023). Effects of school policies and programs on violence among all high school students and sexual and gender minority students. *Journal of School Health*, 93(8), 679-689.
- D'Augelli, A. R., Pilkington, N. W., & Hershberger, S. L. (2002). Incidence and mental health impact of sexual orientation victimization of lesbian, gay, and bisexual youths in high school. *School Psychology Quarterly*, 17(2), 148.
- Dahlqvist, Landstedt, Young, & Gådin (2016), geciteerd uit Anwar, F., Osterman, K., & Bjorkqvist, K. (2020). Risk factors for sexual harassment in public places. *Technium Soc. Sci. J.*, 8, 329.
- David, W. S., Simpson, T. L., & Cotton, A. J. (2006). Taking charge: A pilot curriculum of self-defense and personal safety training for female veterans with PTSD because of military sexual trauma. *Violence Against Women*, 21(4), 555–565.
- Davidson, L. M., & Demaray, M. K. (2007). Social support as a moderator between victimization and internalizing–externalizing distress from bullying. *School Psychology Review*, 36(3), 383-405.
- Davis, K. C., Schraufnagel, T. J., Jacques-Tiura, A. J., Norris, J., George, W. H., & Kiekel, P. A. (2012). Childhood sexual abuse and acute alcohol effects on men's sexual aggression intentions. *Psychology of Violence*, 2(2), 179.
- Day, J. K., Snapp, S. D., & Russell, S. T. (2016). Supportive, not punitive, practices reduce homophobic bullying and improve school connectedness. *Psychology of Sexual Orientation and Gender Diversity*, 3(4), 416.

- De Graaf, H. & Wijsen, C. (2017). *Seksuele gezondheid in Nederland 2017*. Rutgers.
- De Graaf, H., Kraan, Y., Oldenhof, A., & Joemmanbaks, F. (2024a). *Monitor Seksuele Gezondheid 2023*. Utrecht: Rutgers.
- De Graaf, H., Oldenhof, A., Kraan, Y., Beek, T., Kuipers, L., & Vermey, K. (2024b). *Seks onder je 25e: Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2023*. Rutgers/SoaAids Nederland.
- De Graaf, H., Meijer, S., Poelman, J., & Vanwesenbeeck, I. (2005). *Seks onder je 25e. Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2005*. Rutgers Nisso Groep/Soa Aids Nederland.
- De Haas, S. (2009). *Sexual harassment in a male dominated workplace*. Academisch proefschrift, Rijksuniversiteit Groningen.
- DeGue, S., Valle, L. A., Holt, M. K., Massetti, G. M., Matjasko, J. L., & Tharp, A. T. (2014). A systematic review of primary prevention strategies for sexual violence perpetration. *Aggression and Violent Behavior, 19*(4), 346-362. Elsevier Ltd.
<https://doi.org/10.1016/j.avb.2014.05.004>
- DeKeseredy, W. S. (2014). Thinking critically about campus-based self-defense programs: A response to Christine Gidycz. *Trauma, Violence, and Abuse, 15*, 334–338.
- Derksen, E.L.J., Kennis, M.I.J., Kloosterman, J.G., Moons, E.A.L.M.G & Peters, V.B.M. (2024). *Prevalentiemonitor Huiselijk Geweld en Seksueel Grensoverschrijdend gedrag 2024*. CBS/WODC.
- Dessel, A. B., Goodman, K.D., & Woodford, M.R. (2017). LGBT discrimination on campus and heterosexual bystanders: Understanding intentions to intervene. *Journal of Diversity in Higher Education, 10*(2), 101.
- De la Rue, L., Polanin, J. R., Espelage, D. L., & Pigott, T. D. (2017). A meta-analysis of school-based interventions aimed to prevent or reduce violence in teen dating relationships. *Review of Educational Research, 87*(1), 7–34.
<https://doi.org/10.3102/0034654316632061>
- Di Gennaro, K., & Ritschel, C. (2019, July). Blurred lines: The relationship between catcalls and compliments. *Women's Studies International Forum, 75*, 102239. Pergamon.
- Dishion, T. J., McCord, J., & Poulin, F. (1999). When interventions harm: Peer groups and problem behavior. *American Psychologist, 54*(9), 755.
- Doorduyn, T., & Cense, M. (2014). *Dubbel kwetsbaar: transgenders en seksueel grensoverschrijdend gedrag*. Rutgers WPF.
- Doty, J. L., Gower, A. L., Rudi, J. H., McMorris, B. J., & Borowsky, I. W. (2017). Patterns of bullying and sexual harassment: Connections with parents and teachers as direct protective factors. *Journal of Youth and Adolescence, 46*, 2289–2304.
- Espelage, D. L., & Swearer, S. M. (2008). Current perspectives on linking school bullying research to effective prevention strategies. In T.W. Miller (Ed.), *School violence and primary prevention*, pp 335-353. Springer.
- Espelage, D. L., Valido, A., Hatchel, T., Ingram, K. M., Huang, Y., & Torgal, C. (2019). A literature review of protective factors associated with homophobic bullying and its consequences among children & adolescents. *Aggression and Violent Behavior, 45*, 98-110.
- Feinman, S. (1982). Social referencing in infancy. *Merrill-Palmer Quarterly, 28*, 445-470.

- Fenton, R. A., Mott, H. L., McCartan, K., & Rumney, P. (2016). A review of evidence for bystander intervention to prevent sexual and domestic violence in universities. <https://uwe-repository.worktribe.com/output/918734>
- Fineran, S., & Bolen, R. M. (2006). Risk factors for peer sexual harassment in schools. *Journal of Interpersonal Violence*, 21(9), 1169-1190.
- Finnegan, E., Oakhill, J., & Garnham, A. (2015). Counter-stereotypical pictures as a strategy for overcoming spontaneous gender stereotypes. *Frontiers in Psychology*, 6, 1291.
- Finnie, R. K. C., Okasako-Schmucker, D. L., Buchanan, L., Carty, D., Wethington, H., Mercer, S. L., Basile, K. C., DeGue, S., Niolon, P. H., Bishop, J., Titus, T., Noursi, S., Dickerson, S. A., Whitaker, D., Swider, S., & Remington, P. (2022). Intimate partner and sexual violence prevention among youth: A community guide systematic review. *American Journal of Preventive Medicine*, 62(1), e45–e55. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2021.06.021>
- Finnie, R. K., Okasako-Schmucker, D. L., Buchanan, L., Carty, D., Wethington, H., Mercer, S. L., ... & Community Preventive Services Task Force. (2022). Intimate partner and sexual violence prevention among youth: A community guide systematic review. *American Journal of Preventive Medicine*, 62(1), e45-e55.
- Flood, M. (2019). Engaging men and boys in violence prevention. Palgrave Macmillan US. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-44208-6>
- Foshee, V. A., Bauman, K. E., Ennett, S. T., Suchindran, C., Benefield, T., & Linder, G. F. (2005). Assessing the effects of the dating violence prevention program “Safe Dates” using random coefficient regression modeling. *Prevention Science*, 6, 245-258.
- FRA (2024). *LGBTIQ equality at a crossroads: Progress and challenges*. European Union Agency for Fundamental Rights.
- Frans, E. & Franck, T. (2023). *Sensoa Vlaggensysteem voor kinderen en jongeren*. Sensoa/Garant.
- Frazier, K. E., & Falmagne, R. J. (2014). Empowered victims? Women’s contradictory positions in the discourse of violence prevention. *Feminism and Psychology*, 24, 479–499.
- Gartner, R. E., & Sterzing, P. R. (2016). Gender microaggressions as a gateway to sexual harassment and sexual assault: Expanding the conceptualization of youth sexual violence. *Affilia*, 31(4), 491-503.
- Gavey, N. (2005). *Just sex? The cultural scaffolding of rape*. Routledge.
- Gawronski, B., & Bodenhausen, G. V. (2006). Associative and propositional processes in evaluation: an integrative review of implicit and explicit attitude change. *Psychological Bulletin*, 132(5), 692.
- Gawronski, B., Deutsch, R., Mbirkou, S., Seibt, B., & Strack, F. (2008). When “just say no” is not enough: Affirmation versus negation training and the reduction of automatic stereotype activation. *Journal of Experimental Social Psychology*, 44(2), 370-377.
- Georgiou, S. N. (2008). Bullying and victimization at school: The role of mothers. *British Journal of Educational Psychology*, 78(1), 109-125.
- Gidycz, C. A., Orchowski, L. M., Probst, D., Edwards, K., Murphy, M., & Tansill, E. (2015). Concurrent administration of sexual assault prevention and risk reduction programming: Outcomes for women. *Violence Against Women*, 21(6), 780–800.

Ging, D. (2019). Alphas, betas, and incels: Theorizing the masculinities of the manosphere. *Men and masculinities*, 22(4), 638-657.

Gocłowska, M. A., & Crisp, R. J. (2013). On counter-stereotypes and creative cognition: When interventions for reducing prejudice can boost divergent thinking. *Thinking Skills and Creativity*, 8, 72-79.

Goenee, M., Kuiper, A., & Wijzen, C. (2013). *GIRLS' TALK 2.0: Herziening van het sekse-specifieke groepsounselingsprogramma Girls' Talk. Onderzoeksrapport: effectonderzoek en procesevaluatie*. Rutgers WPF

Goldfarb, E. S., & Lieberman, L. D. (2021). Three decades of research: The case for comprehensive sex education. *Journal of Adolescent Health*, 68 (1), 13-27.
<https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2020.07.036>

Goldstein, S. E., Malanchuk, O., Davis-Kean, P. E., & Eccles, J. S. (2007). Risk factors of sexual harassment by peers: A longitudinal investigation of African American and European American adolescents. *Journal of Research on Adolescence*, 17(2), 285-300.

Gómez, A., Jimenez, J. M., Burgués, A., Carbonell, S., & Garcia-Yeste, C. (2025). Impact of the peer group intervention in the dialogic model of prevention and resolution of conflicts to prevent gender violence from the school context. *International Journal of Educational Research Open*, 9, 100456.

Graham, L. M., Embry, V., Young, B. R., Macy, R. J., Moracco, K. E., Reyes, H. L. M. N., & Martin, S. L. (2021). Evaluations of prevention programs for sexual, dating, and intimate partner violence for boys and men: A systematic review. *Trauma, Violence, and Abuse*, 22 (3), 439-465). <https://doi.org/10.1177/1524838019851158>

Habarth, J. M. (2015). Development of the heteronormative attitudes and beliefs scale. *Psychology & Sexuality*, 6(2), 166-188.

Haberland, N. A. (2015). The case for addressing gender and power in sexuality and HIV education: a comprehensive review of evaluation studies. *International Perspectives on Sexual and Reproductive Health*, 41(1), 31-42.

Hailey, J., Burton, W., & Arscott, J. (2020). We are family: Chosen and created families as a protective factor against racialized trauma and anti-LGBTQ oppression among African American sexual and gender minority youth. *Journal of GLBT Family Studies*, 16(2), 176-191.

Heard, E., Mutch, A., & Fitzgerald, L. (2020). Using applied theater in primary, secondary, and tertiary prevention of intimate partner violence: A systematic review. *Trauma, Violence, and Abuse*, 21 (1), 138-156). <https://doi.org/10.1177/1524838017750157>

Hendrickx, M. M., Mainhard, T., Boor-Klip, H. J., & Brekelmans, M. (2017). Our teacher likes you, so I like you: A social network approach to social referencing. *Journal of School Psychology*, 63, 35-48.

Hewstone, M., & Hamberger, J. (2000). Perceived variability and stereotype change. *Journal of Experimental Social Psychology*, 36(2), 103-124.

Hines, D. A., Bishop, L. R., & Reed, K. M. P. (2019). Differential gender responses to an empathy component of a sexual assault prevention program. *Violence and victims*, 34(3), 397-413.

Hodson, G., Choma, B. L., & Costello, K. (2009). Experiencing alienation: Effects of a simulation intervention on attitudes toward homosexuals. *Journal of Experimental Social Psychology*, 45(4), 974-978.o

- Hollander, J. A. (2014). Does self-defense training prevent sexual violence against women? *Violence against Women*, 20(3), 252-269.
- Hollander, J. A. (2015). Outlaw emotions: Gender, emotion, and transformation in women's self-defence training. In A. Channon, & C. R. Matthews (Red.), *Global perspectives on women in combat sports: Women warriors around the world*. Palgrave Macmillan.
- Hollander, J. A. (2016). The importance of self-defense training for sexual violence prevention. *Feminism & Psychology*, 26(2), 207-226.
- Holmqvist Gattario, K., & Lunde, C. (2023). What have we learned about sexual harassment among young people? Concluding reflections. *Journal of Social Issues*, 79(4), 1431–1439.
- Hong, J. S., & Garbarino, J. (2012). Risk and protective factors for homophobic bullying in schools: An application of the social– ecological framework. *Educational Psychology Review*, 24, 271-285.
- Hudspith, L. F., Wager, N., Willmott, D., & Gallagher, B. (2023). Forty years of rape myth acceptance interventions: a systematic review of what works in naturalistic institutional settings and how this can be applied to educational guidance for jurors. *Trauma, Violence, & Abuse*, 24(2), 981-1000.
- Hughes, J. N., Cavell, T. A., & Willson, V. (2001). Further support for the developmental significance of the quality of the teacher-student relationship. *Journal of School Psychology*, 39, 289-301.
- Hughes, J. N., Zhang, D., & Hill, C. R. (2006). Peer assessments of normative and individual teacher– student support predict social acceptance and engagement among low-achieving children. *Journal of School Psychology*, 43, 447–463.
<https://doi.org/10.1016/j.jsp.2005.10.002>
- Hughes, J. N., Im, M. H., & Allee, P. J. (2015). Effect of school belonging trajectories in grades 6–8 on achievement: Gender and ethnic differences. *Journal of School Psychology*, 53, 493–507.
- Jenkins, L. N., & Nickerson, A. B. (2017). Bullying participant roles and gender as predictors of bystander intervention. *Aggressive Behavior*, 43(3), 281-290.
- Jewell, J. A., & Brown, C. S. (2013). Sexting, catcalls, and butt slaps: How gender stereotypes and perceived group norms predict sexualized behavior. *Sex Roles*, 69, 594-604.
- Johnson, A. M., & Cole, B. S. (2025). Self-defense training to reduce violence against women and girls: An integrative review. *Journal of the American Psychiatric Nurses Association*, 31(1), 23-45.
- Jonsdottir, S. D., Hauksdottir, A., Aspelund, T., Jakobsdottir, J., Runarsdottir, H., Gudmundsdottir, B & Thordardottir, E. B. (2022). Risk factors for workplace sexual harassment and violence among a national cohort of women in Iceland: a cross-sectional study. *The Lancet Public Health*, 7(9), e763-e774.
- Jordan, J., & Mossman, E. (2021). "Don't ever give up!" Resisting victimhood through self-defense. *Journal of Interpersonal Violence*, 36(3-4), 1-26.
- Jouriles, E. N., Krauss, A., Vu, N. L., Banyard, V. L., & McDonald, R. (2018). Bystander programs addressing sexual violence on college campuses: A systematic review and meta-analysis of program outcomes and delivery methods. *Journal of American College Health*, 66(6), 457–466. <https://doi.org/10.1080/07448481.2018.1431906>

- Jungert, T., Piroddi, B., & Thornberg, R. (2016). Early adolescents' motivations to defend victims in school bullying and their perceptions of student–teacher relationships: A self-determination theory approach. *Journal of Adolescence*, 53, 75-90.
- Kallgren, C. A., Reno, R. R., & Cialdini, R. B. (2000). A focus theory of normative conduct: When norms do and do not affect behavior. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26(8), 1002-1012.
- Kaufman, T. M., Kretschmer, T., Huitsing, G., & Veenstra, R. (2020). Caught in a vicious cycle? Explaining bidirectional spillover between parent-child relationships and peer victimization. *Development and Psychopathology*, 32(1), 11-20.
- Kettrey, H. H., & Marx, R. A. (2019a). Does the gendered approach of bystander programs matter in the prevention of sexual assault among adolescents and college students? A systematic review and meta-analysis. *Archives of Sexual Behavior*, 48(7), 2037–2053. <https://doi.org/10.1007/s10508-019-01503-1>
- Kettrey, H. H., & Marx, R. A. (2019b). The effects of bystander programs on the prevention of sexual assault across the college years: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Youth and Adolescence*, 48(2), 212–227. <https://doi.org/10.1007/s10964-018-0927-1>
- Kettrey, H. H., Thompson, M. P., Marx, R. A., & Davis, A. J. (2023). Effects of campus sexual assault prevention programs on attitudes and behaviors among American college students: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Adolescent Health*, 72(6), 831-844.
- Kettrey, H. H., Thompson, M. P., Marx, R. A., & Davis, A. J. (2023). Effects of campus intimate partner violence prevention programs on psychological and physical violence outcomes: a systematic review and meta-analysis. *Journal of Experimental Criminology*. <https://doi.org/10.1007/s11292-023-09579-5>
- Kettrey, H. H., Thompson, M. P., Marx, R. A., & Davis, A. J. (2024). Who is considered a potential victim, perpetrator, or bystander? A systematic review and meta-analysis of research evaluating gender-specific campus sexual assault prevention programs implemented in the United States. *Trauma, Violence, & Abuse*, 25(5), 4245-4260.
- Kilmartin, C., Semelsberger, R., Dye, S., Boggs, E., & Kolar, D. (2015). A behavior intervention to reduce sexism in college men. *Gender Issues*, 32, 97-110.
- Kisat, M., De Paolis, S., Puts, E., & Mantouvalou, K. (2021). *The costs of gender-based violence in the European Union*. European Institute for Gender Equality (EIGE).
- Kljakovic, M., & Hunt, C. (2016). A meta-analysis of predictors of bullying and victimization in adolescence. *Journal of Adolescence*, 49, 134–145.
- Koole, J., Van Berlo, W., Garrod-Pullar, T., & Van Lisdonk, J. (2024). *Seksuele grensoverschrijding bij lhbt+ personen*. Utrecht: Rutgers.
- Kosciw, J.G., Greytak, E.A., Diaz, E.M., & Bartkiewicz, M.J. (2010). *The 2009 National School Climate Survey: The experiences of lesbian, gay, bisexual and transgender youth in our nation's schools*. New York: GLSEN.
- Kosciw, J. G., & Pizmony-Levy, O. (2016). International perspectives on homophobic and transphobic bullying in schools. *Journal of LGBT youth*, 13(1-2), 1-5.
- Kovalenko, A. G., Abraham, C., Graham-Rowe, E., Levine, M., & O'Dwyer, S. (2022). What works in violence prevention among young people? A systematic review of reviews. *Trauma, Violence, and Abuse*, 23(5), 1388–1404. <https://doi.org/10.1177/1524838020939130>

- Kuyper, L. (2016). Jonge homo's: gelijke rechten, meer problemen. *Demos*, 31 (10), 1-3.
- Latané, B., & Darley, J. M. (1970). Social determinants of bystander intervention in emergencies. *Altruism and helping behavior*, 13-27.
- Lauwers, L., Van Reeuwijk, M., Leusink, P., & Beek, T. (2025). *Achtergrondossier: Relationale en seksuele vorming*. Rutgers.
- Lee, C., & Wong, J. S. (2022). Examining the effects of teen dating violence prevention programs: a systematic review and meta-analysis. *Journal of Experimental Criminology*, 18(1). <https://doi.org/10.1007/s11292-020-09442-x>
- Leone, R. M., Oyler, K. N., & Parrott, D. J. (2021). Empathy is not enough: The inhibiting effects of rape myth acceptance on the relation between empathy and bystander intervention. *Journal of Interpersonal Violence*, 36(23-24), 11532-11552.
- Littleton, H., Abrahams, N., Bergman, M., Berliner, L., Blaustein, M., Cohen, J., ... & Zinzow, H. (2018). Sexual assault, sexual abuse, and harassment. Understanding the mental health impact and providing care for survivors: An International Society for Traumatic Stress Studies briefing paper. International Society for Traumatic Stress Studies.
- Lodewick, J., Geurts, R., Lucas, K., van den Broek, A. & Ramakers, C. (2023). *Veilig op school. Landelijke Veiligheidsmonitor 2021-2022: veiligheidsbeleid en veiligheidsbeleving in het primair en voortgezet onderwijs*. Nijmegen: ResearchNed.
- Longobardi, C., Settanni, M., Lin, S., & Fabris, M. A. (2021). Student–teacher relationship quality and prosocial behaviour: The mediating role of academic achievement and a positive attitude towards school. *British Journal of Educational Psychology*, 91(2), 547-562.
- Lorenz, K., & Ullman, S. E. (2016). Alcohol and sexual assault victimization: Research findings and future directions. *Aggression and Violent Behavior*, 31, 82-94.
- Lo Iacono, L., Trentini, C., & Carola, V. (2021). Psychobiological consequences of childhood sexual abuse: current knowledge and clinical implications. *Frontiers in Neuroscience*, 15, 771511.
- Mallett, R. K., Huntsinger, J. R., Sinclair, S., & Swim, J. K. (2008). Seeing through their eyes: When majority group members take collective action on behalf of an outgroup. *Group Processes & Intergroup Relations*, 11(4), 451-470.
- Mardorossian, C. M. (2003). Boek recensie van Rape on the public agenda: Feminism and the politics of sexual assault door Maria Bevacqua, Rethinking rape door Ann J. Cahill, New versions of victims: Feminists struggle with the concept door Sharon Lamb. Signs: *Journal of Women in Culture and Society*, 29(1), 265–269.
- Maxwell, J. P. (1998). The effects of interpersonal oppressive violence on women and children: Implications for conflict management and violence prevention training. *Peace and Conflict*, 4(2), 155-166.
- McCaughey, M. (1997). *Real knockouts: The physical feminism of women's self-defense*. New York University Press.
- McDaniel, P. (1993). Self-defense training and women's fear of crime. *Women's Studies International Forum*, 16, 37–45.
- McMahon, S. (2024). How helpful is bystander intervention? Perspectives of dating and sexual violence survivors. *Violence against Women*, 30(2), 575-597.

Melendez-Torres, G. J., Orr, N., Farmer, C., Shaw, N., Chollet, A., Rizzo, A. J., ... & Berry, V. (2024). School-based interventions TO prevent dating and relationship violence and gender-based violence: STOP-DRV-GBV systematic review. *Public Health Research*, 12(3).

Melkonian, A. J., & Ham, L. S. (2018). The effects of alcohol intoxication on young adult women's identification of risk for sexual assault: A systematic review. *Psychology of Addictive Behaviors*, 32(2), 162.

Meyer, E. J. (2008). Gendered harassment in secondary schools: Understanding teachers'(non) interventions. *Gender and Education*, 20(6), 555-570.

Minton, S. J. (2014). Homophobic bullying: Evidence-based suggestions for intervention programmes. *Journal of Aggression, Conflict and Peace Research*, 6(3), 164-173.

Möller, A., Söndergaard, H.P., & Helström, L. (2017). Tonic immobility during sexual assault: a common reaction predicting post-traumatic stress disorder and severe depression. *Acta Obstetrica et Gynaecologica Scandinavica*, 96(8).

Mujal, G. N., Taylor, M. E., Fry, J. L., Gochez-Kerr, T. H., & Weaver, N. L. (2021). A systematic review of bystander interventions for the prevention of sexual violence. *Trauma, Violence, & Abuse*, 22(2), 381-396.
<https://doi.org/10.1177/1524838019849587>

Mulder, E., Cense, M. & Van Berlo, W. (2023). Seksueel geweld bij volwassenen. In J. van Doorn, J. Brands, M. Kunst, E. Muller, A. Pemberton & L. Reemst (red.), *Slachtoffers: Onderzoek, beleid en praktijk*. Wolters Kluwer.

Mulholland, K. (2025). The survivor as the impossible subject: Tracing risk and empowerment discourse in self-defense education. *Women's Studies in Communication*, 48(2), 266–282. <https://doi.org/10.1080/07491409.2025.2486236>

Nation, M., Crusto, C., Wandersman, A., Kumpfer, K. L., Seybolt, D., Morrissey-Kane, E., & Davino, K. (2003). What works in prevention: Principles of effective prevention programs. *American Psychologist*, 58(6–7), 449–456. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.58.6-7.449>

Navarro-Pérez, J. J., Carbonell, Á., & Oliver, A. (2019). The effectiveness of a psycho-educational app to reduce sexist attitudes in adolescents. *Revista de Psicodidáctica (English ed.)*, 24(1), 9-16.

Nejadgholi, I., Fraser, K. C., Kerkhof, A., & Kiritchenko, S. (2024). Challenging negative gender stereotypes: A study on the effectiveness of automated counter-stereotypes. *arXiv preprint arXiv:2404.11845*.

Ojeda, M., & Del Rey, R. (2022). Lines of action for sexting prevention and intervention: A systematic review. *Archives of Sexual Behavior*, 51(3), 1659–1687.
<https://doi.org/10.1007/s10508-021-02089-3>

Onishi, A., Kawabata, Y., Kurokawa, M., & Yoshida, T. (2012). A mediating model of relational aggression, narcissistic orientations, guilt feelings, and perceived classroom norms. *School Psychology International*, 33(4), 367-390.

Ozamiz-Etxebarria, N. G. N., Jaureguizar, J., & Redondo, I. (2020). Cyber dating violence prevention programs in universal populations: A systematic review. *Psychology Research and Behavior Management*, 13, 1089–1099. <https://doi.org/10.2147/PRBM.S275414>

Ozer, E. M., & Bandura, A. (1990). Mechanisms governing empowerment effects: A self-efficacy analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(3), 472–486.

- Park, S., & Kim, S. H. (2023). A systematic review and meta-analysis of bystander intervention programs for intimate partner violence and sexual assault. *Psychology of Violence, 13*(2), 93.
- Park, S., Woo, H., & Kim, S.-H. (2023). A systematic review and meta-analysis of bystander's barriers to intervene in gender-based violence and the role of failed prior attempts. *Trauma, Violence & Abuse, 25*(3), 1998-2011.
<https://doi.org/10.1177/15248380231204887> (Original work published 2024)
- Peacock, D., & Barker, G. (2014). Working with men and boys to prevent gender-based violence: Principles, lessons learned, and ways forward. *Men and Masculinities, 17*(5), 578-599.
- Pérez-Martínez, V., Marcos-Marcos, J., Cerdán-Torregrosa, A., Briones-Vozmediano, E., Sanz-Barbero, B., Davó-Blanes, M., Daoud, N., Edwards, C., Salazar, M., La Parra-Casado, D., & Vives-Cases, C. (2023). Positive masculinities and gender-based violence educational interventions among young people: A systematic review. *Trauma, Violence and Abuse, 24* (2), 468–486. <https://doi.org/10.1177/15248380211030242>
- Pinciotti, C. M., & Orcutt, H. K. (2018). Rape aggression defense: Unique self-efficacy benefits for survivors of sexual trauma. *Violence Against Women, 24*(5), 528-544.
- Piolanti, A., & Foran, H. M. (2022a). Efficacy of interventions to prevent physical and sexual dating violence among adolescents: A systematic review and meta-analysis. *JAMA Pediatrics, 176* (2), 142–149. American Medical Association.
<https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2021.4829>
- Piolanti, A., & Foran, H. M. (2022b). Psychological violence in dating relationships among adolescents: A systematic review and meta-analysis of prevention programs. *Preventive Medicine, 159*. <https://doi.org/10.1016/j.ypmed.2022.107053>
- Piolanti, A., Jouriles, E. N., & Foran, H. M. (2022c). Assessment of psychosocial programs to prevent sexual violence during adolescence: A systematic review and meta-analysis. *JAMA Network Open, 5*(11), e2240895.
<https://doi.org/10.1001/jamanetworkopen.2022.40895>
- Plan International (2023). *Seksueel geweld en intimidatie op straat*. Amsterdam: Plan International.
- Ports, K.A., Ford, D.C., & Merrick, M.T. (2016). Adverse childhood experiences and sexual victimization in adulthood. *Child Abuse and Neglect, 51*, 313-322.
- Poteat, V. P., Espelage, D. L., & Green Jr, H. D. (2007). The socialization of dominance: Peer group contextual effects on homophobic and dominance attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology, 92*(6), 1040.
- Poteat, V. P., Aragon, S. R., Espelage, D. L., & Koenig, B. W. (2009). Psychosocial concerns of sexual minority youth: complexity and caution in group differences. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 77*(1), 196.
- Poteat, V. P. (2008). Contextual and moderating effects of the peer group climate on use of homophobic epithets. *School Psychology Review, 37*(2), 188-201.
- Poteat, V. P., & DiGiovanni, C. D. (2010). When biased language use is associated with bullying and dominance behavior: The moderating effect of prejudice. *Journal of Youth and Adolescence, 39*, 1123-1133.
- Poteat, V. P., DiGiovanni, C. D., & Scheer, J. R. (2013). Predicting homophobic behavior among heterosexual youth: Domain general and sexual orientation-specific factors at the individual and contextual level. *Journal of Youth and Adolescence, 42*, 351-362.

- Prati, F., Crisp, R. J., & Rubini, M. (2015). Counter-stereotypes reduce emotional intergroup bias by eliciting surprise in the face of unexpected category combinations. *Journal of Experimental Social Psychology*, 61, 31-43.
- Pulerwitz, J., Blum, R., Cislighi, B., Costenbader, E., Harper, C., Heise, L., ... & Lundgren, R. (2019). Proposing a conceptual framework to address social norms that influence adolescent sexual and reproductive health. *Journal of Adolescent Health*, 64(4), S7-S9.
- Quinones, C., & Navarro, A. (2022). A 10 year (2011-2021) systematic review of teen dating violence prevention programs. *Journal of Injury & Violence Research*, 14(3). <https://doi.org/10.5249/jivr.v14i3.1739>
- Reep, C., Akkermans, M., & Kloosterman, R. (2022). *Straatintimidatie van jongeren*. CBS.
- Rentschler, C. A. (1999). Women's self-defense: Physical education for everyday life. *Women's Studies Quarterly*, 27(1/2), 152-161.
- Rimal, R. N., & Real, K. (2003). Understanding the influence of perceived norms on behaviors. *Communication Theory*, 13(2), 184-203.
- Rinehart, S. J., Espelage, D. L., & Bub, K. L. (2020). Longitudinal effects of gendered harassment perpetration and victimization on mental health outcomes in adolescence. *Journal of Interpersonal Violence*, 35(23-24), 5997-6016.
- Rizzo, A. J., Orr, N., Shaw, N., Farmer, C., Chollet, A., Young, H., Berry, V., Rigby, E., Hagell, A., Bonell, C., & Melendez-Torres, G. J. (2023). Exploring the activities and target audiences of school-based violence prevention programs: Systematic review and intervention component analysis. *Trauma, Violence, and Abuse*, 24(5), 3593–3614. <https://doi.org/10.1177/15248380221134294>
- Romeo, K. E., & Horn, S. S. (2017). Adolescents' judgments of homophobic harassment toward male and female victims: The role of gender stereotypes. *Journal of Moral Education*, 46(2), 145-157.
- Rozee, P. D., & Koss, M. P. (2001). Rape: A century of resistance. *Psychology of Women Quarterly*, 25(4), 295-311.
- Russell, K. N., Voith, L. A., & Lee, H. (2021). Randomized controlled trials evaluating adolescent dating violence prevention programs with an outcome of reduced perpetration and/or victimization: A meta-analysis. *Journal of Adolescence*, 87, 6–14. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2020.12.009>
- Sahin-Ilkorkor, Z., & Brubaker, S. J. (2025). Similarities and differences between bullying and sexual harassment in schools: A social-ecological review of risk and protective factors. *Behavioral Sciences*, 15(1), 61.
- Salazar, L. F., Vivolo-Kantor, A., & Schipani-McLaughlin, A. M. (2019). Theoretical mediators of RealConsent: A web-based sexual violence prevention and bystander education program. *Health Education and Behavior*, 46(1), 79–88. <https://doi.org/10.1177/1090198118779126>
- Schneider, M., & Hirsch, J. S. (2020). Comprehensive sexuality education as a primary prevention strategy for sexual violence perpetration. *Trauma, Violence and Abuse*, 21 (3), 439–455). <https://doi.org/10.1177/1524838018772855>
- Scholte, R., Nelen, W., De Wit, W. & Kroes, G. (2016). *Sociale veiligheid in en rond scholen*. Nijmegen: Praktikon.
- School en Veiligheid (n.d.) *Over pesten*. <https://www.schoolenveiligheid.nl/thema/pesten-in-het-primair-onderwijs/#over-pesten>

- Searles, P., & Berger, R.J. (1987). Current status of rape legislation: An examination of state statutes. *Women's Rts. L. Rep.*, 10, 25.
- Segrist, D., Bartels, L. K., & Nordstrom, C. R. (2018). "But everyone Else is doing it:" a social norms perspective on classroom incivility. *College Teaching*, 66(4), 181-186.
- Semprevivo, L. K. (2021). Dating and sexual violence victimization among lesbian, gay, bisexual, and questioning youth: Considering the importance of gender and sexual orientation. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 30(5), 662-678.
- Senn, C. Y., Eliasziw, M., Hobden, K. L., Newby-Clark, I. R., Barata, P. C., Radtke, H. L., & Thurston, W. E. (2017). Secondary and 2-year outcomes of a sexual assault resistance program for university women. *Psychology of Women Quarterly*, 41(2), 147-162.
- Shulman, E. P., Smith, A. R., Silva, K., Icenogle, G., Duell, N., Chein, J., & Steinberg, L. (2016). The dual systems model: Review, reappraisal, and reaffirmation. *Developmental Cognitive Neuroscience*, 17, 103-117.
- Smid, W., Van den Berg, J.W., & Jeandarme, I. (2018). Plegers van seksueel geweld. In L. Gijs, L. Aerts, M. DeWitte, P. Enzlin, J. Georgiades, B. Kreukels, & E. Meuleman (Red.), *Leerboek seksuologie*, pp 429-452. Bohn Stafleu Van Loghum.
- Smith-Darden, J. P., Reidy, D. E., & Kernsmith, P. D. (2016). Adolescent stalking and risk of violence. *Journal of Adolescence*, 52, 191-200.
- Speetjens, P., Thielen, F., Ten Have, M., De Graaf, R. & Smit, F. (2016). Kindermishandeling: economische gevolgen op lange termijn. *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 58(10), 706-711.
- Spencer, C. M., Toews, M. L., Anders, K. M., & Emanuels, S. K. (2021). Risk markers for physical teen dating violence perpetration: A meta-analysis. *Trauma, Violence, & Abuse*, 22(3), 619-631.
- Spinner, L., Tenenbaum, H. R., Cameron, L., & Wallinheimo, A. S. (2021). A school-based intervention to reduce gender-stereotyping. *School Psychology International*, 42(4), 422-449.
- Srinivasan, A. (2024). The right to sex. In T. Carver (ed.), *Feminist Theory: Two Conversations* (pp. 195-198). Cham: Springer Nature Switzerland.
- Stark, E., & Hester, M. (2019). Coercive control: Update and review. *Violence against Women*, 25(1), 81-104.
- Stewart, R., Wright, B., Smith, L., Roberts, S., & Russell, N. (2021). Gendered stereotypes and norms: A systematic review of interventions designed to shift attitudes and behaviour. *Heliyon*, 7(4).
- Stobbe, K. J., Scheffers, M., Van Busschbach, J. T., & Didden, R. (2021). Prevention and intervention programs targeting sexual abuse in individuals with mild intellectual disability: A systematic review. *Journal of Mental Health Research in Intellectual Disabilities*, 14(2) 135–158. <https://doi.org/10.1080/19315864.2021.1883780>
- Stockman, D., Haney, L., Uzieblo, K., Littleton, H., Keygnaert, I., Lemmens, G. & Verhofstadt, L. (2023). An ecological approach to understanding the impact of sexual violence: a systematic meta-review. *Front. Psychol.* 14:1032408. doi: 10.3389/fpsyg.2023.1032408
- Stroem, I. F., Goodman, K. L., Ybarra, M. L., & Mitchell, K. J. (2022). Understanding sexual harassment through an individual and relational lens: Are risk factors the same for

female and male perpetrators? *Journal of Interpersonal Violence*, 37(19–20), NP17540–NP17569. <https://doi.org/10.1177/08862605211028316>

Sue, D. W., Capodilupo, C. M., Torino, G. C., Bucceri, J. M., Holder, A., Nadal, K. L., & Esquilin, M. (2007). Racial microaggressions in everyday life: implications for clinical practice. *American psychologist*, 62(4), 271.

Sutherland, G., Hargrave, J., Krnjacki, L., Llewellyn, G., Kavanagh, A., & Vaughan, C. (2024). A systematic review of interventions addressing the primary prevention of violence against women with disability. *Trauma, Violence and Abuse*, 25 (2), 1235–1247. <https://doi.org/10.1177/15248380231175932>

Ten Bokkel, I. M., Roorda, D. L., Maes, M., Verschueren, K., & Colpin, H. (2023). The role of affective teacher-student relationships in bullying and peer victimization: A multilevel meta-analysis. *School Psychology Review*, 52(2), 110-129.

Tharp, A. T., DeGue, S., Valle, L. A., Brookmeyer, K. A., Massetti, G. M., & Matjasko, J. L. (2013). A systematic qualitative review of risk and protective factors for sexual violence perpetration. *Trauma, Violence, and Abuse*, 14(2), 133–167. <https://doi.org/10.1177/1524838012470031>

Thijs, P., Steijaert, M., Ardon, D., Hehenkamp, F., & Doorten, I. (2022). *Vrij om te kiezen. Genderstereotypen en de levensloop| Combinatie zorg en werk*. Atria.

Thompson, M.E. (2014). Empowering self-defense training. *Violence Against Women*, 20(3), 351-359.

Thompson Jr, E. H., & Langendoerfer, K. B. (2016). Older men's blueprint for "being a man". *Men and Masculinities*, 19(2), 119-147.

Tibbels, S., & Benbouriche, M. (2024). Sexual violence in young people: A systematic literature review of prevention programmes. *Sexuality and Culture*. <https://doi.org/10.1007/s12119-023-10187-8>

Todd, A. R., & Galinsky, A. D. (2014). Perspective-taking as a strategy for improving intergroup relations: Evidence, mechanisms, and qualifications. *Social and Personality Psychology Compass*, 8(7), 374-387.

Todd, A. R., Galinsky, A. D., & Bodenhausen, G. V. (2012). Perspective taking undermines stereotype maintenance processes: Evidence from social memory, behavior explanation, and information solicitation. *Social Cognition*, 30(1), 94-108.

Tompkins, T. L., Shields, C. N., Hillman, K. M., & White, K. (2015). Reducing stigma toward the transgender community: An evaluation of a humanizing and perspective-taking intervention. *Psychology of Sexual Orientation and Gender Diversity*, 2(1), 34.

Toomey, R. B., McGuire, J. K., & Russell, S. T. (2012). Heteronormativity, school climates, and perceived safety for gender nonconforming peers. *Journal of adolescence*, 35(1), 187-196.

Torras-Gómez, E., Krauchenberg, A., Petuya, V., Marcos, R., Serradell, O., & Soler-Gallart, M. (2025). From speech acts to communicative acts: social network debates about sexual consent. *Frontiers in Sociology*, 9, 1468173.

Trimbos (n.d.) *Alcohol en seksuele grensoverschrijding*. <https://www.trimbos.nl/kennis/alcohol/alcohol-en-maatschappelijke-gevolgen/alcohol-en-seksuele-grensoverschrijding/>

Van Berlo, W., De Haas, S., Van Oosten, N., Van Dijk, L., Brants, L., Tonnon, S., & Storms, O. (2011). *Beperkt weerbaar. Een onderzoek naar seksueel geweld bij mensen met een lichamelijke, zintuiglijke of verstandelijke beperking*. Utrecht: Rutgers WPF/Movisie.

- Van Berlo, W., & Ploem, R. (2018). *Sexual violence knowledge file*. Utrecht: Rutgers.
- Van Berlo, W., Höing, M. & Van Oosten, N. (2018). Preventie van seksuele grensoverschrijding. In L. Gijs, L. Aerts, M. Dewitte, P. Enzlin, J. Georgiadis, B. Kreukels, & E. Meuleman (Eds.), *Leerboek seksuologie*. Bohn Stafleu van Loghum.
- Van Beusekom, G., Bos, H. M., Kuyper, L., Overbeek, G., & Sandfort, T. G. (2018). Gender nonconformity and mental health among lesbian, gay, and bisexual adults: Homophobic stigmatization and internalized homophobia as mediators. *Journal of Health Psychology*, 23(9), 1211-1222.
- Van den Berg, C., Bijleveld, C., & Hendriks, J. (2015). The juvenile sex offender: Criminal careers and life events. *Sexual Abuse*, 29(1), 81-101.
<https://doi.org/10.1177/1079063215580967> (Original work published 2017)
- Van den Broek, A., Ramakers, C., Cuppens, J. & Brukx, D. (2022). *Veilig op school: Landelijke veiligheidsmonitor 2020-2021: veiligheidsbeleid en veiligheidsbeleving in het primair en voortgezet onderwijs*. ResearchNed.
- Van Huis, I. (2024). *Tradities tegen het licht: normen rondom mannelijkheid en seksualiteit in Nederlandse traditionele studentenverenigingen, en initiatieven voor verandering*. Utrecht: Rutgers.
- Van Ouytsel, J., Lu, Y., Ponnet, K., Walrave, M., & Temple, J. R. (2019). Longitudinal associations between sexting, cyberbullying, and bullying among adolescents: Cross-lagged panel analysis. *Journal of Adolescence*, 73, 36-41.
- Van Ouytsel, J., Madigan, S., Ponnet, K., Walrave, M., & Temple, J. R. (2019). Adolescent sexting: Myths, facts, and advice. *NASN School Nurse (Print)*, 34(6), 345–350.
<https://doi.org/10.1177/1942602X19843113>
- Vanwesenbeeck, I., Van Zessen, G., Ingham, R., Jaramazović, E., & Stevens, D. (1999). Factors and processes in heterosexual competence and risk: An integrated review of the evidence. *Psychology and Health*, 14(1), 25-50.
- Verbeek, M., Weeland, J., Luijk, M., & Van de Bongardt, D. (2023). Sexual and dating violence prevention programs for male youth: A systematic review of program characteristics, intended psychosexual outcomes, and effectiveness. *Archives of Sexual Behavior*, 52(7), 2899–2935. <https://doi.org/10.1007/s10508-023-02596-5>
- Verbeek, M. (2025). *Move Up! Een multi-methode onderzoek naar preventieprogramma's gericht op psychoseksuele gezondheid en seksueel- en datinggeweld bij jongens en jonge mannen met en zonder licht verstandelijke beperking*. Academisch proefschrift, Erasmus Universiteit.
- Verschueren, K., & Koomen, H. M. Y. (2012). Teacher-child relationships from an attachment perspective. *Attachment & Human Development*, 14, 205–211.
- Vincent, W., Parrott, D. J., & Peterson, J. L. (2011). Effects of traditional gender role norms and religious fundamentalism on self-identified heterosexual men's attitudes, anger, and aggression toward gay men and lesbians. *Psychology of Men & Masculinity*, 12(4), 383.
- Walden, T. A., & Ogan, T. A. (1988). The development of social referencing. *Child Development*, 1230-1240.
- Walton, K. A., & Pedersen, C. L. (2022). Motivations behind catcalling: exploring men's engagement in street harassment behaviour. *Psychology & Sexuality*, 13(3), 689-703.

Wentzel, K. R. (2014). Prosocial behavior and peer relations in adolescence. In L.M. Padilla-Walker, G. Carlo (Eds), *Prosocial development: A multidimensional approach* (pp. 178-200). Oxford: Oxford University Press.

Willmott, T. J., Mathew, A., Saleme, P., & Rundle-Thiele, S. (2023). Participatory design application in youth sexual violence and abuse prevention: A mixed-methods systematic review. *Trauma, Violence, and Abuse*, 24 (3), 1797–1817.
<https://doi.org/10.1177/15248380221078891>

Wong, J. S., Bouchard, J., & Lee, C. (2023). The effectiveness of college dating violence prevention programs: A meta-analysis. *Trauma, violence, & abuse*, 24(2), 684-701.

Woods, F. A., & Ruscher, J. B. (2021). 'Calling-out' vs. "calling-in" prejudice: Confrontation style affects inferred motive and expected outcomes. *British Journal of Social Psychology*, 60, 50-73.

Wright, L. A., Zounlome, N. O., & Whiston, S. C. (2020). The effectiveness of male-targeted sexual assault prevention programs: A meta-analysis. *Trauma, Violence, & Abuse*, 21(5), 859-869.

Yule, K., Hoxmeier, J. C., Petranu, K., & Grych, J. (2022). The chivalrous bystander: The role of gender-based beliefs and empathy on bystander behavior and perceived barriers to intervention. *Journal of Interpersonal Violence*, 37(1-2), 863-888.

Bijlage 1: Verantwoording van het onderzoek

Onderzoeksvraag en benadering

Om antwoord te geven op de centrale vraag 'Hoe kun je grensoverschrijdend gedrag voorkomen en tegengaan?', is een systematische literatuurverkenning uitgevoerd. De verkenning richtte zich op drie kernvragen:

1. Wat zijn inhoudelijk werkzame elementen van interventies?
2. Wat zijn effectieve interventiemethoden?
3. Welke randvoorwaarden zijn belangrijk voor de uitvoering van interventies?

Bij het beantwoorden van deze vragen is gebruikgemaakt van systematische reviews en meta-analyses van wetenschappelijke literatuur. Deze zijn ingezet om de effectiviteit van interventies ter preventie van seksueel grensoverschrijdend gedrag onder jongeren in kaart te brengen. De literatuursearch is uitgevoerd in drie databases: PubMed, EBSCOhost en Google Scholar. De zoektermen moesten voorkomen in de titel of het abstract. In EBSCOhost is gezocht binnen abstracts, in PubMed in titel en/of abstract, en in Google Scholar in de titel.

Methodologische beperkingen

Het is gebleken dat het opsporen van werkzame elementen in interventies uitdagend is. In veel gevallen bleek de methodologische kwaliteit van de geïnccludeerde studies matig tot laag. Meerdere meta-analyses en reviews, zoals die van De Graaf et al. (2017) en Tibbels & Benbouriche (2024), wijzen op het beperkte inzicht in waarom bepaalde interventies wel of niet effectief zijn. Veel studies richten zich op attitudes, kennis en vaardigheden als uitkomstmaat, terwijl gedragsverandering – zoals daadwerkelijke afname in slachtofferschap of plegerschap – minder vaak werd gemeten.

Daarbij wordt veel gebruikgemaakt van zelfrapportage, wat gevoelig is voor sociaal wenselijke antwoorden. Jongeren kunnen bijvoorbeeld aangeven geen grensoverschrijdend gedrag te vertonen, terwijl dat in werkelijkheid anders ligt (Tibbels & Benbouriche, 2024). Hierdoor ontstaat mogelijk een vertekend beeld van de effectiviteit van interventies.

Daarnaast bleek dat interventies vaak zijn ontwikkeld voor en getest onder cis hetero, witte jongeren. Hierdoor is de toepasbaarheid op andere groepen, zoals jongeren met een migratieachtergrond of lhbtq+-jongeren, beperkt. Het gebrek aan intersectionele effectstudies vormt een duidelijke lacune. Deze observatie sluit aan bij oproepen uit eerdere studies, waaronder die van Russell et al. (2018), om diversiteit in onderzoekspopulaties structureel te waarborgen.

Verder was het vaak onduidelijk welke terminologie werd gehanteerd. Begrippen als 'seksueel geweld', 'datinggeweld' en '(ex-)partnergeweld' werden door elkaar gebruikt. In dit onderzoek is gekozen om de terminologie te volgen zoals deze in de betreffende studies werd gebruikt.

Beperkingen in de generaliseerbaarheid

Door de afbakening tot OECD-landen en Engelstalige literatuur bestaat de kans dat relevante studies uit andere landen of in andere talen zijn gemist. Daarnaast zijn minder bekende databases niet doorzocht, wat eveneens kan hebben geleid tot gemiste publicaties. De exclusieve focus op systematische reviews en meta-analyses beperkt de mogelijkheid om op detailniveau in te gaan op specifieke interventiekenmerken, hetgeen een nadelig effect heeft op de vergelijkbaarheid tussen studies.

Tot slot blijkt het methodologisch complex om causale verbanden te leggen tussen interventie en gedrag. Jongeren worden in de onderzochte leeftijdsfase beïnvloed door uiteenlopende factoren, zoals peers, media en opvoeding. De invloed hiervan kan niet eenvoudig worden uitgesloten of gecontroleerd, zoals onderstreept door De Graaf en collega's (2017).

Terminologische afweging

Vanwege de beperkte bewijsvoering over de directe effectiviteit van interventieonderdelen, is ervoor gekozen om in dit dossier te spreken van kansrijke elementen in plaats van werkzame elementen. Deze terminologie reflecteert de huidige stand van de wetenschap, waarin aanwijzingen voor effectiviteit aanwezig zijn, maar geen sluitend bewijs.

Bijlage 2: Overzicht effectieve interventies

Hieronder volgt een beknopt overzicht van enkele interventies die effectief zijn gebleken in het tegengaan van (seksueel) grensoverschrijdend gedrag. Daarbij worden ook de kansrijke elementen benoemd die in deze interventies worden ingezet. Dit is geen volledig overzicht; er bestaan meer interventies die als effectief of kansrijk worden beschouwd. Kijk voor meer interventies in gespecialiseerde databanken zoals:

- [Interventieoverzicht Seksuele gezondheid](#)
- [Databank effectieve jeugdinterventies](#)
- [Database antidiscriminatie-interventies | KIS](#)

Tabel 4. Overzicht effectieve interventies.

Interventie en omschrijving	Kansrijke elementen	Bewijs van werkzaamheid
Realconsent is een e-learning voor bachelor studenten aan hogescholen en universiteiten in de VS, bestaande uit zes modules van elk 30 minuten. Deze modules behandelen onder andere verkrachtingsmythes, consent en wetten rondom seksueel geweld.	Counterstereotypen. Gender en machtsverhoudingen. Inleven en empathie. Omstandersvaardigheden. Sociale normen en gedragscodes.	Er is sterk bewijs van effectiviteit. Er is aangetoond dat RealConsent het plegerschap van seksueel grensoverschrijdend gedrag onder mannelijke studenten met 25% vermindert (Salazar et al., 2019).
The Green Dot (uit VS) wordt in Nederland verder ontwikkeld door de Universiteit Maastricht.	Omstandersvaardigheden.	In Amerika is er sterk bewijs van effectiviteit voor deze interventie (Bush et al., 2021).
Fairspace bystander intervention is een Nederlandse omstanderinterventie voor verschillende doelgroepen.	Omstandersvaardigheden.	Er is kwalitatief onderzoek gedaan naar de mogelijke werking van de interventie. Een effectonderzoek is nodig om aan te tonen of de interventie werkt.
Make a Move is een Nederlands groepsprogramma over seksualiteit en relaties voor praktisch opgeleide jongens (12-17 jaar) en jongens die jeugdhulp ontvangen. De interventie is gericht op het bevorderen van de seksuele gezondheid en het voorkomen van seksueel grensoverschrijdend gedrag.	Counterstereotypen. Inleven en empathie. Warme relaties, prosociaal gedrag en sociale normen. Communicatie vaardigheden en conflict management.	Make a Move is erkend als goed onderbouwd. De effectstudies tonen wisselend bewijs voor effectiviteit. Er is geen bewijs dat slachtofferschap of plegerschap vermindert (Verbeek et al., 2024).
LEFgozers is een Nederlandse gendertransformatieve methodiek met werkvormen om mannelijkheid te bespreken onder jongens.	Counterstereotypen. Warme relaties, prosociaal gedrag en sociale normen.	De werkvormen van LEFgozers zijn in co-creatie met de doelgroep getest en geëvalueerd. Er zijn aanwijzingen dat deze

		interventie bijdraagt aan het verruimen van mannelijkheidsnormen bij jongens (Cense et al., 2016). Er is een effectstudie nodig om de werking aan te tonen.
Emancipator heeft workshop-aanbod dat werkt vanuit een gendertransformatieve benadering.	Counterstereotypen. Gender en machtsverhoudingen. Inleven en empathie. Sociale normen.	De workshop van Emancipator wordt door ervaren trainers uitgevoerd. Er is momenteel nog geen formeel bewijs van effectiviteit.
UP2U gebruikt fictieve voorbeelden om tot de verbeelding van jongeren te spreken. Zes hoofdpersonages ondergaan verschillende scenario's van grensoverschrijdend gedrag. Jongeren maken keuzes in het scenario en zien direct de gevolgen.	Inleven en empathie.	Deze interventie is in de databank Effectieve interventies opgenomen als 'Goed onderbouwd'.
Safe Dates is een interventie voor jongeren van 12-18 jaar uit de VS, bestaande uit 10 sessies gericht op het verminderen van datinggeweld. De interventie focust op positieve relaties, het verminderen van schadelijke stereotiepe gendernormen en conflictmanagement.	Counterstereotypen. Warme relaties, prosociaal gedrag en sociale normen. Communicatie vaardigheden en conflict management. Gender en machtsverhoudingen. Inleven en empathie. Sociale normen en gedragscodes.	Onderzoek toont aan dat de interventie effectief is. Zo zijn significante effecten gevonden op de vermindering van (seksueel) datinggeweld (Foshee et al., 2005).
Happy2gether is een interventie voor jongeren van 12-21 jaar uit Nederland waarin elementen van Safe Dates zijn meegenomen in de ontwikkeling. Zo richt deze interventie zich ook op positieve relaties, het verminderen van schadelijke gendernormen en conflictmanagement.	Warme relaties, prosociaal gedrag en sociale normen. Communicatie vaardigheden en conflict management. Counterstereotypen.	Happy2gether is goed onderbouwd. Er is een effectiviteitsonderzoek nodig om de werking aan te tonen.